

ORPHEUS NOSTER

ORPHEUS NOSTER

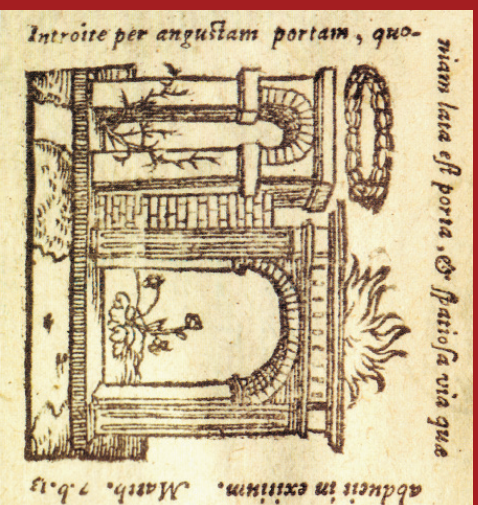
nea
Nemzeti Kulturális Alap

2018. X. évfolyam 2. szám

ORPHEUS NOSTER

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-, vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

800 Ft

INDIA, BAKTAY ERVIN, AMRITA

INDIA, BAKTAY ERVIN, AMRITA

Baktay Ervin
Bangha Imre
Fülöp József
Harag Anita
Hegymegi Kiss Áron
Kelenyi Béla
Köves Margit
Pap Ágnes
Szanyi Szilvia
Veszprény Márton

KRE
KÁROLI GÁSPÁR
REFORMÁTUS EGYETEM

ORPHEUS NOSTER

Learned Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
kultúr- és vallástörténeti folyóirata

INDIA, BAKTAY ERVIN, AMRITA – INDIA, ERVIN BAKTAY, AMRITA

X. ÉVFOLYAM (2018), 2. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: SEPSI ENIKŐ, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
FEHÉR BENCE
HEGYI DOLORES
HORVÁTH EMÓKE
KURUCZ GYÖRGY
TÜSKÉS ANNA
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JACK CLIFT (SOAS University of London)

Francia lektor: TÜSKÉS ANNA

Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

MATARKA-admin: BAKOS ÁRON

*A jelentkezésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket
a következő címre kérjük küldeni: orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address
<orpheusnoster@googlegroups.com>*

ISSN 2061-456X

Az első borítón: A haj-sűrűbe futó... Észak-indiai miniatúra Bihári párverséhez

*A hátsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13
Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.
Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.*

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu
Facebook: facebook.com/orpheusnoster
MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster
MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940
LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster/

TARTALOM

PAP ÁGNES
East and West – egy indiai folyóirat történetéhez 7

VESZPRÉMY MÁRTON
Baktay Ervin asztrológiájáról 18

KÖVES MARGIT
Amrita Sher-Gil és a magyar irodalom 42

MŰHELY

HEGYMEGI KISS ÁRON (FORD.)
Baktay Ervin: Mitológiai szimbolizmus az Indus-völgyi művészetben
Bevezette: KELÉNYI BÉLA, Baktay Ervin londoni előadásairól 54

BANGHA IMRE
A Mogul India költészetéből: Bibári párversei 72

FÜLÖP JÓZSEF (FORD.)
Satyajit Ray: Indigó 78

HARAG ANITA ÉS SZANYI SZILVIA (FORD.)
Száádat Haszan Mantó: A mártírgyáros 88

BANGHA IMRE (FORD.)
Mantó 93

BANGHA IMRE
Indiai napló 2016 – Első rész 96

CONTENTS

ÁGNES PAP

The Meeting of the East and the West – East and West, a Periodical and its Editors 7

MÁRTON VESZPRÉMY

Baktay's Astrology Revisited 18

MARGIT KÖVES

Anrita Sher-Gil and Hungarian literature 42

WORKSHOP

ÁRON HEGYMEGI KISS (TRANSLATED BY)

ERVIN BAKTAY, *Mythological Symbolism in the Indus Valley's Art,**with an introduction by BÉLA KELÉNYI* 54

IMRE BANGHA

Poetry from Mughal India: Couplets by Bibari 72

JÓZSEF FÜLÖP (TRANSLATED BY)

Satyajit Ray: Indigo 78

ANITA HARAG AND SZILVIA SZANYI (TRANSLATED BY)

Saadat Hasan Manto: The Martyr Maker 88

IMRE BANGHA (TRANSLATED BY)

Manto 93

IMRE BANGHA

Indian Diary 2016 – Part One 96

SZÁMUNK SZERZŐI

BANGHA IMRE PhD (1967), indológus, Oxfordi Egyetem, Keleti Tudományok Kara (Faculty of Oriental Studies, University of Oxford), imre.bangha@orinst.ox.ac.uk

FÜLÖP JÓZSEF PhD (1979), germanista, esztéta, KRE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szabaddölcészet Tanszék, LFZE Egyházzene Tanszék, fujozsef@gmail.com

HARAG ANITA BA (1988), indológus, harag.anita@gmail.com

HEGYMEGI KISS ÁRON MA (1932) műfordító, Baktay Ervin és Amrita Shergil munkásságának kutatója, hagyatekuk apolója, hkissaron@gmail.com

KELÉNYI BÉLA PhD (1953), tibetológus, bela.kelenyi@hoppmuseum.hu

KÖVES MARGIT PhD (1950), összehasonlító irodalomtudomány, Delhi Egyetem, mkoves@gmail.com

PAP ÁGNES PhD (1961), történész, könyvtáros, Országos Széchényi Könyvtár, pap.agnes@oszk.hu

SZANYI SZILVIA (1989), MA-hallgató, ELTE BTK, Ókortudományi Intézet, Filozófia Intézet, Vallástudomány mesterképzés, szilvi.szanyi@gmail.com

VESZPRÉMY MÁRTON MA (1989), történész, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelem Doktori Program, veszpremym@gmail.com

PAP ÁGNES

Kelet és Nyugat találkozása – *East and West*, egy folyóirat és szerkesztői

„A Kelet az Kelet, a Nyugat az Nyugat, s a kettő soha nem találkozik.” Rudyard Kipling *A Kelet és a Nyugat balladája* című 1889-ben írt versének első sorát gyakran szokták idézni a keleti és nyugati világnézetet egymással élesen szembeállító és összeegyeztethetőségükben nem hívő szkeptikusok. Mások ugyanakkor ezzel a versorral próbálták igazolni az írónak a Brit Birodalom iránti elfogultságát és rasszista beállítottságát. A vers folytatása azonban ezt az állítást nem feltétlenül támasztja alá, hiszen harmadik sorában azt írja a szerző, „De nincs sem Kelet, sem Nyugat, sem határ, sem faj, sem születés.”¹

Rabindranath Tagore egész életét annak az eszmének szentelte, hogy megkísérlje létrehozni a keleti és nyugati gondolkodásmód, a két világnézet egyfajta szintézisét, s 1901. december 21-én ennek szellemében tette le az alapkövét sántinikétani egyetemének, a Visva Bharatinak. *Nacionalizmus* című művében, ahol hosszasan elemzi a keleti és nyugati világ kapcsolatát, többek között ezt írta: „Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Keletnek szüksége van Nyugatra. Különböző életlátásunkkal, amelyek az igazságról való különböző elgondolásainkra vezettek, kiegészítjük egymást. Ha igaz továbbá, hogy Nyugat szelleme, mint valami szélvihar vonult el szántóink fölött, úgy igaz az is, hogy élő magvakat hozott magával, amelyek halhatatlanok. És ha eljutunk Indiában odáig, hogy befogadjuk magunkba azt, ami a nyugati kultúrában tartós, úgy eljutunk egyszer abba a helyzetbe, hogy e két nagy világ között kiengesztelődést hozunk létre.”² Ugyanebben a művében utal Kipling versére is – bár az író nevének említése nélkül –, amikor a Brit Birodalom elnyomó politikáját e szavakkal jellemzi: „Miközben minden lehetőséget elzár előlünk és nevelésünket csak arra a minimumra korlátozza, amely egy idegen kormánynak a kormányzáshoz szükséges, lelkiismeretét e nemzet azzal nyugtatja meg, hogy cinikus bölcsességgel buzgón hirdeti, hogy Kelet Kelet és Nyugat Nyugat marad, és hogy ezek ketten sohasem lehetnek egygyé.”³ Tagore a két világnézet összebékítésében, összehangolásában a britekre valójában nem mint nemzetre, hanem csak

¹ Rudyard KIPLING: *verse*. Inclusive edition. 1885–1926. Garden City – New York, Doubleday, Page & Company, 1927, 268.

„Oh, East is East, and West is West, and never the twain shall meet, / Till Earth and Sky stand presently at God's great Judgement Seat; / But there is neither East nor West, Border, nor Breed, nor Birth, / When two strong men stand face to face, though they come from the ends of the earth!”
Tudomásom szerint a verset nem fordították magyarra.

² Rabindranath Tagore: *Nacionalizmus*, ford. BARTA Sándor, Wien, Fischer, 1922, 10–11.

³ TAGORE: i. m., 14–15.

mint egyénekre számított, akiket mint gondolkodókat nagyrabecsült, igazság- és szabadságszerető emberekként jellemzett, akik „érzéseikben tiszták, lényükben nyíltak, barátságukban hűek, cselekedeteikben becsületesek és megbízhatóak”.⁴ Tagore sántinikétani egyetemére ennek szellemében igyekezett nyugati tudósokat is megnyerni, Magyarországról például Germanus Gyulát, akit az iszlám tanszék felállításával bízott meg. Germanus feleségével, Hajnóczy Rózsával együtt három évet töltött Indiában 1929–1932 között.

Ugyanabban az évben, 1901-ben, amikor Sántinikétanban lerakták a Visva Bharati alapkövét, újtára indult Bombayban (ma Mumbai) egy folyóirat *East and West* címmel. A havilap húsz évig, 1901-től 1921-ig létezett, Bombayban adták ki, de Simlában, M. Munzur Ali nyomtatta a hadsereg nyomdájában.⁵ Két szerkesztője volt, az alapító Behramji M. Malabari, aki 1912-ben bekövetkezett haláláig szerkesztette a lapot. Őt Sirdar Jogendra Singh követte a szerkesztői székben, aki elődje nagysága előtt azzal tisztelgett, hogy életéről és pályájáról könyvet írt.⁶ A folyóirat angol nyelven jelent meg, így egyaránt számított az angolul értő, olvasó indiai és az Indiában élő, a lap szellemiségét magáévá tenni tudó brit közönség figyelmére. Közülük szerveződött az a kör is, akikre Umrao Singh Sher-Gil – mindkét szerkesztő közeli jó barátja – utalt Jászai Marinak írt egyik levelében.⁷

A párszi Behramji Malabari, aki kiváló költő, író, lapszerkesztő volt, és társadalmi reformerként nagy elismertséget szerzett, 1853-ban Barodában (ma Vadodara) született. Amikor apját, Dhunjibhai Mehtát – aki a barodai Gaekvár⁸ szolgálatában állt tisztviselőként – elvesztette, anyjával visszaköltöztek annak szüleihez Szuratba. Anyja nemsokára újból férjhez ment egy gyermektelen kereskedőhöz, Merwanji Malabarihoz, aki adoptálta és nevére vette a gyermeket. Behramji Malabari Szuratban végezte tanulmányait, itt is érettségizett az Irish Presbyterian Mission School-ban. 1871-ben költözött Bombayba, ahol családot alapított és megkezdte újságírói és szerkesztői pályáját. Először a *Times of India* című lapnál dolgozott, majd az *Indian Spectator*nál, ahol előbb egy rovatot kapott, 1880-tól 1900-ig pedig a lap szerkesztője is lett, amíg a lap be nem olvadt a *Voice of Indiába*. Szerkesztői munkája során befolyásos barátokra, pártfogókra talált. Az *Indian Spectator* fenntartásában Dinshaw Wacha támogatására számíthatott, míg a *Voice of India* szponzorálásában

⁴ TAGORE: i. m., 12.

⁵ A kolkatai Indian National Library katalóguscéduláján szerepel ez az adat, amelyen csak Simlát és Munzur Ali nevét tüntették fel, de Malabari és Jogendra Singh, mint szerkesztők, nem szerepelnek rajta.

⁶ Sirdar JOGENDRA SINGH: *B. M. Malabari. Rambles with the pilgrim reformer*, London, J. Bell and sons Ltd., 1914, archive.org/details/bmmalabarioosing (a megtekintés dátuma: 2017.06.19.).

⁷ Umrao Singh Sher-Gil és felesége levelei Jászai Marinak, OSzK, Kézirattár, Levelestár, 20. számú levél, 1921. december 29. Levelezésükről részletesebben ld. PAP Ágnes: „Umrao Singh Sher-Gil és felesége levelei Jászai Marihoz.” In: *Az identitás forrásai. Hangok, szövegek, gyűjtemények*. Szerk. BOKA László, FÖLDESI Ferenc, MIKUSI Balázs. Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2012. 151–161. (Bibliotheca Scientiae et Artis, sorozatszerk. BOKA László)

⁸ A Gaekvár a barodai maharádzsa dinasztia családi neve és egyúttal címe is volt.

többek között Dadabhai Naoroji, az Indiai Nemzeti Kongresszus egyik alapítója és vezetője volt segítségére. Első verseskötete megjelentetését Dr. John Wilson, a nyugat-indiai misszionárius oktatás egyik vezetője tette lehetővé.

Malabari 1901-ben indította útjára az *East and West* magazint havilap formájában. Világlátását alapvetően befolyásolta a tanuló évei alatt kapott brit oktatás, éppen ezért fontosnak tartotta és szorgalmazta a gyarmatosítók és a Brit Birodalom indiai alattvalói közötti megértés elősegítését. Malabari a társadalmi reformok szószólója lett, miután a nyugati oktatás szemüvegén át vizsgálta meg az indiai társadalmi berendezkedést, a varnarendszert, amit elutasított. Különösen a nők helyzetén igyekezett változtatni jogaik kiterjesztésével. Elítélte a gyermekházasságot, az özvegyek újraházasodását pedig támogatta. E számára elsődleges fontosságú témával foglalkozott 1887-ben megjelent *Infant marriage and enforced widowhood in India* című kötetében, amely Bombayban látott napvilágot. Ugyancsak a gyermek-házasságok problémáját tárgyalta *An appeal from the daughters of India* című 1890-ben Londonban megjelent könyvében. Ugyanakkor nem adta a nevét egyetlen politikai párt-hoz vagy szervezethez sem, nem harcolt India függetlenségéért, ezért társadalmi reformjainak támogatásában egyaránt számíthatott a brit politikusokra, de a patiljai, gválijari és bikánéri maharádzsákra is. A lovagi címet viszont visszautasította. Malabari reform elképzelései a *Pesti Napló* egyik cikkének köszönhetően Magyarországon is ismertté váltak, legalábbis a lap olvasóinak körében. A tárca szerzője többek között ezt írta róla: „A gyermek-házasságok szörnyű divatjának azonban most egy nagy ellensége támadt, egy merész hindú reformátor, Behramji Malabari, a kiváló tudós, író és költő, aki mostanában Párizsba jött, s ez alkalomból sokat foglalkoztak a lapok vele és a veszedelmes hagyománnyal is, amelynek leküzdése életcélját képezi. Malabari már számos könyvet írt a nőkérdésről, India legnagyobb bajának jelentve ki azokat. A hindúk ősi törvényei Malabari mellett szólnak, mert ez a gonosz divat csak később kapott lábra.”⁹

Egyik életrajzírója s a szerkesztői székben őt követő Jogendra Singh, az *East and West* alapításáról így írt Malabariról szóló könyvében: „Ő [Malabari] arra vágyott, hogy médiumot biztosítson az indiaiak és az anglo-indiaiak baráti véleménycseréjére, s bár azt nem tudta elérni, hogy ezt az elgondolását napilap formájában valóítsa meg, 1902-ben¹⁰ elindította az *East and West*et, azzal a nem titkolt céllal, hogy közelebb hozza egymáshoz a Keletet és a Nyugatot. A magazin a két ország legkiválóbb embereinek jóváhagyásával és aktív közreműködésével kezdte el működését. Egyrészt Argyll hercege és Sir Charles Dilke, másrészt Barodá Gaekvárja, Gvájlijar és Bikánér maharádzsái is a lap közreműködői voltak. A magazin hasznos célt szolgált, de nehezen érte el alapítója szándékát.”¹¹

A magazin mindegyik száma mintegy 120 oldalnyi terjedelemben aktuális társadalmi és politikai kérdésekkel, vallástörténettel foglalkozott, általában tucatnyi

⁹ „Gyermek-házasságok Indiában.” *Pesti Napló*, 1896. szeptember 12., 17–18.

¹⁰ A lap első száma 1901 novemberében jelent meg.

¹¹ Sirdar JOGENDRA SINGH: i. m., 59.

cikket foglalt magában, meghatározó, reformnézeteket valló indiai és angol szerzőktől egyaránt. A folyóirat hamarosan szépirodalmi művekkel, folytatásos regények, esszék, műfordítások közreadásával bővült, gazdagodott. Az egyes számok végén állandó rovatként kaptak helyet a szerkesztői jegyzetek, aktuális események, a harmadik számtól kezdve pedig az olvasói levelek. A magazin egyes számain kötettség, sorszám, hónap és évszám szerepel. Minthogy a sorszámozás folyamatos, a hivatkozásoknál az évszámmal és a hónappal adom meg a cikkek pontos helyét. Az első néhány szám írásai között vannak olyanok, amelyek már a címükben is utalnak a sürgető reformokra, illetve az oktatás fontosságára hívják fel a figyelmet.¹²

Az első szám első cikke Sir Charles Dilke a parlament indiai ügyeit tárgyaló írása volt.¹³ Ugyanebben a számban Sir Alex Miller is a parlamenttel, annak hatáskörével foglalkozott.¹⁴ A közvetlenül ezt követő írás Max Müller Indiához fűződő kapcsolatait taglalta P. C. Mozumdar tollából.¹⁵ Malabari személyesen ismerte Max Müllert, akivel jó barátságot ápolt, 1881-ben gudzsaráti, maráthi, bengáli és hindi nyelvekre fordította le Müller a Hibbert Lectures-ben megjelent előadásait. Az *East and West* 1903. márciusi és áprilisi számaiban két részben jelent meg a „Recollections of Max Müller and his Hibbert Lectures” című tanulmány, amelynél a szerzőt ugyan nem tüntette fel a magazin, de nagyon valószínű, hogy Malabari írta.¹⁶ Max Müller *My Indian Friends* című könyvében egy fejezetet szentelt Malabarinak,¹⁷ melyben hálaival említette, hogy Malabari magára vállalta *On the Origin and Growth of Religion* címet viselő előadásainak fordítását és terjesztését. Malabari többször járt Angliában, hogy támogatást szerezzen munkájához és szimpátiát keltsen reformjai iránt, és minden bizonnyal egy ilyen alkalommal találkozott Max Müllerral is Oxfordban, aki viszont soha nem járt Indiában. Müller előbb idézett művében részletesen bemutatta Malabari társadalmi reformtevékenységét, és szerencsés embernek nevezte, hogy megérhette jó néhány célja megvalósulását, munkája gyümölcsének beérését, például a gyermek-házasságok megakadályozását.¹⁸ Külön kiemelte, hogy Malabari e téren erős ellenállásba ütközött, mert bár Indiában is sokan szimpatizáltak vele, de a hindúk nehezen fogadták el, hogy egy párszi, egy kívülálló oktassa ki őket.¹⁹ Az *East and West*ben azonban nem ő írt erről a témáról, a magazin G. M.

¹² Rai Bahadur Baij NATH: „Reform movements in India” 1902. febr. 375–385; K. S. RAU: „Social and Political Reform.” 1902. febr. 423–428; C. W. WISH: „Police Reform in India.” 1902. febr. 395–410; Principal SELBY: „University Education in India.” 1901. nov. 45–56; H. H. M. of Baroda: „The Education of Indian Princes.” 1902. jan. 243–249.

¹³ Sir Charles DILKE: „Indian Affairs in Parliament”. 1901. nov. 1–4.

¹⁴ Sir Alex MILLER: „The Extra-Territorial Authority of Parliament” 1901. nov. 83–91.

¹⁵ P. C. MOZUMDAR: „Prof. Max Müller’s Relations to India.” 1901. nov. 92–96.

¹⁶ 1903. márc. 327–338; 1903. ápr. 475–482.

¹⁷ F. Max MÜLLER: *My Indian Friends*. Asian Educational Services. New Delhi, Madras, 1993. 120. A könyv elektronikusan is hozzáférhető: archive.org/details/auldlangsynemyino2mull (a megtekintés dátuma: 2017.10. 12).

¹⁸ id. mű. 117

¹⁹ id. mű. 114.

Tripathi háromrészes tanulmányát közölte az ősi hindú törvények által megfogalmazott házassági formákról, amelyek igazolták Malabari nézeteit.²⁰

1876-ban jelent meg Malabari *The Indian Muse in English Garb* című műve,²¹ melyet Angliában is igen jól fogadott a közönség, különösen az angol költő, Alfred Tennyson. Talán ennek köszönhető, hogy a szerkesztő az *East and West* magazin mottójául egy Tennyson-idézetet választott, a költő *In Memoriam A. H. H.* című, 131 darabból álló versfüzéréből a 94-ik darab utolsó versszakának végét.²² Tennyson e műve rendkívüli hatással volt korára.

A folyóiratban magyar vonatkozású írásokat is találhatunk. Elsőként Vámbéry Ármintól, aki maga is behatóan foglalkozott a nyugati és keleti kultúrák egymásra hatásával, 1892-ben a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg *Az európai műveltség jövője Indiában* című cikke,²³ 1906-ban pedig *A Nyugat kultúrája Keleten* címmel írt könyvet,²⁴ amely egyidejűleg németül és angolul is napvilágot látott.²⁵ Az *East and West*ben ezúttal nem indiai témáról írt, cikke *Turkey and Central Asia* címmel jelent meg 1903-ban.²⁶

A magazin helyet adott az indiai történelem és kultúra felfedezésében nagy szerepet játszó angol tudósokról írt tanulmányoknak is. Sir William Jones-ról Evelyn Martinengo-Cesaresco írt hét részből álló tanulmányt, amelyet a magazin 1906 januárjától júliusáig közölt. James Prinsep-ről pedig Vincent A. Smith publikált egy cikket az 1906. júliusi számban.²⁷ Ugyanebben az évben Stein Aurél kötetéről és kutatásairól is olvashattak az érdeklődők. A folyóirat 1906. novemberi számában a Stein által fordított *Kalbana: Rajatarangini* című kötetet H. Bruce ajánlotta az olvasók figyelmébe.²⁸ És ugyancsak 1906-ban a decemberi számban jelent meg Stein Aurél közép-ázsiai felfedezéseiről Bruce *Central Asian Discoveries* című cikke.²⁹ A magazin brit szerzői között találhatjuk, mások mellett, J. N. Farquhar brit miszcionáriust is, aki orientalistaként a modern hindú irányzatokkal foglalkozott, de a folyóiratban Biblia-kritikával kapcsolatos cikket írt.³⁰ H. G. Rawlinson történész

²⁰ G. M. TRIPATHI: „Marriage Forms under Ancient Hindu Laws.” 1901. dec. 176–188; 1902. jan. 296–302; 1902. febr. 363–374.

²¹ archive.org/details/indianmuseinengoomalagoog (a megtekintés dátuma: 2017.10.12.).

²² „And East and West, without a breath / Mixt their dim lights, like life and death / To boraden into boundless day.” „In Memoriam A. H. H.” In: *Poems of TENNYSON 1829–1868*, With an Introduction by Sir Herbert WARREN. London, Oxford University Press, Humphrey Milford. 1929. 374–376. Nem találtam magyar fordítást a vershez.

²³ 72. köt., 161–192.

²⁴ Budapest, MTA, 1906.

²⁵ *Westlicher Kulturinfluss im Osten*, Berlin, Reimer, 1906; *Western Culture in Eastern Lands*, London, John Murray, 1906.

²⁶ 1903. jan. 45–52.

²⁷ 1906. júl. 635–639.

²⁸ 1906. nov. 1088–1099.

²⁹ 1906. dec. 1188–1199.

³⁰ „The Church and Biblical Criticism.” 1902. okt. 1313–1321.

professzor a buddhizmusról írt tanulmányával képviseltette magát a lapban,³¹ öt évvel később India és a nyugati világ kapcsolatáról jelent meg kötete.³² C. F. Andrews-nak, aki Rabindranath Tagore és Mahatma Gandhi közös jó barátja volt, először egy verse jelent meg a lapban,³³ majd a következő évben egy cikke.³⁴ A tanulmányok mellett a recenzióknak is jutott hely a folyóiratban. Így a már említett *Kalbana*-fordítás kritikája mellett, Jogendra Singh *Nasrin* című kötetét Krishnalal M. Jhaveri,³⁵ míg Fitzgerald Omar Khayyam-fordítását B. Mustafa Ali Khan ajánlotta az olvasók figyelmébe.³⁶

Jogendra Singh, a folyóirat későbbi, Malabárit követő szerkesztője 1877. május 25-én született. Nagyapja Ranjit Singh seregében szolgált. Jogendra Singh is a szikh közösség kiemelkedő tagja lett, politikai karrierje mellett íróként is elismerést vívott ki. 1926-ban, amikor Baktay Ervin felkereste őt, éppen a Pandzsáb mezőgazdasági minisztereként tevékenykedett. Baktay többször is említette őt cikkeiben, *A Magyarság* című napilapban a következőket írta róla: „A miniszter nagyszabású, modern ember, különben nemcsak politikus, hanem kitűnő és ismert író is; *Nur Dzszebán*, *Naszrin* és *Kamla* című regényei méltán keltettek feltűnést egész Indiában.”³⁷ Pandzsáb gazdasági jövőjéről vallott elképzelései Baktaynak eszébe juttattak „egy másik államférfit, egy másik nagy gondolatú, a napi apró-cseprő politikai kérdéseken túltekintő, jövőépítő férfit, Széchenyi István grófot.” Az *Ujság* olvasóközönségének pedig azt írta róla, hogy „a miniszter ismert regényíró és a költők köztiszteletben álló patrónusa, asztalánál a hivatalos és rendesen igen száraz személyiségeken kívül írók, tudósok és tanárok is szerepelnek.”³⁸ Jogendra Singh az 1930-as években *Khalsa Review* címmel havi lapot adott ki, és Sunder Singh Majithia-val, Umrao Singh testvérével együtt megalapította a Khalsa Nemzeti Pártot is, amely az 1937-es választásokon győzelmet aratott a szikhiek körében. 1942-ben az Alkirály végrehajtó tanácsának első szikh tagja lett. Malabarival ellentétben őt kétszer is lovaggá ütötték, először 1929-ben, másodszer 1946-ban, abban az évben, amikor meghalt. Érdekes, hogy Jogendra Singhről írt fenti cikkeiben Baktay nem említi vele kapcsolatban az *East and West* magazint, pedig tíz évvel később, 1937-ben azonos címmel indított itthon egy folyóiratot. A Baktay által kiadott *Kelet és Nyugat* azonban lényegesen szerényebb, mintegy harmad akkora terjedelemben jelent meg, összesen két számot ért meg. Célja a magyarok Kelet iránti érdeklődésének tényekkel alátámasztott, tudományosabb igényű szolgálata volt, amelyet a szerkesztő e szavakkal ajánlott az olvasóknak: „A „Kelet és Nyugat” azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a Kelet általános megismertetését szolgálja, megbízható

³¹ „The Truth About Buddhism.” 1911. szept. 788–794.

³² *Intercourse between India and the Western World*, Cambridge, Univ. Pr., 1916.

³³ „War and Pace”, 1910. márc. 273.

³⁴ „From the East – and from the West”, 1911. jan., 37–42.

³⁵ 1909. aug. 777–780.

³⁶ „Fitzgerald’s Rubaiyat of Omar Khayyam” 1910. febr. 144–152.

³⁷ „Mezőgazdaság Panydzsábban.” *Vasárnap. A Magyarság mellélete*, 1926. november 7. 33.

³⁸ „Keleti levelek. A szimlai szezon vége.” *Ujság*, 1927. okt. 2. 42.

útmutató legyen a Kelet világnézeteinek, kultúráinak, vallásainak, bölcseleteinek, művészetének, irodalmának, fejlődési útjainak – röviden: egész életének – területén, s ugyanakkor igyekezzék közelebb hozni ezt a sokszor idegennek tetsző, távoli világot a nyugati gondolkozásmódhoz.”³⁹ Megszűnésében talán az is közrejátszott, hogy a lap megjelenését elsősorban az olvasói előfizetésekre alapozták.

Jogendra Singh először egy újságáruson keresztül szerzett tudomást az *East and West* magazincról. Éppen Dél-Indiában utazgatott, amikor Madrászban (ma Chennai) egy ügynök a kezébe adta a lap egyik példányát, és arra kérte, hogy fizessen elő rá. Jogendra Singh örömmel tett eleget a kérésnek és megadta a címét. A magazin azonban csak nagy késéssel érte el megrendelőjét, mert előtte „beutazta” szinte egész Indiát. A lap szerkesztőjéről, Malabariról barátja, Sirdar Umrao Singh Sher-Gil mesélt neki. Sher-Gil géniuszként és nagy társadalmi reformerként jellemezte őt. Ő és Malabari véletlenül kerültek kapcsolatba, amikor Sher-Gil Nawab Zulfiqar Ali Khannal együtt ugyanazon a hajón utaztak Angliába, amelyiken Malabari és fia. Találkozásuk, megismerkedésük szoros, és életük végéig tartó barátságot eredményezett, s e baráti körnek később Jogendra Singh is tagja lett. Malabariról szóló könyvében Jogendra Singh idézi Umrao Singh megállapítását, aki Háfiz soraival jellemezte Malabari hitvallását.⁴⁰

Umrao Singh már a kezdetektől fogva rendszeresen publikált az *East and West* magazinban. 1902 júniusában *Dust* címmel jelent meg egy rövid írása,⁴¹ két évvel később pedig Devendra Nath Tagore-nál, a költő apjánál tett látogatásáról számolt be.⁴² De írt többek között Guru Nánakról,⁴³ és hosszabban a jóga-elméletről is.⁴⁴ 1908-tól kisebb fordításait közölte a lap, amelyeket eleinte csak a szignójával (U.S.) látott el.⁴⁵ Muhammad Iqbaltól először az 1909. októberi számban adták közre fordítását,⁴⁶ szintén csak a szignójával, s majd jóval később, a magazin utolsó, 1921-es évfolyamában fordított újabb verseket tőle. 1910-ben *Love versus Knowledge or Oodho, the Messengers* címmel és U. S. szignóval ellátva közölte a lap egyik versét,⁴⁷ 1912-ben azonban már Umrao Singh névvel jelent meg *The Hill of Frenzy* című költeménye.⁴⁸ Umrao Singh külföldről is küldött cikkeket, fordításokat a lapba, Háfiz-fordítását például Missouriból postázta 1911-ben.⁴⁹ 1915-ben pedig Budapestről küldte el írá-

³⁹ „Kelet és Nyugat” 1937. január, I.

⁴⁰ Sirdar JOGENDRA SINGH: id. mű 181. „Do what you like, but do no injury to another; For in my religion there is no sin greater than this.” Sajnos a vershez nem találtam magyar fordítást.

⁴¹ 869–870.

⁴² „A Visit to the Venerable Devendra Nath Tagore.” 1904. máj. 520–521.

⁴³ „The Shroud of Nanak.” 1905. jún. 677–678.; „Milk or Blood.” 1908. jún. 620–621.

⁴⁴ „The Yoga Theory of Knowledge and its Positivism.” 1907. okt. 982–986.

⁴⁵ „Yashoda’s Song to Child Krishna.” 1908. nov. 1144; „I Knew Not. Translated from Hayat’s Hinausi-ani Gazal.” 1908. dec. 1248.

⁴⁶ „Star. Traslation of a Poem by Shaikh Mohammed Iqbal.” 1909. okt. 941.

⁴⁷ 1910. jún. 545.

⁴⁸ 1912. febr. 158–160.

⁴⁹ „From an Ode of Hafiz.” 1911. dec. 1086–1087.

sát *Reverie* címmel.⁵⁰ Érdekes, hogy korábban már szintén jelentkezett egy hasonló, rövid lírai, az érzéseit, álmait megörökítő írásával.⁵¹ S bár a világháború alatt, amikor Budapesten illetve Dunaharaszton élt felesége családjánál, nem tudott több cikket, fordítást küldeni, de 1921-ben, visszatérve Indiába, újból aktívan kapcsolódott be a magazin életébe. Ekkor jelent meg a folyóiratban Petőfi Sándor huszonhét versének angol fordítása az ő átültetésében, amelyeket a lap három részletben közölt.⁵² Umrao Singh Magyarországon töltött évei alatt ismerkedett meg Jászai Marival, a Gottsmann család régi barátjával, s a színésznő Petőfi iránti rajongása inspirálta őt arra, hogy angolra fordítsa Petőfi néhány költeményét. A legtöbb Petőfi-vers, amit Sher-Gil lefordított, 1846-ban keletkezett. Fordításai prózafordítások, ha nem is teljesen nyersfordítások, tartalomhűek, ugyanakkor nem formahűek. A versek közül az *Ideál és való* fordítása különösen figyelemreméltó, mert Muhammad Iqbal ennek hatására írta meg *To Petőfi* című versét, aminek kéziratát Jászai Marinak is elküldte Umrao Singh a saját angol fordításával együtt. A költemény kéziratából kettő az OSzK Kézirattárában található.⁵³ Ugyancsak 1921-ben fordította Sher-Gil angolra Bhartri Hari egyik versét,⁵⁴ később Nárada aforizmáit,⁵⁵ amelyekről tanulmányt is írt,⁵⁶ míg a folyóirat októberi számában Iqbal egyik versét ültette át angolra,⁵⁷ és a decemberi számban is lefordította egyik perzsa ódáját.⁵⁸ Iqbal költészetéről az első angol nyelvű monográfiát, amely 1922-ben jelent meg, a már korábban említett Zulficar Ali Khan jegyezte, előszavát pedig Umrao Singh írta.⁵⁹ 1930-ban Zulficar Ali Khan egyébként Magyarországon is járt, ahol a *Pesti Hírlap*nak adott interjút, melyben az újságíró kérdésére, hogy ki a legnagyobb költőjük, természetesen Iqbal nevét említette.⁶⁰ Három évvel később a La Fontaine Társaság Iqbalt is meghívta Budapestre, s bár ő sajnos nem tudott eljönni, de távollétében megválasztották a Társaság kültagjává,⁶¹ és a tiszteletére rendezett matinét is megtartották, melyről a *Budapesti Hírlap* számolt be.⁶²

⁵⁰ 1915. jún. 573–575.

⁵¹ „A Reverie Pantheistic.” 1908. máj. 448.

⁵² 1921. aug. 84., 106; nov. 45–53; dec. 45–48. A fordításokról részletesebben lásd: PAP Ágnes: „Petőfi Indiában.” In: *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés – Nyelvi és irodalmi fordítás.* (Szerk. MIKUSI Balázs – RÓZSAFALVI Zsuzsanna – SIRATÓ Ildikó), Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat Kiadó, 2017. [Bibliotheca Scientiae et Artis IX. – sorozatszerk. BOKA László], 79–89.

⁵³ OSzK, Kézirattár, Analekta 2452.

⁵⁴ „From Bhartrihari” 1921. jún. 25.

⁵⁵ „Narada’s Aphorisms on Devotion.” 1921. jún. 32–38.

⁵⁶ „Theory and versus Knowledge (Narada Sutras).” 1921. szeptember, 86–95.

⁵⁷ „The New Moon.” 1921. okt. 69–70.

⁵⁸ „From a Persian Ode of Iqbal.” 1921. dec. 116.

⁵⁹ Zulficar Ali KHAN: *A Voice From The East on The Poetry of Iqbal.* Foreword by Umrao Singh. Lahore, Mercantil Press, 1922. rekhta.org/ebooks/a-voice-from-the-east-the-poetry-of-iqbal-zul-fiqaar-ali-khan-ebooks (a megtekintés dátuma: 2017.10.20.)

⁶⁰ Pesti Hírlap, 1930. november 8. 5.

⁶¹ *Budapesti Hírlap*, 1933. március 19, 11.

⁶² *Budapesti Hírlap*, 1933. március 28, 7. A matinén Baktay Ervin, Germanus Gyula és Londez Elek is

Jogendra Singh eleinte levélben tartotta a kapcsolatot Malabarival, aki számos hasznos tanáccsal segítette, egyengette írói pályáját. Személyesen csak két-három év múlva találkoztak, és attól kezdve igazi baráti viszony alakult ki közöttük. Jogendra Singh kezdetben cikkeket küldött a lapba, első írásában az indiai rendőrséggel foglalkozott,⁶³ majd a mughal uralkodó, Nagy Akbar leghívebb embereiről, birodalma meghatározó személyiségeiről jelentek meg cikkei,⁶⁴ 1905-ben pedig a szikhizmus egyes aspektusairól írt.⁶⁵ Ezt követően regényeit a *Nur Jahant*, a *Nasrint* és a *Rasilit* folytatásokban közölte a lap. A *Nur Jahan* első részlete 1905 novemberében jelent meg, míg az utolsó 1906 júliusában. A *Nasrint* 1907 januárjától kezdték közölni és 1908 augusztusában jelent meg a vége, 1911 júniusától pedig a *Rasilival* folytatódott a sorozat. Ezeket később kötetben is megjelentette, az elsőként említett *Nur Jahant* Umrao Singhnek dedikálta.⁶⁶ Jogendra Singh és Malabari első személyes találkozására Bandorában került sor, ahová Umrao Singh is hivatalos volt. Jogendra Singh nagyra becsülte, a legnagyobb dolognak tartotta Malabari barátságát, ahogy Umrao Singhét is. „Az olyan emberek barátsága, mint Umrao Singh, Malabari és Nawab Zulfiqar Ali Khan, ragyogóbbá teszi a világot, és minőségivé teszi az életet.”⁶⁷ E jelentőségteljes, emlékezetes találkozást követően ők négyen minden évben együtt töltötték a szabadságukat Bandorában, Láhórbán, Simlában vagy Kolkatában. Egy ilyen alkalommal, 1912 nyarán Simlában történt, hogy Malabari váratlanul rosszul lett és meghalt. Az *East and West* szerkesztését ezt követően Jogendra Singh vette át, aki elődje szellemiségét hűen megtartotta. A magazin a nagylelkű támogatásokon kívül kereskedelmi hirdetésekéből is finanszírozta működését. Az *East and West* utolsó, 1921-es évfolyamában például így ajánlották a hirdetőik figyelmébe a lapot: „Az East and West küldetése, hogy nagyobb megértést eredményezzen a különböző fajú és hitű emberek között. Az életet, mint egészet vizsgálja és minden nemzet szimbiózisára törekszik. Az East and West állandó kapcsolatot biztosít az olvasóknak a magasztos eszmékkal. India vezető folyóirata, amely minden otthonba és minden irodába eljut. Az East and West számít érdeklődésére, ha azt szeretné, hogy termékeit megfelelőképpen mutassák be az indiai piacokon. A lapot mindenki olvassa – ázsiaiak és európaiak egyaránt.”⁶⁸

Jogendra Singh nemcsak arra törekedett, hogy az indiaiak és az Indiában élő angolok olvassák és írjanak lapjába, de egy olvasókört is szervezett, ahol rendszeresen tartottak előadásokat az érdeklődőknek. Umrao Singh, ahogy Jászai Marinak írt leveleiből tudhatjuk, többször is tartott előadást a körben, Indiába való visszaérkezése után például a Magyar Tanácsköztársaságról szerzett benyomásairól számolt

.....
részletet vett.

⁶³ „The Indian Police.” 1902. aug. 1090–1093.

⁶⁴ „Raja Todar Mal.” 1903. dec. 1371–1381; „Abul Fazel.” 1904. máj. 440–456; „Raja Man Singh.” 1905. jan. 17–27.

⁶⁵ „Certain Aspects of Sikhism.” 1905. jún. 593–605.

⁶⁶ archive.org/details/NurJahanTheRomanceOfAnIndianQueen (a megtekintés dátuma: 2017.10.20.)

⁶⁷ Sirdar Jogendra SINGH: id. mű, X.

⁶⁸ A hirdetés külön számozatlan oldalon jelent meg.

be.⁶⁹ Egy másik alkalommal valószínűleg ugyanebben a körben Szirbik Antalról, egy általa pártfogolt magyar íróról értekezett, akinek *Írások* című művének angol nyelvű kiadásához Simlában írt bevezető sorokat.⁷⁰ A már említett Petőfi-fordításáról a magyar lapok is beszámoltak, elsőként a *Világ*, amelyben sógora, Baktay Ervin írt Umrao Singh nagyszerű teljesítményéről.⁷¹ Cikkében Baktay a magazinról így írt: „a modern hindúk egyik előkelő, angolnyelvű folyóirata, az East and West, mely Bombayban jelenik meg, de Hindusz tánban szerkesztik, a legjelentősebb hindusz táni írók közreműködésével.” Később a *Magyar Bibliofil Szemlé*ben is utalt a folyóiratra,⁷² de itt, valamilyen oknál fogva, téves adatokat írt róla, amikor azt állította, hogy a fordításokat Láhórban, 1922-ben tette közzé az *East and West*. Sajnos a folyóirat 1922-ben már nem jelent meg, bár Jogendra Singh azt tervezte, hogy ha nem is havilap, de negyedéves folyóirat formájában folytatni fogja a lap kiadását. Ezt a tervét az 1921. decemberi számban osztotta meg az olvasókkal.⁷³ Örömet fejezte ki, hogy már a szkeptikusok is elfogadták a világ gazdasági egységét, mert korábban a világ egységként való felfogásában csak kevesek értettek egyet. Ebben pedig szerinte kivételes szerepe volt az *East and West*-nek, amely közvetítette az üzenetet az embereknek, mintegy misszót töltve be ezáltal. Valószínűleg a lap megszűnésében az is közrejátszott, hogy Jogendra Singhnek, aktív politikusként, már nem maradt elég ideje ahhoz, hogy havilapot szerkesszen, de ígéretet tett az olvasóknak, hogy ha szeretnék, akkor negyedéves folyóiratként még tovább tudná szolgálni azt az eszmét, amit Malabari egykor elindított. Emellett persze erős pénzügyi háttérre is szükség lett volna a magazin folytatásához. Sajnos nem így alakult a helyzet, és a lap ezzel az 1921. decemberi számmal ért véget.

Rezümé

Az *East and West* magazint Behramji Malabari indította 1901-ben és 1921. végéig jelent meg. Bombayban adták ki, de Simlában nyomtatták. Malabari társadalmi reformerként szerzett hírnevet, ellenezte a gyermekházasságokat, és megengedte az özvegyasszonyok újraházasodását. Azzal a céllal alapította a magazint, hogy médiomot biztosítson az indiaiak és az Indiában élő angolok baráti véleménycseréjére, mindkét ország kiválóságainak aktív közreműködésével. A magazin mindegyik száma kb. 120 oldalnyi terjedelemben jelent meg, és a politikai reformokkal, társadalmi kérdésekkel, a vallással kapcsolatos cikkeket tartalmazott, később pedig irodalmi alkotásokkal és recenziókkal bővült. Malabari halála után, 1912-ben Jogendra Singh követte őt a szerkesztői székben. Ő is író volt, és hűségesen ragasz-

⁶⁹ Ld. a 6. sz. jegyzetet: Umrao Singh Sher-Gil és felesége levelei Jászai Marinak, OSzK, Kézirattár, Levelestár, 20. számú levél, 1921. december 29.

⁷⁰ SZIRBIK Antal: *Writings*. I. [Budapest, Budapesti Hírlap, 1924.] Magyarul: SZIRBIK Antal: *Írások*. I-III. Bev. Szirdár Umraosingh SHER-GIL. 2. kiad. Budapest, Tisza, [1929.]

⁷¹ „Petőfi versei Indiában.” *Világ*, 1922. márc. 3. 3.

⁷² „Gandhi, Tagore és Ikbál Magyarországról.” *Magyar Bibliofil Szemle*, 1924. júl.–dec. 3–4. 139.

⁷³ 1921. dec. 3–4.

kodott a folyóirat szellemiségéhez. Később egy olvasókört is szervezett a lap köré és tudósokat kért fel, hogy tartsanak ott előadásokat. 1921-ben Jogendra Singh azt tervezte, hogy a folyóiratot negyedévenként adja ki tovább, mert aktív pandzsábi politikusként nagyon lefoglalta a munkája. Sajnos ez a terve nem vált valóra, amelyben talán pénzügyi problémák is közrejátszhattak. A magazin írásai között néhány érdekes magyar vonatkozású cikket is találhatunk, például Vámbéry Ármin cikkét, H. Bruce írásait Stein Aurél felfedezéseiről és nem utolsó sorban Petőfi néhány versének fordítását Umrao Singh Sher-Gil tolmácsolásában.

Kulcsszavak

East and West magazin, Pandzsáb, Rabindranath Tagore, Behramji Malabari, Jogendra Singh, Umrao Singh Sher-Gil, Stein Aurél, Vámbéry Ármin

Abstract

The Meeting of the East and the West – East and West, a Periodical and its Editors

East and West magazine was started by Behramji Malabari in 1901 and it survived until the end of 1921. The periodical was published in Bombay, but it was printed in Simla. Malabari achieved fame as a social reformer; he was against child-marriages and promoted the remarriage of widows. He founded the magazine with the aim of providing a forum for the friendly interchange of opinions between Indians and Anglo-Indians, with the active cooperation of some distinguished persons from the two countries. Each issue ran to about 120 pages and contained articles and reviews on political reforms, social problems, religions, and, later, literature. After the death of Malabari in 1912, Jogendra Singh became his heir as editor. He was also a writer and preserved faithfully the spirit of the periodical. Later he organised a readers club, and asked scholars to deliver lectures there. In 1921 Jogendra Singh, who was very busy as a politician in the Punjab, planned to continue the periodical in the form of a quarterly. Unfortunately, his aim was not realised, perhaps also due to financial problems. Among the pieces published in the magazine, there are some interesting articles related to Hungary and Hungarians; for example, an article by Ármin Vámbéry, another on the discoveries of Aurél Stein by H. Bruce, and, last but not least, the poems by Petőfi, which were translated into English by Umrao Singh Sher-Gil.

Keywords

East and West periodical, Punjab, Rabindranath Tagore, Behramji Malabari, Jogendra Singh, Umrao Singh Sher-Gil, Vámbéry Ármin, Stein Aurél

VESZPRÉMY MÁRTON

Baktay asztrológiájáról – újra¹

A Baktay Ervin asztrológiájáról szóló első elemzés *Az indológus indián* című kötetben jelent meg 2014-ben.² Kecskés Péter tanulmánya egyrészt igen kedvezőtlen színben tünteti fel Baktay asztrológiáját – véleményem szerint megalapozatlanul. Másrészt az írás kizárólag Baktay művének hiányosságaira fókuszál, így el sem jut a könyvek tényleges tartalmának bemutatásáig. Mindez arra késztetett, hogy az asztrológiához kevésbé értő közönséget egy saját elemzésben ismertessem meg Baktay asztrológiájának valódi erőnyeivel és hibáival.

Egy könyv születése

A sokoldalú festőművész, művészettörténész, orientalista és indológus Baktay Ervin 1932 őszén ismerkedett meg az asztrológiával.³ Ennek a pontos körülményei kevésbé ismertek, és az eseményekről az író hagyatéka sem szolgál felvilágosítással.⁴ A magyar asztrológusok körében terjedő történet szerint Baktay felkereste Györffy László (1879–1955) hadbíró ezredesét, hogy asztrológiát tanuljon tőle. Györffy azonban ehelyett azt javasolta az akkor már ismert szerzőnek, hogy írjon egy magyar nyelvű asztrológia-tankönyvet a nyugati szakirodalom alapján. (Györffy saját, *Asztrológia* című tankönyve csak 1935-ben jelent meg.) Így született *A csillagfejtés könyve*, Magyarország legnépszerűbb asztrológia-tankönyve. A mű népszerűsége folytán

¹ Szeretném megköszönni Kelényi Béla és Kardos Tatjana segítségét, akik nélkül ez a tanulmány jóval szegényebb lenne.

² KECSKÉS Péter: „Az asztrológiai hagyomány és Baktay asztrológiája”. In KELÉNYI Béla (szerk.): *Az indológus indián: Baktay Ervin emlékezete*, [Budapest], Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2014, 302–309.

³ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár (továbbiakban HMA) Ad/5781–2013 és Ad/5785–2013. Baktay második asztrológiai könyvében, az *Asztrológiai prognózis*ban szerepel az 1933. júniusi íróhét horoszkópja, vagyis Baktay 1933 nyarán már tudott horoszkópot felállítani és értékelni. BAKTAY Ervin: *Asztrológiai prognózis avagy A „jövőbe látás titka”*, Budapest, Sindbad, 2001, 138–141. 1934 februárjában már egy rövid cikket írt az asztrológia és a földrengések kapcsolatáról a *Pesti Hírlap*ba. BAKTAY Ervin: „Hogyan jósolják meg a hindu asztrológusok a nagy indiai földrengést! Egy magyar tudós is felfedezte a hinduk előtt ismeretes titkot.” *Pesti Hírlap*, 56. évf., 32. sz., 1934. február 10., 4. 1939-ben, vagyis három évvel asztrológia-tankönyve megjelenése előtt már asztrológusként is ismert volt a közéletben. KENESSEY Péter: „Mit jósolnak a csillagok 1939-re, 1940-re, 1941-re Magyarországnak és a világnak”. *Az Est*, 30. évf., 46. sz., 1939. február 25. 11.

⁴ Baktay emlékiratai írása során nem jutott el az 1930-as évekig, és a hagyatéka minimális levelezést tartalmaz.

az asztrológia iránt érdeklődők körében mitikus tisztelet övezte és övezi Baktay nevével. Ezzel szemben a „hivatásos” asztrológusok enyhe lenézéssel szoktak tekinteni Baktayra, aki nem mestertől tanult, hanem könyvekből, és így nem is volt „igazi” asztrológus.⁵

Baktay forrásai

Az asztrológia-tankönyvek többsége nem kifejezetten eredeti alkotás. Ennek két oka van. Egyrészt a tankönyvek általában csak az asztrológia alapjaiba nyújtanak bevezetést, szimbólumokat, alapvető csillagászati tényeket és számításokat ismertetnek, ez az ismeretanyag pedig állandó és változatlan. Másrészt az asztrológia a mai napig nem tette teljesen magáévá az ismeretszerzés és -ellenőrzés tudományos elvárásait és kritériumait, sok szempontból a mai napig is inkább „mesterség”, semmint tudomány.⁶ Éppen ezért, mivel az egyes állítások és technikák objektív igazolása nem vagy csak részben történik meg, az asztrológiában hatalmas súllyal esik latba a „hagyomány”, a korábbi mesterek szava, amelynek helytállóságát tekintélyük igazolja.

A fenti okok miatt a legtöbb asztrológia-tankönyv évszázadok óta kompilatív jellegű. Nincs ez másként *A csillagfejtés könyvével* sem. Baktay nem is állítja, hogy különösebben eredeti művet hozott volna létre. Nem árul zsákhamacskát: már a bevezetőben felsorolja azokat a (többségében német nyelven alkotó) asztrológusokat, akikre ismereteit alapozza, és a könyv egyes fejezeteiben külön említést is tesz róla, ha nagyobb szerkezeti egységeket másoktól vesz át.

A csak vezetéknéveket tartalmazó lista élére Baktay a cseh származású, bécsi születésű Karl Brandler-Prachtot (1864–1939) helyezte. A színész Brandler-Pracht Baselben ismerkedett meg az asztrológiával. Hazatérve 1908-ban megalapította az Osztrák Asztrológiai Társaságot, így az osztrák asztrológia atyjává vált. Baktay láthatóan őt tekintette legfontosabb forrásának; a bevezetésben külön is megemlíti (CsK 7. o.).⁷ Szintén az idősebb generációt képviselte a mai Csehország területén

⁵ Ez érezhető a Janák Lajossal készült interjúból is. JAKAB Zoltán Csaba: „Csillag a magyar asztrológia égboltján. Beszélgetés Dr. Janák Lajossal, a Baktay Ervin Asztrológiai Egyesület elnökével.” In KELÉNYI Béla (szerk.): i. m. 310–314.

⁶ Az asztrológia és a tudomány kapcsolatáról az egyetlen, ám annál fontosabb szakirodalom Peter Wright 1975-ös tanulmánya. Peter WRIGHT: „Astrology and Science in Seventeenth-Century England.” *Social Studies of Science*, V, 1975/4. 399–422. Az asztrológia tudományos vagy tudománytalan művelésével kapcsolatban árulkodó a 20. századi asztrológusok munkásságát tanulmányozó Ellic Howe megjegyzése: „Hence my theory that astrology would be fine without the astrologers.” Ellic HOWE: *Astrology and the Third Reich*. Wellingborough, The Aquarian Press, 1984, 8. Howe műve egyébként az egyetlen tudományos igényű szakirodalom az asztrológia 20. századi történetéről.

⁷ A szövegben *A csillagfejtés könyve* (CsK) 1989-es kiadásának oldalszámaira fogok hivatkozni, mivel az olvasó számára valószínűleg ez a legkönnyebben elérhető. Az *Asztrológiai prognózis* (AP), Györfly *Asztrológiája* (A), illetve a Friedrich Schwickert és Adolf Weiß-féle *Asztrológiai elemek* (AE) csak egy hazai kiadásban jelent meg, így ott a félreértés lehetősége nem merülhet fel. BAKTAY Ervin: *A csillagfejtés*

született Friedrich Schwickert (1857–1930), aki később Bécsben működött. A technikai újítók közé tartozott az „életkör” nevű technikáról híressé vált Frank Glahn (1865–1941), illetve Johannes Vehlow (1890–1956), aki sajátos házfelosztási eljárásairól volt ismert. Baktay ezeknek az újításoknak a kapcsán hivatkozik a két német szerzőre (CsK 198., 290–294. o., AP 82–93. o., ill. CsK 73–74., III., 227. o., AP 71. o.). Glahn mellett a kalandor Rudolf von Sebottendorf (1875–1945) is közel került a náciizmus ideológiájához. Velük szemben Vehlow és Herbert Freiherr von Klöckler (1896–1950) az 1941. júniusi asztrológus-üldözés elszennedői közé tartoztak. Baktay az asztrológia természettudományos megalapozásának szükségessége kapcsán méltatja a svájci Alfred Frankhausert (1890–1973) (CsK 17. o.).⁸ Az angolokat az Alan Leo (1860–1917) hagyományait követő Charles E. O. Carter (1887–1968) és Vivian Robson (1890–1942) képviseli. Ez utóbbtól Baktay szó szerint is idéz (CsK 214–215. o.). Jellemző módon Schwickert, Brandler-Pracht, Glahn, Carter és Sebottendorf az asztrológia mellett teozófiával is foglalkozott. *A csillagfejtés könyvében* felsorolt kilenc szerzőhöz csatlakozik még Baktay második könyvében Bert van Solden⁹ (AP 102. o.) és a francia „Gouenben”¹⁰ (AP 30. o.).

Schwickert és Vehlow személye az asztrológia magyarországi történetében is fontos. A Sindbad álnéven publikáló Friedrich Schwickert fregattkapitány tanítványa volt a már említett Györfly László.¹¹ A berlini Johannes Vehlow tanítványaként érkezett Magyarországra a német Eduard Lederer (1883–1957). Lederer egyik magyar tanítványa, Alpáry Imre asztrológia-tankönyvet jelentetett meg I. van Tromp néven.¹² Egy másik tanítványa, Juhász-Schlatter Viktor (1901–1996) számos fiatal asztrológust oktatott a szocializmus évei alatt fél-illegalitásban, a belügyi szervek árgus figyelme mellett. Az asztrológus Balogh Endre (1919–2012) is Lederer-tanítvány volt. Hamvas Béla szintén Lederertől tanulta az asztrológiát.¹³

.....
könyve: az asztrológia elmélete és gyakorlata. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989 (Kentaur könyvek), BAKTAY ERVIN (2001), GYÖRFFY László: *Asztrológia.* Budapest, Kókai Lajos, 1935., Friedrich SCHWICKERT – Adolf WEISS: *Asztrológiai elemek.* [Ford. SZEPESI János] Budapest, Sindbad, 1998.

⁸ Frankhausernek a Baktay által is idézett *Das wahre Gesicht der Astrologie* című írása hazai visszhangot is kiváltott: 1932-ben élesen bíráló kritika jelent meg róla a *Századunk*-ben egy E. L. monogramú szerző tollából. E. L.: „Az asztrológia igazi arca”. *Századunk*, 7. évf., 2. sz., 1932. február–március. 144.

⁹ A könyv kiadott változatában tévesen „Bert von Soldes”-ként szerepel a neve. A hasonló hibákat a gondos szerkesztés megelőzhette volna.

¹⁰ Itt is elírásról lehet szó, ilyen nevű asztrológus nem létezett. A könyv e részének gépelt kézírata sajnos nem maradt fenn, így a név helyesírása nem ellenőrizhető. A szintén a 30. oldalon „Jassen” néven emlegetett szerző valószínűleg a Sophus Jessen álnéven alkotó íróval azonos.

¹¹ A szövegben említett magyar asztrológusok rövid életrajzai terjedelmi okokból külön tanulmányban kerültek elhelyezésre.

¹² VAN TROMP I.: *Sorsunk és a csillagok: népszerű asztrológia.* [Budapest], Cserépfalvi, [1941].

¹³ KIS Tamás: „Kultusz és intimitás. Beszélgetés Dúl Antallal, a Hamvas-hagyaték gondozójával.” *Látó*, 23. évf., 12. sz. 87–96., 93. Az interjú online is olvasható: hamvasbela.org/2014/03/ (2017. október 15.) Hamvas már 1936-ban ismertétést jelentetett meg az első komoly magyarországi asztrológia-tan-könyvről, Györfly László művéről. HAMVAS Béla: „Györfly László: Asztrológia.” *Protestáns Szemle*, 45. évf., 6. sz., 1936. június. 296–297.

A teozófiai körökkel ápoltság kapcsolat a két háború közti magyar asztrológusok körében is jellemző volt: Györffy László 1934 februárjában,¹⁴ Eduard Lederer pedig 1936 márciusában¹⁵ és 1937 áprilisában¹⁶ adott elő a Magyar Teozófiai Társulatban.

Baktay és Lederer is kapcsolatban állt egymással. Baktay már 1939 februárjában ismerte Lederert, legalább névről.¹⁷ Fennmaradt Lederer Baktayhoz írott, 1947. január 13-i levele, melyben az Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatának horoszkópját tárgyalják.¹⁸ Lederer egy úgynevezett csillagórát (asztrológiai órát) is adott Baktaynak: a saját tervezésű papírkorong az aszcendens meghatározását tette lehetővé egy adott szélességi körre.¹⁹ A Baktay hagyatékában megőrzött egyik cédulán Lederer születési adatai is megtalálhatók.²⁰

¹⁴ *Pesti Napló*, 85. évf., 27. sz., 1934. február 4. 17., *Pesti Hírlap*, 56. évf., 27. sz., 1934. február 4. 12.

Az előadás címe: Asztrológia és szabad akarat.

¹⁵ *Ujság*, II. évf., 73. sz., 1936. március 28. 12.

¹⁶ *Pesti Napló*, 88. évf., 87. sz., 1937. április 18. 20., *Kis Ujság*, 50. évf., 92. sz., 1937. április 24. 5., *Az Est*, 28. évf., 92. sz., 1937. április 24. 4., *Az Est*, 30. évf., 46. sz., 1939. február 25. 11. Az előadás címe: Astrologische Prognose für die Weltlage 1937.

¹⁷ KENESSEY Péter: i. m.

¹⁸ HMA Ad/6100.21–2017

¹⁹ HMA Ad/6102.1–2017, HMA Ad/6102.22–2017

²⁰ HMA Ad/6100.27–2017. A cédula teljes szövege a következő:

Weltachsen

1. 19° ♀ – 19° ♁

2. 28° ♀ – 28° ♂

3. 11° ♀ – 11° ♁

: 1.61

H. M. 1 h vm.

♀ 18 Juni 1868 (Kenderes)

Sz. Kassa,

11 September 1883

0 h 56 m vm.

Kassel

Schr. 11. Okt. 1895 Bp.

Asc. ♀ ♂ ♁

Az 1883-as születési adat Eduard Ledereré. Az adat valószínűleg a hajnali 1 órás eredeti időpont asztrológiai pontosításából származik. Lederer aszcendense eszerint a Rák jel utolsó fokára esett. A Balogh Endre által egy interjúban közölt adatok tehát, miszerint Lederer Chemnitzben született, és Oroszlán aszcendense volt, tévesek. A Kalo Jenő által készített interjú a YouTube-on hallgatható meg: [youtube.com/watch?v=38Oj_xE58os](https://www.youtube.com/watch?v=38Oj_xE58os) (2017. október 15.). A Ledererre vonatkozó rész 3:44–3:56 között hallható. A H. M. monogram természetesen Horthy Miklóst jelöli. Hogy a hajnali 1 órás születési időpont hiteles adat vagy asztrológiai spekuláció terméke-e, nem tudom. Az egész órás időpont

Forrásai fölsorolásánál Baktay említés nélkül hagyja a két 1942 előtt megjelent magyarországi asztrológia-tankönyvet. Van Trompnál valóban nem sok használható információt találhatott Baktay, ám Györffy László tankönyvével kapcsolatban Kecskés Péter megfogalmazza azt az „egyes vélekedések szerint”-i vádat, hogy *A csillagfejtés könyve* „egy részét” valójában Györffy írta.²¹ Így talán nem érdektelen összevetnünk a két munkát. Györffy könyvét egy asztrológiatörténeti áttekintéssel kezdi (A 37–52. o.), ami Baktaynál teljesen hiányzik. Györffy külön hangsúlyt helyez az asztrológia működésének fizikai magyarázatára és bizonyítékaira (14–18. o.), ami Baktayt szintén hidegen hagyja. Baktay minden bizonnyal ismerte Györffy könyvét: a külső megjelenés leírásánál hivatkozik Wagner, Mussolini és Gömbös Gyula aszcendensére is (CsK 214. o.) – mind a három képlet példahoroszkópként szerepel Györffy könyvében (A 269–276., 281–284., 292–293. o.).²² Ugyanakkor Mussolini és Hitler horoszkópját eltérő időponttal használja Györffy és Baktay, így nem egyszerű átvételről van szó. Mind Györffy, mind Baktay a francia Julevno (Jules Eveno, 1845–1915) alapján közli az orbisok táblázatát (A 108. o., CsK 346. o.), ahogy fényszöglistájuk is ugyanaz (A III. o., CsK 58., 96. o.). A kvintil és a bikvintil használatát Baktay csak az *Asztrológiai prognózis*ban vezeti be (AP 28. o.), amerikai asztrológusokra hivatkozva – láthatóan nem tudta, hogy valamennyi félfényzőg ugyanúgy Johannes Keplertől (1571–1630) származik.²³ Az egyes jelek külső megjelenésének leírásánál valóban sok szó szerinti párhuzam található Györffy és Baktay között (A 143–151. o., CsK 212–213. o.). Az égitestek jelekben és házakban elfoglalt helyzetének leírásánál is találunk hasonlóságokat a két könyv között, de különbség is legalább annyi van. Kisebbség, ám jelentős eltéréseket más helyen is találunk: Györffy helyesen közli a szerencsepont kiszámítását, Baktay hibásan (A 102. o., CsK 103. o.); Baktay állócsillaglistája pedig sokkal részletesebb, mint Györffyé (A 104. o., CsK 177–181. o.). Ezenkívül Györffy erőteljesebben támaszkodik a horoszkóp-értékelés Morin és Schwickert szerinti szigorú szisztémájára, mint Baktay. Másrészt Baktaynál kifejtésre kerülnek az asztrológia olyan területei, amelyeket Györffy meg sem említ (prognosztika, mundánasztrológia). Mindezek alapján,

.....
 ugyanakkor az utóbbit valószínűtlenné teszi: az asztrológusok által pontosított adatok rendszerint percre és másodpercre pontosak. Így valószínűbb, hogy Horthy valós születési idejével van dolgunk. Az Schr.-rel jelzett harmadik személyt nem sikerült azonosítanom. A cédulán található információk forrása minden kétséget kizárólag maga Lederer. Erre nem csak a német nyelv és Lederer saját születési adata enged következtetni. Lederer egy 1939-es interjúban a Kos 19° és az Ikrek 27° fontosságát hangsúlyozta a mundánasztrológiában. KENESSEY Péter: i. m. A cédula első két sorában pontosan ez a két tengely szerepel.

²¹ KECSKÉS Péter: i. m., 308.

²² Gömbösnek a Györffy által felállított horoszkópja egy évvel később a *Pesti Napló*ban is megjelent. KONKOLY Kálmán: „Egy magyar asztrológus augusztusban kiszámította Gömbös Gyula halálát. Györffy László, a diplomás asztrológus beszél a csillagos ég titkairól, a zsebtolvajokról és a szebb jövőről.” *Pesti Napló*, 87. évf., 262. sz., 1936. november 15., 14.

²³ Kepler fényszögtanának a legvilágosabb összefoglalása: DAVID JUSTE: „Musical Theory and Astrological Foundations in Kepler: the Making of the New Aspects.” In LAURENCE WUIDAR (ed.): *Music and Esotericism*. Leiden, Boston, Brill, 2010. (Aries Book Series; 9) 177–195.

anélkül, hogy kizárnám a kisebb átvételeket Baktay részéről, a Györffy és Baktay közti írói együttműködés legendáját nem tartom megalapozottnak.

A plágiumvádát a másik oldalról is megfogalmazták: a *Kapu* című folyóirat 1989. augusztusi számában egy h.r.l. monogram mögé rejtőző asztrológus azt írta, véleménye szerint van Tromp könyvének is Baktay a szerzője.²⁴ Ez az állítás nem igényel olyan részletes vizsgálatot, mint az előző. Van Tromp könyve nemcsak stílusát tekintve nagyon különböző, hanem tartalmára nézve is lényegesen egyszerűbb, jószerevével csak a tizenkét állatövi jel leírását tartalmazza. Ugyanakkor a Vehlow-féle házrendszert használja, és nagy hangsúlyt fektet az asztrológia biokémiai vizsgálatokkal történő igazolására – mindkettő idegen volt Baktaytól. Másrészt van Tromp személyét ma már biztonsággal azonosítani tudjuk,²⁵ így a szerzők azonossága kizárt.

Mi az asztrológia?

Az asztrológiával kapcsolatban a legalapvetőbb és legérdekesebb kérdés, hogy tulajdonképpen mi is az, hogyan működik, és mire jó. Baktay *A csillagfejtés könyvét* rögtön egy történetileg nem megalapozott definícióval kezdi (CsK 5. o.), miszerint régen az asztrológia jelentette volna a csillagokkal foglalkozó tudomány egészét, magában foglalva az asztronómiának nevezett csillagászatot is. A szóhasználattal kapcsolatos állítás történetileg nem állja meg a helyét, ám híven tükrözi Baktay véleményét: az asztrológia egy ősi, elfeledett ismeretanyag, mely a tudás teljességét közvetíti, és ezért meg- és elismerésre méltó. Baktay szerencsére eltekint az asztrológia történetének bemutatásától. A bevezetésben olvasható egy-két adat arra utal, hogy ez nem sikerült volna tökéletesen. Ma már tudjuk például, hogy a Johannes Regiomontanus (1436–1476) által népszerűsített házrendszert nem ő találta fel.²⁶ Azt a Baktaynál szintén olvasható legendát (CsK 13. o.), miszerint Regiomontanust a pápa Regensburg püspökévé nevezte ki, már Ernst Zinner (1886–1970) megcáfolta 1938-as életrajzában, mely máig alapműnek számít.²⁷ Ezt az adatot Baktay azért szerepeltette, hogy megmutassa: az asztrológia igenis összeegyeztethető a keresztény hittel. Ez a szempont a Horthy-kori konzervatív, keresztény Magyarországon egyáltalán nem volt elhanyagolható, így Baktay Aquinói Szent Tamást és Schütz Antal dogmatikáját idéző apológiában igyekszik megnyugtatni az olvasót. Ám Baktay téved, amikor az állítja, hogy a katolikus egyház soha nem tiltotta az asztrológia gyakorlását. V. Sixtus pápa (ur. 1585–1590) 1586. január 5-én kelt *Coeli et terrae crea-*

²⁴ „Raoul Wallenberg horoszkópja. I. rész”. *Kapu*, 2. évf., 8. sz., 1989. augusztus. 57–61., 59.

²⁵ VESZPRÉMY Márton: „Asztrológusok a 20. századi Magyarországon a rendszerváltásig” (megjelenés alatt)

²⁶ Heinrich HERMELINK: „Tabulae Jahen”. *Archive for History of Exact Sciences*, 11., 1964/2. 108–112.

²⁷ Ernst ZINNER: *Regiomontanus: his Life and Work*. Transl. by E. BROWN. Amsterdam, Elsevier, 1990. (Studies in the History and Philosophy of Mathematics; 1) 150.

tor *Deus* kezdetű bullájában az asztrológia gyakorlását szigorúan az időjárás előrejelzésével, a hajózással és az orvostudomány gyakorlásával kapcsolatos területekre szűkítette le. A tiltást VIII. Orbán pápa (ur. 1623–1644) 1631. április 1-én *Inscrutabilis iudiciorum Dei altitudo* kezdetű bullájában megújította, és még tovább szigorította.

Az asztrológia működési elvének definiálásában Baktay középutat képvisel a materialista és a mágikus-okkult szemlélet kötött. A legtöbb korabeli szerzővel egyetértésben úgy gondolja, hogy az égitestek hatásának alapja az általuk kibocsájtott sugárzás, de ezt mégsem tekinti teljesen azonosnak a fizika által vizsgált, mérhető jelenségekkel. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az asztrológiában nem elhanyagolható szerepe van a „misztikának” – mint később kiderül, ezalatt az intuíciót érti.²⁸

A tudomány és az asztrológia kapcsolatát tárgyalva Baktay megállapítja, hogy az asztrológia tudományos cáfolata mind a mai napig hiányzik (CsK 9. o.). Ebben teljes mértékben igaza van, bár nyugodtan hozzátehetjük, hogy az asztrológia tudományos igényű bizonyítása ugyanúgy mind a mai napig várat magára. Ugyanakkor a továbbiakban Baktay olyan lényeges kritériumokat fogalmaz meg az asztrológia tudományos vizsgálatával kapcsolatban, amelyek máig nem vesztek aktualitásukból. Érdemes szó szerint idézni: „Tudományosan helytálló vélemény csak az olyan lehet, amely a szóban forgó tárgyat a rendelkezésre álló eszközök segítségével előbb megismerni igyekszik, tételeit aláveti a tudományos kritika ellenőrzésének, kísérletek révén próbára teszi az állítások helytálló vagy tarthatatlan voltát, s amikor már minden lehető szempontból lelkiismeretesen lemérte, megvizsgálta a felmerült kérdés egész komplexumát, akkor szűri le az összegezett ítéletet.” (CsK 8. o.)

Baktay több helyen is hangsúlyozza, hogy az asztrológiai állítások és eljárások végső mércéje csakis az empirikus vizsgálat lehet. Ha az asztrológia kiállja a gyakorlat próbáját, akkor működik, ha nem, akkor nem. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy amíg a tudományos vizsgálatok nem történtek meg, nem mondhatunk hiteles véleményt róla. Baktay két másik szempontra is felhívja a figyelmet: „Az asztrológia igazi kritériuma önmagában van. A saját rendszere és eljárásai alapján kell alávetni a vizsgálatnak, hogy eredményei mennyiben helytállóak. Így világos képet nyerhetünk értékéről és fogyatékoságairól is. Mert mi tagadás, az asztrológiának éppúgy megvannak a gyöngye pontjai, mint minden emberi igyekezetnek. Ezek a fogyatékoságok ugyan részben annak tudhatók be, hogy a modern asztrológia sok tekintetben még tapogatózik, amikor az ősi, de veszendőbe ment ismereteket rekonstruálni akarja. De különben a komoly asztrológusok sem állítják, hogy ismeretrendszerük tökéletes és hiánytalan volna. Még nagyon sok a tennivaló ezen a téren is és az asztrológia, mint minden emberi tudás, fejlődő és fejleszthető.” (CsK 15. o.)

Baktay egyrészt azt hangsúlyozza, hogy az asztrológiát a saját állításainak megfelelően kell ellenőrizni. Kellő asztrológiai képzettséggel nem rendelkező kutatók leegyszerűsítő vizsgálatai bizonyíthatnak vagy cáfolhatnak akármit anélkül, hogy

²⁸ *Asztrológiai elemek* című könyvükben Friedrich Schwickert és Adolf Weiß is hangsúlyozzák, hogy az asztrológus tanulónak az éles elme és a jó ítélőképesség mellett intuícióval is rendelkeznie kell – a szerzők szerint a háromból talán ez a legfontosabb. Friedrich SCHWICKERT – Adolf WEISS (1998) 14.

annak az asztrológia komplex rendszerével kapcsolatban bármilyen relevanciája lenne. Michel Gauquelin (1928–1991) az 1950-es években azt értékelte, hogy a Mars a horizonthoz képest milyen helyzetben áll híres sportolók horoszkópjában.²⁹ Carl Gustav Jung (1875–1961) svájci pszichológus 1952-es tanulmányában azt vizsgálta, hogy az aszcendens, a deszcendens, a Nap, a Hold, a Mars és a Vénusz együttállásai és szembenállásai milyen gyakran fordulnak elő házaspárok horoszkópjai között.³⁰ Mindkét vizsgálat leegyszerűsítő módon fogalmaz meg olyan összefüggéseket, amelyeket ilyen formában soha semmilyen asztrológus nem állított.³¹ Baktay 1942-es könyvében természetesen még nem említhette ezeket a kísérleteket.

Baktay másik fontos megállapítása, hogy az asztrológia nem kész, tökéletes rendszer, hanem fejlesztendő és fejleszthető alapkoncepció. Egyetlen asztrológiai technika vagy vélemény cáfolata még nem hitelteleníti a teljes rendszert, melynek potenciális lehetőségei túlmutathatnak a jelen asztrológiai gyakorlatán.

Baktay ugyanakkor nagyon helyesen felhívja a figyelmet az asztrológia nyújtotta lehetőségek határaitra is: a horoszkópból nem állapítható meg a született személy neve, ahogy társadalmi helyzete sem (CsK 26. o.). Ezekkel az állításokkal a mai asztrológusok is egyetértenének, sőt, valószínűleg ugyanilyen szkeptikusok lennének a hivatás vagy a szexuális irányultság megítélésekor (bár Baktay ezzel a két területtel kapcsolatban még nem int óvatosságra). Baktay számára a horoszkóp elsősorban önismereti eszköz (CsK 27. o.), mely a sorsról csupán nagy vonalakban tájékoztat: csak annyiban, amennyiben a sors az ember jellemének a függvénye (CsK 29. o.).³²

²⁹ Gauquelin 1955-től kezdődően számos publikációban foglalkozott a kérdéssel.

³⁰ Carl Gustav JUNG: „Synchronizität als ein Prinzip akausaler Zusammenhänge.” In *Naturerklärung und Psyche*. Zürich, Raschner, 1952. (Studien aus dem C. G. Jung-Institut 4.)

³¹ Jellemző, hogy mindkét vizsgálatot pszichológus végezte. A 20. században az asztrológiát figyelemre méltató tudósok jellemzően pszichológusok voltak. Harmadik példaként Fritz Riemann (1902–1979) említhetjük, akinek egyik asztrológiakönyve magyarul is megjelent: Fritz RIEMANN: *Útmutató asztrológia: egy pszichoanalitikus gondolatai és tapasztalatai*. [Ford. MÉSZÁROS Csilla]. Budapest, Könyvfakasztó, 2002. Mindez az érdeklődés arra mutat, hogy az asztrológia tudományos igényű vizsgálatából valószínűleg a pszichológia profitálhatná a legtöbbet: az asztrológia által kínált személyiségleírás részletesebb és sokoldalúbb, mint azok a módszerek, amelyek jelenleg a pszichológia rendelkezésére állnak.

³² A Baktay által idézett mondás: „Az ember sorsa: a jelleme.” nagyon közel áll az Alan Leo (eredetileg William Frederick Allan, 1860–1917), a modern asztrológia egyik szülőatyja által gyakran hangoztatott nézethez, miszerint „Character is destiny.” Alan Leo ugyan nem szerepel Baktay forráslistáján, ám Friedrich Schwickert is említi és Györfly László bibliográfiájában is szerepel, Eduard Lederer pedig szó szerint idézett tőle, így Baktay előtt sem lehetett teljesen ismeretlen. (Leo könyvei német nyelven is elérhetőek voltak.) Friedrich SCHWICKERT – Adolf WEISS (1998) 9., GYÖRFFY László: i. m. 308–309., „Horoszkóp-iskola”. *Szimbázi Élet*, 1935, 43. sz. 209–224; 220.

Az ég matematikája

A *csillagfejtés könyvében* a bevezetést egy, a csillagászati alapismereteket taglaló fejezet követi, a harmadik nagy egység pedig a horoszkóp kiszámításáról szól. A csillagászati rész logikusan felépített és áttekinthető. Baktay itt olyan közkeletű félreértéseket is tisztáz, miszerint például az asztrológia az évszázadok óta meghaladott geocentrikus világméretet használja. Ahogy a szerző rámutat: a horoszkóp az égitestek Földhöz viszonyított helyzetét rögzíti, mely független az alkalmazott csillagászati világméretől (CsK 35. o.). A fejezet szövegébe csupán egy-két kisebb hiba csúszott: például, amikor a zónaidő magyarországi bevezetésének dátumát 1891. október 1. helyett a két számot felcserélve január 10-ként adja meg (CsK 81. o.), vagy hogy Baktay a precesszió ciklusának értékét pontosan 25 920 évnek tekinti.³³ A fejezetben tévedésből két horoszkóp-ábrán is 1906 szerepel 1896 helyett (CsK 75–76. o.).

A horoszkóp felállításáról szóló rész azonban komoly félreértéseket tartalmaz. Baktay a korszak legtöbb asztrológusához hasonlóan a Placidus nevét viselő házrendszert használja példahoroszkópjaiban és a könyv végén közölt háztáblázatokban is.³⁴ Azonban a házrendszert bemutató ábra és a hozzá tartozó leírás (CsK 71–72. o.) téves: nem a Placidus-házrendszert ábrázolja, hanem valójában az Alcabitius és a Regiomontanus furcsa keveréke. Ez egy súlyos hiba, ám az oka érthető: a házrendszerek történetének és matematikájának tudományos kutatása John David North (1934–2008) 1984-es alapmonográfiájával vette kezdetét.³⁵ Az ezt megelőző időszakban az asztrológusok az egymástól átvett, sok esetben hiányos vagy téves értesüléseket hasznosították.

Az asztrológia területei

A *csillagfejtés könyve* fennmaradó fejezetei a születési horoszkópok értékelésével foglalkoznak. Az asztrológia egyéb ágait és területeit nem vagy alig említi a szerző. A prognosztikai eljárások csak említés szintjén kerülnek ismertetésre; ezeket Baktay egy külön műben kívánta részletezni. Az orvosi asztrológia, amit Baktay láthatóan nem önálló területnek tekint, hanem a születési asztrológia függelékének, egy rövid, nem egészen háromoldalas összefoglalást kapott (CsK 156–159. o.). Emberek

³³ A valós érték 25 770 körüli.

³⁴ A Placidus-házrendszer 20. századi és jelenleg is tartó népszerűsége annak a ténynek köszönhető, hogy az asztrológia 19. századi újjászületése az Egyesült Királyságból indult ki, ahol a rendszer elfogadásra talált. Francis Wright, a tanítványa, John Partridge (1644–1715), Richard Kirby (1649–1693?) és John Whalley (1653–1724) ezt a házrendszert használta. J. D. NORTH: *Horoscopes and History*. London, Warburg Institute, University of London, 1986, 21. Partridge és Whalley a házrendszer népszerűsítői közé tartoztak. Patrick CURRY: *Prophecy and Power: Astrology in Early Modern England*. Cambridge, Polity Press, 1989, 83.

³⁵ J. D. NORTH: i. m.

horoszkópjainak egymással történő összevetése, a szinasztria (kapcsolati asztrológia) csak egy félmondatos említést kapott a házasság kérdésén belül (CsK 222. o.). A politikai vagy mundánasztrológia egy Brandler-Prachttól átvett kétoldalas ország- és városlistában merül ki az utazások kérdésének tárgyalásánál. Szerencsére Baktay részletesebben is visszatért erre a bővebb kifejtést érdemlő, önálló területre a második könyvében. A kérdő- és az elekciós asztrológia teljesen ismeretlen volt Baktay számára. A kérdőasztrológiával (pontosabban azzal, amit Baktay annak gondolt) egy rövidke fejezet foglalkozik az *Asztrológiai prognózis* című második könyvében.

A horoszkóp elemzése

A *csillagfejtés könyve* gerincét a születési horoszkópok kifejtésének alapos és részletes tárgyalása adja. Baktay rögtön egy fontos és érdekes kérdésben kénytelen állást foglalni: pontosan mi számít a születés pillanatának? Amikor a gyermek kibújik az anya hasából? Amikor felsír? Vagy amikor elvágják a köldökszínort? Az asztrológusok többségével ellentétben Baktay a keleti hagyományra hivatkozva nem a felsírást, hanem a köldökszínor elvágását tartja a kitüntetett pillanatnak (CsK 79. o.). A kérdés azonban pusztán elméleti, ugyanis az asztrológus soha nem tudhatja, hogy az az adat, amit kézhez kap, tulajdonképpen *minek* is az időpontja. Ehhez járul az a tény, hogy a közölt adat gyakran csak megközelítőleges vagy kerekített érték, ami relativizálja a kérdés gyakorlati fontosságát, másrészt megmagyarázza, hogy miért van szükség a horoszkóp ellenőrzésének vagy pontosításának eljárására.

A technikai részhez hasonlóan a kifejtést tárgyaló fejezetek is logikusan felépítettek; a tanuló hasznos szempontokat kap a horoszkóp értelmezéséhez (amit természetesen ennek ellenére sem lehet könyvből, egyetlen példán megtanulni). Baktay egyedül akkor fut bele hibákba, amikor az ókori asztrológiai tanok 20. századi csökevényeit ismerteti. Így a szerencsepont ismertetésénél csak az ókori szabály felét közli, így történetietlen módon egy szerencsepont helyett kettőt használ a horoszkópban (CsK 103. o.). A szövegben szereplő másik öt „érzékeny pontot” azonban nem csak véletlenszerűen említi Baktay: a gyakorlatban is használta őket.³⁶ A terminusok ismertetése kimarad a könyvből, mivel azok a 20. századra már kikoptak a nyugati asztrológiából. A dekánek tárgyalásánál Baktay a hellenisztikus és az indiai dekánek helyett egy harmadik, történetileg soha senki által nem használt rendszert közöl (CsK 156. o.). A hyleg és az anaréta eredeti kontextusából kiszakítva jelenik meg, ahogy a 20. századi szerzőknél általában. A hyleg meghatározására már az ókori és az arab asztrológusok között is többféle eljárás létezett, így a Baktay által közölt elv nem tekinthető különösebben hibásnak (CsK 174–175. o.).

³⁶ HMA Ad/5892.11–2013. Ebben a horoszkópban a kettő helyett csak egy szerencsepont van berajzolva – éppen az, amelyik nem felel meg az ókori asztrológia szabályának. Hogy a sokféle lehetséges „érzékeny pont” közül miért éppen a képletbe berajzolt ötre esett a választás, annak prózai oka van: ezek vannak feltüntetve az előre nyomtatott horoszkóp-ábra alján.

Fontos állásfoglalás Baktay részéről, hogy az Uránuszt, a Neptunuszt és a Plútót a Vízöntő, a Halak és a Skorpió (társ)uralkodó bolygójának tekinti, sőt az Uránusznál még az exaltáció helyét (Skorpió) is megadja. Míg a három új bolygó domicíliumait egyetemlegesen elfogadta a modern asztrológia, addig az utolsó információval máig nem tudott mit kezdeni.

Baktay szemléletmódjára nagyon jellemző, hogy az állatövi jeleket egy fejlődési sor lépcsőfokainak tekinti, és ekként is tárgyalja. Jellemléírásai azonban meglehetősen elvontak: a hétköznapi élethez nem sok közük van; az asztrológus tanuló kevés hasznukat veszi, ha hús-vér emberekkel és hétköznapi problémáikkal kerül szembe.

Példahoroszkópok

Az asztrológia-tankönyvekben közölt példahoroszkópok számából mindig lemérhető, hogy a szerző mekkora praxissal rendelkezett. Az 1. századi Manilius *Astronomicájában*, illetve Ptolemaiosz 2. századi *Tetrabüblösében* egyetlen példahoroszkópot sem találunk. A 4. századi Firmicus Maternus *Mathesisében* egyetlen képletet közöl. Ennek oka az, hogy a három szerző egyike sem volt gyakorló asztrológus. Ezzel szemben a 2. századi Vettius Valensnél 120-nál is több példahoroszkópot találunk.

A kevés gyakorlattal rendelkező asztrológusokhoz hasonlóan Baktay is kisszámú példahoroszkópot közöl: a számításhoz és a kifejtéshez használt 1896-as példán³⁷ kívül mindössze négyet: Goethe, Napóleon, Hitler és Mussolini horoszkópját. A négy személyből három Skorpió aszcendenssel látta meg a napvilágot. Talán nem véletlen a választás: tudjuk, hogy magának Baktaynak is ebbe a jelbe esett az aszcendense.³⁸ Ennek fényében megfogalmazható az a feltételezés, hogy Baktay jellemrajza a Skorpió jelről egyfajta önvallomásként is olvasható. Külön érdekesség, hogy *A csillagfejtés könyve* 1989-es kiadásakor – nyilván a politikai semlegesség kedvéért – Hitler és Mussolini képletét kihagyták a könyvből, helyette Paul von Hindenburg és Mahátmá Gándhí horoszkópja került be. Ez utóbbi példa, bár bizonyosan minden indológus számára kedves, sajnos téves. Gándhí nem 11:12-kor született, hanem napkelte után mintegy 75 perccel, aszcendense így nem Nyilas, hanem Mérleg.³⁹

³⁷ Személyét – ha egyáltalán valóban létező emberről van szó – nem sikerült azonosítanom. Baktay utalásai szerint az illető egy tengerészeti akadémia igazgatója lett volna, ám ilyen a trianoni béke után nem működött Magyarországon. BAKTAY Ervin (1989) 195.

³⁸ Részletesen lásd a Függelékét. Baktay Skorpió aszcendensére külön is utal emlékirataiban. BAKTAY Ervin: *Homo ludens: emlékeim nyomában*. Szerk. HEGYMEGI KISS Áron. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2013. (Bibliotheca Hungarica artis Asiaticae; 4) 44.

³⁹ Goethe horoszkópja a *Dichtung und Wahrheit*ben saját maga által közölt déli időpontra van felállítva. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a képlet teljesen pontos, a költőfejedelem ugyanis halva született, és csak a többszöri újraélesztési kísérlet után sírt fel. Johann Wolfgang von GOETHE: *Életemből*:

Baktay hagyatékában kevés horoszkóp őrződött meg, ami szintén a széles körű praxis hiányára utal. A családtagok és barátok horoszkópjai mellett csak egy-két ismert ember neve bukkan fel: Haranglábi Nemes József (1889–1976) festő,⁴⁰ Tolnay Klári (1914–1998) színésznő,⁴¹ Richter Ilona (1928–) grafikus.⁴² Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) művészettörténész, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum első igazgatója horoszkópját már 1946 novemberében felállította,⁴³ és később is levelezett vele az aktuális bolygóállásokról.⁴⁴ Munkatársai közül megtaláljuk még Major Gyulának (1904–1980), a japán gyűjtemény gondozójának horoszkópját.⁴⁵ Az egyetlen horoszkóp, mely nem személyes ismerőstől származik, Guglielmo Marconi (1874–1937) olasz fizikus és mérnök képlete.⁴⁶

Asztrálmítosz

A *csillagfejtés* könyvének utolsó fejezete az „asztrológiai világszemléletről” szól. Ennek első része valójában egy mundánasztrológiai egység, mely az aiónokról, az asztrológiai történelemszemlélet durván 2000 éves korszakairól szól, melyeket az asztrológia a precesszió jelenségével magyaráz. Az egyik legérdekesebb asztrológiai elmélet értelmezése során Baktay párhuzamot von a keresztény középkort magában foglaló Halak-korszak és Jézus alakja között (CsK 302–303. o.), mintegy megelőlegezve ezzel Carl Gustav Jung *Aión* című, 1951-es monográfiájának egyik gondolatát.⁴⁷

.....
költészet és valóság. [Ford. SZÖLLŐSY Klára.] [Budapest], Magyar Helikon, 1965, 12. Napóleon esetében sem rendelkezünk pontos születési időponttal, róla is csak annyit tudunk, hogy dél körül született. A Skorpíó aszcendens mindenesetre biztos. Hindenburg és Hitler horoszkópja a hiteles születési időpontra van felállítva. Mussolini horoszkópja esetében a Baktay által közölt 13:45 véleményem szerint asztrológiai szempontból pontosabb, mint az általánosan használt 14:00. A Skorpíó aszcendens itt sem kétséges. Az 1989-es kiadásba bekerült új horoszkópok is Baktay anyagából származnak. Gándhí horoszkópjának forrása talán Friedrich Schwickert és Adolf Weiß tankönyvsorozatának harmadik tagja, a *Die Astrologische Tektonik*, vagy, ami még valószínűbb, Schwickert forrása, Karl Frankenbach, a *Mensch und Kosmos* című folyóirat 1925 márciusi számában. Friedrich SCHWICKERT – Adolf WEISS: *Asztrológiai szerkezetten: Tektonika.* [Ford. SZEPESI János] Budapest, Sindbad, 1999. 134–139.

⁴⁰ HMA Ad/5892.16–2013

⁴¹ HMA Ad/5892.23–2013. A horoszkóp az anyakönyvben szereplő július 17. helyett július 18-ra van felállítva. Az anyakönyv nem tartalmaz születési időpontot. Budapest IX. kerület 1914. évi születési anyakönyv 1628. sz.

⁴² HMA Ad/5892.27–2013

⁴³ Fennmaradt Baktay 1946. november 12-i levele. HMA A2502/1. A horoszkópára nem maradt fenn.

⁴⁴ Fennmaradt Baktay datálatlan levele, melyben az 1954–1955-ös asztrális hatásokról ír. HMA A4998.

⁴⁵ HMA Ad/5892.26–2013

⁴⁶ HMA Ad/6101.23–2017

⁴⁷ C. G. JUNG: *Aion: Untersuchungen zur Symbolgeschichte.* Zürich, Rascher, 1951.

A fejezet második fele egy, a tárgyhoz lazán kapcsolódó értekezés, amelyben Baktay az ősmagyar mitológiát elemzi az asztrológia segítségével.⁴⁸ Ezzel zárul *A csillagfejtés könyve*.

Prognosztika

Baktay már *A csillagfejtés könyvében* utalt rá, hogy a prognosztikai eljárásokat egy külön, második könyvben tárgyalná részletesen. A mű kézirata már 1946. augusztus 1-én készen állt,⁴⁹ ám a szerző életében nem jelenhetett meg. A világháború utáni években az emberek örültek, ha étel jutott a tányérjukra és tető a fejük fölé, 1949 után pedig a kommunista államhatalom materialista ideológiájával ellentétes asztrológia a tiltott és a túrt szféráinak határán mozgott. Az *Asztrológiai prognózis* végül 2001-ben láthatott napvilágot. Ez önmagában örvendetes tény, ám a kötetre ráfért volna még egy végső lektorálás: az olvasó zavaróan gyakran találkozik elírásokkal, hibás gépeléssel. Már ha egyáltalán fel tud hajtani egy példányt a műből. Az *Asztrológiai prognózis* ugyanis, a kis költségvetésű és példányszámú asztrológiai kiadványokhoz hasonlóan, valószínűleg soha nem került kereskedelmi forgalomba – sem az Országos Széchényi Könyvtár (mely elvben minden Magyarországon megjelent könyvből kötelespéldányt kap), sem a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nem rendelkezik példánnyal a műből.

Baktay a prognosztikai eljárások igazolásánál ugyanazt az érvet használja, amely a középkor évszázadaiban olyan jól bevált: az emberek természetesen rendelkeznek szabad akarattal, de nagyon kevesen élnek vele; az emberek többsége megadja magát a csillagok befolyásának (Baktay másként fogalmaz: a legtöbb embert elragadja a karmája). (AP 15. o.). Éppen ezért használhatók az asztrológia prognosztikai eljárásai.

Baktay a szekunder direkciónál „1 nap = 1 év” kulcsának igazolásaként bibliai szöveghelyekre hivatkozik (4Móz 14,34, Ezék 4,5). (AP 19. o.). A gondolatmenet korántsem példa nélküli: a 17. századi francia asztrológus, Jean-Baptiste Morin (1583–1656) monumentális *Astrologia Gallicájának* 22. könyvében a primer direkciónál az Ezék 14,34, a szekunder direkciónál az Ezék 4,4–6 helyekre hivatkozik.⁵⁰

⁴⁸ Baktay hasonló asztrológiai mítoszlemezést alkalmazott az *India művészete* című könyvében és később részletesebben az eddig még kiadatlan első londoni előadásában. BAKTAY ERVIN: *India művészete: a történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig*, I. k. 3. kiad. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadványallata, 1981. (Képzőművészeti zsebkönyvtár) 35–39., HMA Ad/4697.1. Baktay tehát az asztrológiai szemléletet a művészettörténeti elemzésben is alkalmazta.

⁴⁹ HMA Ad/6103–2017

⁵⁰ Jean-Baptiste MORIN: *Astrologia Gallica*. Budapest, Azimut 2000 Bt., 2004, 202. A magyar fordítás az eredeti mű 22. könyvét tartalmazza és válogatást a 2., 13., 15., 17., 18., 20., 23., és 24. könyvekből. A magyar fordítás James Herschel Holden (1926–2013) angol fordításából készült, és sajnos meglehetősen gyenge színvonalú, helyenként az érthetlenség határáig.

A prognosztikai módszerek ismertetésénél Baktay a primer direkciónak méltatlanul kevés teret szentel; a szekunder direkciót láthatóan jobban kedveli. A primer direkciós számításokat még a második könyvben sem közli teljesen: az aszcendens és az MC-direkciókra közelítő eljárást ad, az interplanetáris direkciók teljesen kimaradnak. Baktay oldalakon keresztül indokolja a döntését: a hosszas számítások elvehetik az olvasó kedvét, a számítások közlésével a könyv hosszabb és emiatt drágább lenne, kevesebben engedhetnék meg maguknak. Ezenkívül Baktay a primer direkció használhatóságát is kétségbe vonja. A szerző döntése valójában a számítások összetett voltának a számlájára írható, és ebben sajnos igazat kell adnunk neki: a számítógép előtti korszakban a primer direkció valóban nem volt alkalmas arra, hogy az asztrológus mindennap dolgozzon vele. Szintén a számítási nehézségek és a kombinációs lehetőségek sokfélesége tehető felelőssé azért a Baktay által közölt, teljesen megalapozatlan véleményért, miszerint csak az aszcendens, az MC, a Nap és a Hold direkciói fontosak, és ehhez képest minden más horoszkópelem irányítása másodlagos jelentőségű (AP 33–34. o.). Ugyanakkor Baktay már *A csillagfejtés könyvének* a bevezetőjében megfogalmazta azt a nagyon fontos szabályt, hogy utólag a legtöbb életeseményre lehet direkciót találni, ám a direkciók egyáltalán nem minden esetben hoznak életeseményt (CsK 30. o.). Ez a gyakorlati tapasztalat által igazolt megfigyelés arra hívja fel a figyelmet, hogy az asztrológiai prognózist nem lehet kizárólag a direkciókra építeni. Szükség van egyéb támpontokra: például a revolúciókra.

Baktay az általa kissé lenézett szolár és lunár után a Jupiter-revolúciókra is kitér. Helyesen értékeli a Jupiter-visszatérések fontosságát, ám itt a gyakorlati tapasztalat hiányának csapdájába esik. Elbizonytalanodik, hogy vajon a Jupiter-visszatérés érvényessége a revolúció pillanatában kezdődik-e, vagy már 6 évvel hamarabb. Baktay az utóbbi mellett teszi le a voksát, ám ezzel önellentmondásba keveredik, mert korábban hasonló helyzetben a szolárnál a revolúció pillanatát tekintette kezdőpontnak. A Jupiter-revolúcióknál Baktay egy másik, valós problémával is szembekeverül, ami a szolárnál nem merült fel: a Jupiter retrográd mozgása miatt bizonyos horoszkópoknál egy új 12 éves időszakot nem egy, hanem három Jupiter-revolúció vezet be. Ez három, teljesen különböző horoszkóp. Vajon melyik az érvényes? Baktay a legelső visszatérés érvényessége mellett dönt.

A direkciók és a revolúciók mellett Baktay bemutatja és dicséri a profekciót is. Az a tény, hogy a módszer által nyújtott jóslatok 12 évente pontosan megismétlődnek, láthatóan egyáltalán nem zavarta.

A praxis hiánya

A nyugati szakirodalomban olvasható ismereteket Baktay két könyvében lelkiismeretesen bemutatta és logikusan rendszerezte. Könyveinek gyenge pontjai azok a részek, ahol ellentmondást, eltérő véleményeket talált forrásaiban. Mivel maga nem

rendelkezett évekre visszamenő, kiterjedt asztrológusi praxissal, ezeket a helyzeteket nem tudta feloldani. Ilyen esetekben a biztonság kedvéért minden véleményt rögzített, és tartózkodott azok értékelésétől.

Ilyen látványos bizonytalankodást találunk a szolárrevolúcióról szóló részben is. Kellenek-e egyáltalán házcsúcsok a szolárba? És ha igen, vajon a születési helyre vagy a tartózkodási helyre kell felállítani a horoszkópot? (AP 102. o.) A hasonló problémák másik lehetséges megoldása az egész kérdés jelentőségének relativizálása. A *csillagfejtés könyvében* a különböző házrendszerek kérdését azzal a (történetileg nem megalapozott) véleménnyel intézte el, hogy egy olyan nagy asztrológus, mint Kepler mit sem törődött a házakkal (CsK 74. o.).⁵¹ Ezek a kérdések mind megválaszolhatók lennének gyakorlati alapon, ám a szükséges gyakorlat hiányában a hasonló helyzetekben éppen az empirikus vizsgálat fontosságát hangsúlyozó Baktaynak kellett visszavonulót fújnia.

Hasonlóan a széles körű személyes tapasztalatok hiánya tehető felelőssé azért, amikor Baktay fél mondatokkal intéz el olyan kérdéseket, mint a primer direkcio jelentősége vagy a horoszkóp és a külső megjelenés kapcsolata.⁵²

Mundánasztrológia

Baktay második könyvének egyik legértékesebb fejezete a politikai asztrológia világába kalauzolja az olvasót. A szerző túllép az országoknak és városoknak *A csillagfejtés könyvében* is közölt állatövi hozzárendelésén, amiben a mundánasztrológia általában ki is szokott merülni, és elkezd horoszkópokkal dolgozni. Baktay csatlakozik ahhoz a legalább öt évszázados hagyományhoz, amely Magyarországot a Nyilas jelhez rendeli hozzá⁵³ – bár ezt történetileg téves módon Ptolemaioszig vetíti vissza.⁵⁴ A történelmi Magyarország horoszkópját igen logikus módon Szent István koronázásával azonosítja, ám ezt a képletet nem kísérli meg rekonstruálni. Ehelyett

⁵¹ Kepler gyakorlati asztrológiájára lásd: Dorian Gieseler GREENBAUM: „Kepler’s Personal Astrology: Two Letters to Michael Maestlin.” In Charles BURNETT – Dorian Gieseler GREENBAUM (ed.): *From Māshā’allah to Kepler: Theory and Practice in Medieval and Renaissance Astrology*. Ceredigion, Sophia Centre Press, 2015. (Studies in Cosmology and Culture; 6) 177–200.

⁵² Bár a Baktay hagyatékában található rajzok tanúsága szerint ez az utóbbi kérdés is foglalkoztatta. HMA Ad/5891.2–2013

⁵³ A krakkói Biblioteka Jagiellońska egyik kéziratában a magyar honfoglalás horoszkópja a Nyilas jelhez rendeli Magyarországot. Biblioteka Jagiellońska BJ 3225 p. 19. A horoszkópot Marcin Bylica (1435–1493/1494), Mátyás király udvari asztrológusa állította fel. Márton VESZPRÉMY: „Biblioteka Jagiellońska, Ms. 3225 and Court Astrology in Renaissance Hungary”. In KASZA Péter – KISS Farkas Gábor – MOLNÁR Dávid (szerk.): *Scientiarum miscellanea: latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szeged, Lazi, 2017. (Convivia neolatina Hungarica; 2) 85–94.

⁵⁴ A Tetrabiblosban a Nyilas jelhez rendelt területek közül egyedül Κελτική jöhetne szóba, ám a kritikai kiadás megjegyzése szerint a kifejezés a mai Nyugat-Spanyolország területére vonatkozik. PROLEMY: *Tetrabiblos*. Ed. F. E. ROBBINS. Cambridge, Mass., London, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., 1964, 134. (II/3.)

– némi fogalomzavar mellett⁵⁵ – közli Horthy Miklós kormányzói eskütételének asztrológiai adatait, bár a horoszkópot nem állítja fel.⁵⁶ Baktaynak köszönhetjük azonban Budapest horoszkópját, mivel az egymást követő politikai rendszerek bizonytalan horoszkópjai helyett a szerző végül ezt tette meg az ország képletének. Baktay szerint a három város egyesítése (pontosabban az egyesítés tényének ünneplésének kihirdetése) 1873. október 25-én 10:42-kor történt meg – sajnos az adat forrására nem hivatkozik. Baktay azzal, hogy a mundánasztrológiában alapítási horoszkópokkal és szolárrevolúciókkal dolgozott, messze meghaladta a korabeli és a mai politikai asztrológia színvonalát is.

A fejezetben helyet kaphattak volna a kvartális horoszkópok is, melyeket Baktay érdekes módon az egyéni prognózissal kapcsolatban említ. Mundánasztrológiai alkalmazásuk láthatóan nem keltette fel az érdeklődését.

Baktay érdemei

Amint a fenti elemzés után látható, Baktay nem tett mást, mint hogy a 20. század elejének nyugati (német és kisebb részben angol nyelvű) asztrológiáját megismertette a hazai közönséggel. Művének erényei rendszerező elméjéből, józan ítélőképességéből és kiváló írói stílusából származnak, a hiányosságok pedig már az általa használt forrásokban is megvoltak. Logikus, átlátható tankönyve messze meghaladta a vele nagyjából egy időben megjelenő magyar asztrológia-tankönyvek színvonalát (Györffy *Asztrológiája* 1935-ben és van Tromp könyve 1941-ben), és feleslegessé csak Dubravszky László (1905–1999) 1992-es tankönyve⁵⁷ tette, melyben a fontosabb házrendszerek (az Alcabitius kivételével) és a direkciók kiszámításának

⁵⁵ Baktay véleményével ellentétben a „csonka Magyarország” nem Horthy kormányzóságával, hanem a trianoni béke életbe lépésével intézményesült.

⁵⁶ Baktay itt Lederer nyomdokain jár, aki Magyarország alapítását Szent István koronázásával azonosította. Ennek dátumát 1001. augusztus 15-re tette, ám a pontos óra és perc hiányában a horoszkópot nem állította fel. Alapítási horoszkóp hiányában Horthy eskütételének horoszkópját használta Magyarország képletéeként. Már említett 1937-es előadásának a lényegét két interjúban foglalta össze *Az Est* című lapban. „Egy asztrológus megcsinálta Csonka-Magyarország horoszkópját”. *Az Est*, 28. évf., 92. sz., 1937. április 24. 4., KENESSEY Péter: i. m. Lederer akkori jóslata szerint 1940–1941-ben világháború lesz, mely 1944-ben éri el a csúcspontját (ebben igaza lett), ám Magyarországnak 1948-ig szerencséje lesz, és ebben az évben területekkel is fog gyarapodni (ebben tévedett). Korábban, 1930-ban Szveteney György szintén Horthy eskütételét tekintette az ország horoszkópjának, de nem állította fel a horoszkópot, mert az időpontot senkitől sem sikerült megtudnia. „Sorsunk – a csillagokban”. *Pesti Napló*, 81. évf., 90. sz., 1930. április 20. 74.

⁵⁷ DUBRAVSZKY László – EÖRSSY János: *A tradicionális asztrológia tankönyve*. Budapest, Orient Press, 1992. Az első kiadásban nem egyértelmű, de a második kiadásban már jelölésre kerül, hogy mely fejezeteket mely szerzők írták. A mű legnagyobb része Dubravszky munkája, így joggal nevezhető az ő tankönyvének. Eörssy csak a két analógia-táblázatot állította össze (bolygók a jelekben és bolygók a házakban), valamint a mundánasztrológiai fejezetet. Ez utóbbi területtel Dubravszky láthatóan nem foglalkozott. A mundánasztrológiai fejezet színvonala elmarad Baktay könyvének hasonló része mögött.

módja ismertetésre került. Egyes, Baktaynál hiányzó területeken azóta már vannak magyar nyelven is elérhető könyvek (kérdő- és orvosi asztrológia), más területek még mindig váratnak magukra (szinasztria és elekció). A mundánasztrológia elhanyagolt területén azóta sem sikerült meghaladni Baktay munkásságát. Baktay könyvének egyetlen fájó hiányossága, mely kiküszöbölhető lett volna, a saját asztrológusi praxis hiánya.

Baktay munkásságának másik eredménye, hogy az asztrológia a hazai közönség szemében is összefonódott olyan fogalmakkal, mint a karma, vagy az „amint fent, úgy lent” ezoterikus szabálya.⁵⁸ Ugyanakkor Baktay az asztrológia tudományos vizsgálatával kapcsolatban olyan időtálló kritériumokat rögzített, amelyeket ma is bárki megszívlelhet itthon és külföldön egyaránt.

Asztrológia és kereszténység: Baktay kortárs recepciója

A könyv az egyirányú kommunikáció egy formája. Mivel az olvasónak nincs lehetősége közvetlen válaszadásra, így az írásművek hatását elég nehéz lemérni. Erre egyedül az olvasók lapszéli jegyzetei, az eladási statisztikák, az újranyomások száma, illetve a megjelent könyvismertetések és kritikák adnak lehetőséget.

A *csillagfejtés könyvéről* 1942–1944 között több könyvismertetés is megjelent a magyar sajtóban. Ezek három csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartozó szemleges vagy pozitív hangvételű írások igen rövidek, jellemzően 8–10 sorosak, és csupán regisztrálják a könyv megjelenését. Ilyen, rövid ismertetést közölt a *Tolnai Világlapja* 1942-ben (név nélkül)⁵⁹ és a *Pannonhalmi Szemle* 1944-ben (M. Sz. monogrammal).⁶⁰

A bíráló hangvételű ismertetések egyik csoportja a katolikus sajtóból érkezett. Borbély Kamill (1901–1975) bencés szerzetes és tanár 1942-ben a *Katolikus Szemle* hasábjain bírálta Baktay könyvét.⁶¹ Egy dolgot kifogásolt benne, ám azt annál inkább: a reinkarnáció gondolatának szerepeltetését. Az asztrológia és a reinkarnáció tana már az ókori Indiában összekapcsolódott, ám nem jutott vissza Európába, annak ellenére, hogy az indiai asztrológia hatással volt a perzsára. A 19. században az asztrológia az okkultizmus, a miszticizmus és a keleti kultúrák iránti általános érdeklődés hullámának köszönhetően született újjá. Az ezoterikus tanítások a korszak szinte minden asztrológusának világnézetét befolyásolták, és ez az irányzat a születő magyarországi asztrológiára is rányomta a bélyegét. A karma fogalma már Baktay előtt, Györffy 1935-ös könyvében felbukkan az asztrológia és a szabad akarat kérdésének kapcsán (A 303–306. o.).⁶² Így az olvasó a korszak mindkét komoly

⁵⁸ Baktay hagyatékában megtalálható a *Tabula smaragdina* fordítása is. HMA Ad/6101.1–2017

⁵⁹ *Tolnai Világlapja*, 44. évf., 45. sz., 1942. november 11. 26.

⁶⁰ M. Sz.: „Baktay Ervin: A csillagfejtés könyve”. *Pannonhalmi Szemle*, 19. évf., 3. sz., 1944. 233–234.

⁶¹ BORBÉLY Kamill: „Csillagfejtés”. *Katolikus Szemle*, 56. évf., 12. sz., 1942. 372.

⁶² Az asztrológia és a karma fogalmának összekapcsolása már Györffy mesterénél, Friedrich Schwickertnél megtalálható. Friedrich SCHWICKERT – Adolf WEISS (1999), 23–25.

magyar nyelvű asztrológia-tankönyvében ugyanazzal a nézettel találkozhatott. A karma fogalmához természetesen nagyon szorosan kapcsolódik a reinkarnáció gondolata, ami a szigorúan vallásos Horthy-korszak keresztény olvasójának okozhatott némi problémát. Borbély Kamill 1944-es *Csillagjósítás és pedagógia* című írásában ismét visszatért az asztrológia kérdésére.⁶³ Az asztrológia gyakorlatát kritizáló cikkben Baktayt is idézi. Borbély érdeklődése egészen odáig ment, hogy Cyrillus Wehrmeister (1869–1943) német bencés szerzetessel horoszkópokat is állítottatott fel saját maga számára, hogy az asztrológia igazságát ellenőrizze (kénytelen volt elismerni, hogy az asztrológus által adott jellemzés túlnyomó része helytálló). A másik katolikus kritika a Bangha Béla által alapított *Magyar Kultúrában* jelent meg 1943-ban, névtelenül.⁶⁴

A csillagfejtés könyvét kritizáló írások harmadik vonalát egy sz. s. monogram alatt megjelent ismertetés képviseli a *Népszava* 1942. november 22-i számában.⁶⁵ (Sz. Debreczeni Kornélia álnévlexikona szerint a rövidítés Szerdahelyi Sándort takarja.)⁶⁶ Az epés tollú szerző felháborodásának elsődleges oka az volt, hogy Baktay asztrológiával merészel foglalkozni: szerinte „ebből szomorúan következtethetünk intellektuális középrétegeink egy részének szellemi válságára.” A recenzor ezután hosszan bizonygatja, hogy a Baktay által idézett Kepler mélyen megvetette az asztrológiát, és csak kényszerből foglalkozott vele.⁶⁷ Asztrológiaellenes érvei bizonyításul Kulin György (1905–1989) csillagászra is hivatkozik.

Baktay könyvének népszerűségével szemben tehát a kortárs kritikák többsége negatív. Azonban ezek a kritikák egyetlen esetben sem jutottak el a könyv tényleges tartalmáig, csupán felszínes pontokra reflektáltak. Baktay bírálói két csoportból álltak: akik nem tudtak mihez kezdeni az asztrológiával, és akik nem is akartak. A Magyarországon a korban nem létező, asztrológiához értő közönséget éppen az olyan művek termelték ki, mint *A csillagfejtés könyve*.

⁶³ BORBÉLY Kamill: „Csillagjósítás és pedagógia”. *Katolikus Szemle*, 58. évf., 10. sz., 273–280.

⁶⁴ *Magyar Kultúra*, 30. évf., 2. sz., 1943. január 20., 30–31.

⁶⁵ sz. s.: „Baktay Ervin: A csillagfejtés könyve”. *Népszava*, 70. évf., 265. sz., 1942. november 22., 17.

⁶⁶ Sz. DEBRECZENI Kornélia: *Magyar írói álnév lexikon*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992, 442.

⁶⁷ Kepler kéziratos horoszkópgyűjteményében 850 személy 1170 horoszkópja maradt fenn, így semmiképpen sem állíthatjuk, hogy nem méltatta figyelemre ez asztrológiát, még akkor is, ha tudjuk, hogy a horoszkópok egy részét udvari matematikusként személyes érdeklődésétől függetlenül minden bizonnyal kötelessége volt elkészíteni. A 850 személy között megtaláljuk Kepler családtagjait is. A kéziratok egyértelműen bizonyítják, hogy Kepler szisztematikusan gyűjtötte a horoszkópokat, és élete végéig dolgozott a gyűjteményen. Kepler horoszkópgyűjteményének kritikái kiadása 2009-ben jelent meg a csillagász teljes életművét feldolgozó sorozatban. JOHANNES KEPLER: *Gesammelte Werke*. Bd. 21, 2.2. *Manuscripta astrologica. Manuscripta pneumatica*. Bearbeitet von Friederike BOOCKMANN – Daniel A. DI LISCIA. München, Beck, 2009.

Baktay utóélete: a Buddhista Misszió

A Vehlow-rendszert képviselő Ledereren, illetve Dubravszky Lászlón kívül a szocializmus időszakának harmadik nagy asztrológiai iskoláját az úgynevezett Buddhista Misszió képviselte, mely a Hetényi Ernő által 1956-ban alapított Kőrösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézet keretei között működött. Baktay és Felvinczi Takács Zoltán is tartott előadásokat a Misszióban.⁶⁸ Itt tanította az asztrológiát „kozmo-biológia” néven John Károly, aki egy 1981-es interjú szerint Baktaytól sajátította el a tudományt.⁶⁹ John Károly halála után a tárgy oktatására Janák Lajost kérték fel, aki maga is a Buddhista Missziónál tanult asztrológiát. A rendszerváltáskor az Intézet megszűnt. Az asztrológus hallgatók elhatározták, hogy egyesületet alapítanak. Az 1989. július 27-én létrejött egyesület Baktay nevét vette föl, elnökül pedig a hallgatók tanárukat, Janákot választották.

Kelet helyett Nyugat

Az olvasóban már a tanulmány eleje óta ott motoszkálhat a kérdés, hogy az indológus Baktay a görög–arab hagyományt folytató nyugati asztrológia helyett miért nem az ugyanúgy mezopotámiai és hellenisztikus gyökerű, ám önállóan fejlődő és a nyugatitól markánsan különböző indiai asztrológiát tanulmányozta. Ez annál is inkább kérdés, mert Baktay első londoni előadásában azt állítja, hogy az indiai művészet megértése végett kezdett el foglalkozni az asztrológiával.⁷⁰

A válasz sokrétű, ám pusztán spekulatív, mivel Baktay műveiben és jegyzeteiben sehol sem utal a szigorú értelemben vett indiai asztrológiára, így nem tudjuk, mennyit tudott róla. A válasz egyik része abban a tényben rejlik, hogy a két háború közti Európában az indiai asztrológia léte ismeretlen volt, speciális technikai háttéréről nem is beszélve. Baktay tehát csakis Indiában ismerhette volna meg. Ott egyrészt találkozhatott volna a hétköznapiakban alkalmazott asztrológiai gyakorlattal, ám erről nem tesz említést. Másrészt történeti forrásokból ismerhette volna meg az indiai asztrológiát – ahogy a terület későbbi kutatói is. A történeti kéziratok olvasása azonban valószínűleg még Baktayt is kihívások elé állította volna. Továbbá, ahogy láthattuk, a történeti forrásszövegek olvasása a kortárs nyugati asztrológiára egyáltalán nem volt jellemző, és azért valószínűleg Baktayban sem merült fel, hogy az „okkult tanok” kulcsát történeti forrásokban keresse.

⁶⁸ Baktay és a Misszió kapcsolatára lásd: VÉGH József: „Baktay Ervin és a Buddhista Misszió”. In KELÉNYI Béla (szerk.): i. m., 323–331.

⁶⁹ „Ahol horoszkópot tanítanak”. *Heti Híradó*, 25. évf., 19. sz., 1981. május 9., 7.

⁷⁰ HMAAd/4697.1

Az „elveszett hagyomány”

Kecskés Péter tanulmányában azt vetette Baktay szemére, hogy nem a hellenisztikus és arab asztrológia hiteles hagyományát képviseli. Ez valóban így van. Azt azonban Kecskésnek is tudnia kellene, hogy az arab asztrológia számos részlete a technikák Európába érkezése után eltelt évszázadok alatt egyszerűen kikopott a gyakorlatból. A 19. század második felében újjászülető asztrológia művelői nem ismerték ezeket. Nem szerepeltek a századforduló asztrológiai szakirodalmában sem, így értelemszerűen Baktayhoz sem jutottak el. Az asztrológia történetének tudományos kutatása ugyan elkezdődött a 19. század utolsó éveiben,⁷¹ ám ebben az időszakban szigorúan a klasszika-filológusok belügye volt. Ám Baktay még akkor sem lett volna okosabb, ha történetesen olvassa a filológiai szakirodalmat. Franz Cumont (1868–1947), Franz Boll (1867–1924) és társaik figyelmé elsősorban a hellenisztikus szerzőkre irányult, és munkásságuk nagyrészt ki is merült az ókori szerzők és műveik azonosításában – az asztrológia technikai részleteinek kérdése idejüket, energiájukat és érdeklődésüket is meghaladta. Az asztrológia ilyen mélységű történeti kutatása az 1980-as évek végén és az 1990-es évek első felében kezdődött el érdemben. Amikor Kecskés felsorolja a Baktaynál hiányzó asztrológiai technikákat, folyamatosan az elmúlt 20–30 év amerikai szakirodalmához irányítja az olvasót. Baktaynak mégis honnan kellett volna ezeket a technikákat megismernie? Arab és bizánci görög kéziratokból?⁷² Ezeket a technikai részleteket a mai kor asztrológusai és kutatói is csak azért ismerik, mert Otto Neugebauer (1899–1990), David Pingree (1933–2005), Edward S. Kennedy (1912–2009), Richard Lemay (1916–2004), Charles Burnett és mások az 1960-as évektől kezdődően évtizedek mikrofilológiai munkájával feltárták ezeket a forrásokat,⁷³ amelyeknek a megismeréséhez még

⁷¹ A tudományos asztrológiatörténet kezdőpontjának Auguste Bouché-Leclercq (1842–1923) több mint 600 oldalas, máig idézett monográfiájának 1899-es megjelenését szokták tekinteni. Auguste BOUCHÉ-LECLERCQ: *L'astrologie grecque*. Paris, E. Leroux, 1899. Bár egyes tanulmányok már korábban is jelentek meg, mint például: Otto LOTH: „Al-Kindī als Astrolog”. In *Morgenländische Forschungen. Festschrift Herrn Professor Dr. H. L. Fleischer zu seinem fünfzigjährigen Doctorjubiläum am 4. März 1874 gewidmet von seinen Schülern*. Leipzig, Brockhaus, 1875, 261–309.

⁷² A *mainstream* hellenisztikus szerzők (Dórotheosz, Valens) műveit soha nem fordították le latin nyelvre. Az arab asztrológiai munkák közül a legfontosabbakat átültették latinra a 12. század folyamán, és ezek közül néhány nyomtatásban is megjelent a 15–16. században. Egyedül ezekből tudott volna tájékozódni Baktay. Vettius Valens kilencötetes munkáját Wilhelm Kroll (1869–1939) ugyan kiadta 1908-ban, de ennek használatához szintén ógörögül kellett volna tudni. Dórotheosz görög nyelvű töredékeit Viktor Stegemann (1902–1948) tette közzé befejezetlen szövegkiadásában 1939–1943 között. A teljes arab változatot és annak angol fordítását csak 1976-ban adta ki David Pingree.

⁷³ Neugebauer nevéhez fűződik a fennmaradt görög horoszkópok kiadása: Otto NEUGEBAUER – Henry Bartlett van HOESEN: *Greek Horoscopes*. Philadelphia, American Philosophical Society, 1959. (Memoirs of the American Philosophical Society; 48). David Pingree számos tanulmányán kívül külön említést érdemelnek az alábbi szövegkiadásai és monográfiái: *Albumasaris De revolutionibus nativitatum*. Ed. David PINGREE. Lipsiae, Teubner, 1968. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana); Uő.: *The Thousands of Abū Ma'shar*. London, Warburg Institute, University of London, 1968. (Studies of the Warburg Institute ; 30); E. S. KENNEDY – David PINGREE: *The Astrological History of*

egy átlagos európai történész sem rendelkezik a kellő nyelvismerettel.⁷⁴ Amit tehát Kecskés számon kér Baktayn, az a két háború közti időszakban egyszerűen nem létezett. Ennyi erővel Newtont is megróhatnánk azért, mert műveiben nem szentelt elég figyelmet az atomfizikának. A „klasszikus asztrológia” képviselői a jelenben vívnak ádáz harcot a modern asztrológia művelőivel. Kecskés ezt a konfliktust vetítette vissza történetietlen módon a múlt századba. Ugyanakkor a „klasszikus asztrológia” képviselői figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy egyes asztrológiai technikák eltűnése ugyanúgy egy szerves fejlődés része, ahogy a kialakulásuk is. Az asztrológia fejlődése nem ért véget 1100-ban vagy 1500-ban, hanem mind a mai napig tart.⁷⁵ Ha évszázadok alatt a feledés homályába merült technikák valódi hasznosságát akarjuk lemérni, azt (a „klasszikus asztrológia” által propagált „ami régi, az igaz és jó, ami új, az téves” elvvel szemben) megtehetjük az objektív, gyakorlati vizsgálat fényében – ahogy Baktay is javasolta.⁷⁶

.....
Māshā'allāh. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1971. (Harvard Monographs in the History of Science); DOROTHEUS SIDONIUS: *Carmen astrologicum. Interpretationem Arabicam in linguam Anglicam versam una cum Dorothei fragmentis et Graecis et Latinis*. Ed. David PINGREE. Leipzig, Teubner, 1976. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana); David PINGREE (ed., transl. and comment.): *The Yavanajātaka of Sphujidhvaja*, I–II, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1978. (Harvard Oriental Series; 48). Edward S. Kennedy közölt először összefoglaló tanulmányt az arab asztrológusok által használt házrendszerekről: Edward S. KENNEDY: „The Astrological Houses as Defined by Medieval Islamic Astronomers”. In Uő.: *Astronomy and Astrology in the Medieval Islamic World*. Aldershot [etc.], Ashgate, 1998. (Variorum Collected Studies Series; 600) 535–578. Richard Lemay asztrológiatörténeti szempontból legjelentősebb tanulmánya: Richard LEMAY: „Origin and Success of the Kitāb Thamara of Abū Ja'far Aḥmad ibn Yūsuf ibn Ibrāhīm from the Tenth to the Seventeenth Century in the World of Islam and the Latin West”. In Aḥmad Y. AL-HASSAN – Ghada KARMI – Nizar NAMNUM (szerk.): *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science, Aleppo 5–12 April 1976*, Vol. II, Aleppo, University of Aleppo, Institute for the History of Arabic Science, 1978, 91–107. Charles Burnett számos jelentős tanulmányt jelentetett meg az arab asztrológiai művek 12. századi latin fordításairól.

- ⁷⁴ Kevés történész olyan felkészült az asztrológia összehasonlító történetének kutatására, mint David Pingree volt, aki az akkád, ógörög, héber, szanszkrit, perzsa, arab és latin nyelvű forrásokkal egyaránt elboldogult.
- ⁷⁵ Az arabok tévedéseitől „megtisztított” asztrológia koncepciója egyébként nem is 20. századi, hanem jóval korábbra vezethető vissza, legalább a 15–16. századig. Giovanni Pico della Mirandola, Lucio Bellanti, Georg Tannstetter, Philipp Melanchthon és Gerolamo Cardano általánosságban elvetette az arabok asztrológiáját.
- ⁷⁶ Baktay hagyatéka egyébként arra utal, hogy sokkal többet tudott a történeti asztrológiáról, mint amennyit közölt a könyveiben. Ismerte a *Trutina Hermetis* módszerét, és a saját horoszkópján ki is próbálta (HMA Ad/6100.24–2017, HMA Ad/6100.25–2017). Megtáláljuk nála a Regiomontanus-házrendszer kiszámításának módját vagy például a Morin-féle szolárdirekció leírását (HMA Ad/6100.4–2017, HMA Ad/6100.11–2017).

*Függelék**Baktay Ervin aszcendense*

Minden horoszkópkészítés kiinduló alapja a „bemondott időpont”, a születés feljegyzett ideje, melynek forrása általában az anya emlékezete vagy a kórházi zárójelentés.⁷⁷ Baktay esetében a „bemondott idő” 15:30 perc volt. Ezt az adatot olvashatjuk Baktay kéziratosaiban,⁷⁸ illetve *Homo ludens* című, nyomtatásban is megjelent emlékirataiban,⁷⁹ valamint ezt használta kiindulópontul, amikor egy speciális eljárással, a *Trutina Hermetis* technikájával ellenőrizte a horoszkópját.⁸⁰ Mivel Baktay 1891. október 1. előtt, a közép-európai időzóna magyarországi bevezetése előtt született, így az adat értelemszerűen helyi időben (Local Mean Time, LMT) értendő. Ehhez az időponthoz a születési hely, Dunaharaszti esetében egy kb. Skorpió 9° 48'-es aszcendens és egy kb. Oroszlán 21° 50'-es MC tartozik.

Baktay ezt az időpontot nem fogadta el helyesnek, és az asztrológusok körében bevett eljárással „pontosította” a horoszkópot. A pontosítás egyik lehetséges módja, hogy az asztrológus prognosztikai módszerekkel kiszámítja, hogy bizonyos nagy horderejű életeseményeknek mikor kell bekövetkezniük, és ez alapján ítéli meg, hogy a születési horoszkóp aszcendense jó helyen van-e vagy sem. Baktay direkcióval korrigálta az MC helyzetét, és úgy találta, hogy annak Oroszlán 28–29° közé kell esnie,⁸¹ és később minden esetben az ehhez tartozó Skorpió 14° 51'-es aszcendenssel használta a horoszkópját. Az ehhez tartozó új időpont helyi idő szerint délután 3:53.⁸² Baktay horoszkópjának egyik változatán zárójelben a zónaidő szerinti délután 3:37 is olvasható.⁸³ A hagyaték egy későbbi, asztrológiai számításokat tartalmazó lapján a délután 3:26-os időmegadás is szerepel.⁸⁴ Ennek okára nem sikerült rájönnöm.

⁷⁷ Magyarországon esetenként a születési anyakönyvben is találunk óra–perc-adatot. Az állami anyakönyvekben a használt formanyomtatványtól függően ez az 1800-as évek vége és az 1900-as évek eleje között jellemző. Az állami anyakönyvvezetés előtt az izraelita anyakönyvekben viszonylag gyakran találunk óra–perc-adatot.

⁷⁸ HMA Ad/5788–2013

⁷⁹ BAKTAY Ervin (2013) II., 188–189.

⁸⁰ HMA Ad/6100.25–2017

A horoszkóp pontosításának a középkorban használt módjaira lásd: DARIN HAYTON: „Expertise ex Stellis: Comets, Horoscopes and Politics in Renaissance Hungary”. *Osiris*, XXV., 2010. 27–45., 34–36.

⁸¹ HMA Ad/6100.7–2017 (Oroszlán 28° 10'-es MC). Hogy pontosan milyen életesemények alapján történt a korrekció, a rövidke jegyzet nem említi. Mivel az MC-t az asztrológia hagyományosan a hivatás és a karrier jelölőjének tekinti, nem tartom kizártnak, hogy Baktay az 1933. évi doktorálását hozta kapcsolatba a Jupiter trigon MC direkcióval.

A korrigált ARMC (10 h 4 m 30 s) Baktay egyik életrajzi vázlatában is szerepel, ezúttal a 15:45 körüli bizonytalan időpontmegadással. HMA Ad/5781–2013.

⁸² HMA Ad/5892.1–2013 (Oroszlán 28° 40'-es MC), HMA Ad/5892.2–2013 (Oroszlán 29°-os MC).

⁸³ HMA Ad/5892.2–2013

⁸⁴ HMA Ad/5892.29.1–2013

A horoszkóp pontosításának régebbi módszerei közül Ptolemaiosz animodariját láthatóan nem ismerte, de a már említett *Trutina Hermetist* azonban igen. Ennek az eredményét azonban nem fogadta el.⁸⁵

Rezümé

A Baktay Ervin asztrológiájáról szóló első elemzés 2014-ben jelent meg Kecskés Péter tollából. Kecskés írása azonban, amellett, hogy igen kedvezőtlen színben tünteti fel Baktay asztrológiáját, nem jut el a könyvek tényleges tartalmának bemutatásáig. Tanulmányom célja, hogy a témát történeti kontextusba helyezve részletesen megismertessem az olvasót Baktay asztrológiájának valós erőnyeivel és hiányosságaival. A részletes elemzés során világossá válik: Baktay nem tett mást, mint hogy a 20. század elejének nyugati (német és kisebb részben angol nyelvű) asztrológiáját megismertette a hazai közönséggel. Könyve logikusan elrendezett, választékos és letisztult stílusban íródott, a rendszerváltás előtti hazai asztrológiai irodalom leg-színvonalasabb darabja. Baktay munkásságának egyetlen hiányossága a saját asztrológusi praxis hiánya, mely megóvta volna a könyveiben helyenként előforduló megalapozatlan véleményektől és ellentmondásoktól. Kecskés Péter véleménye szerint Baktay asztrológiája azért hiányos és hiteltelen, mert nem az ókori és arab asztrológiai forrásokra épült. Baktaynak azonban akkor sem lett volna módja megismerni ezeket, ha történetesen ez a korabeli asztrológiában jellemző gyakorlat lett volna. A klasszikus asztrológia forrásainak tudományos feldolgozása és kiadása csak a 20. század második felében kezdődött el, a két háború közti időszakban csupán a klasszika-filológusok szűk csoportjának volt tudomása ezekről.

Kulcsszavak

Baktay Ervin, asztrológia, klasszikus asztrológia, asztrológiatörténet, művelődés-történet, 20. század, Magyarország

Abstract

Baktay's astrology revisited

The first study on the astrology of renowned Hungarian Indologist and art historian Ervin Baktay was published in 2014 by Péter Kecskés. Kecskés, while dismissing Baktay's astrology as inadequate and inappropriate, did not bother to go into a detailed analysis of Baktay's works. In the present study I intend to show that Baktay's astrology was totally in line with the contemporary astrology of German- and English-speaking countries. He arranged his material in a perfectly logical structure and wrote in a clear and enjoyable style, which destined his book to become the most popular Hungarian-language astrology textbook of the twentieth

⁸⁵ HMA Ad/6100.25–2017. Az eljárás Baktay számítása szerint Skorpió 15° 11'-es aszcendenst eredményezett volna.

century. His views on how astrology should be scientifically studied are still valid to this day. The only major shortcoming of his work was the fact that he did not have an extensive praxis as an astrologer and thus failed to resolve the contradictions found in his sources. Kecskés's main argument is that Baktay's astrology is unauthentic as he was not familiar with the original works of classical and Arabic astrology. In this study, I show that it would have been impossible for Baktay to study the sources of classical astrology. He was no classical philologist, and the majority of classical and Arabic astrological works were discovered, edited and scientifically studied only in the second half of the twentieth-century. Even the fact of their existence was far from common knowledge at the time when Baktay's book was published (1942).

Keywords

Ervin Baktay, astrology, classical astrology, history of astrology, cultural history, 20th century, Hungary

KÖVES MARGIT

Amrita Sher-Gil és a magyar irodalom

Amrita Sher-Gil egyike volt azoknak, akiknek Jawaharlal Nehru 1937-ben elküldte az önéletrajzát. Sher-Gil így köszönte meg a könyvet: „Az az igazság, hogy rendszerint nem szeretem az életrajzokat és önéletrajzokat. Hamisan szólnak. Felfuvalkodottság és magamutogatás. De a magáé, azt hiszem, tetszeni fog... Mindig vonzódtam azokhoz az emberekhez, akik önmagukban eléggé teljesek, önállóak ahhoz, hogy megengedjenek maguknak következtelenségeket, és ettől még nem válnak disszonánssá, nem húzzák maguk után a megbánás nehezékeit.”¹

Amrita Sher-Gil születési évfordulója, levelei, naplói és írásai, az *Amrita Sher-Gil, a self-portrait in letters and writings (Önarckép levelekben és írásokban)* című könyv és a Navina Sundaram által 2013 januárjában, a Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központban rendezett kiállítás, amelyen Amrita gyermekkori rajzait és festményeit állította ki, első ízben nyújtottak alkalmat arra, hogy felmérjük Amrita Sher-Gil viszonyát a magyar irodalomhoz. Az *Önarckép* első részében található Amrita Sher-Gil két gyermekkori naplója, az elsőt nagybátyjától, Baktay Ervintől kapta „a Jézuska megbízásából”;² a másodikat édesanyja, Mária Antónia adta neki 1924-ben. A naplóbejegyzések 1920 és 1924 között kizárólag magyarul, 1924 és 1929 között magyarul és angolul íródtak. A napló és a levelek egyik érdekes vonatkozása, Amrita Sher-Gil kettős, magyar és egyidejűleg indiai kötődése: a szövegben, rajzokon és festményeken, az indiai és magyar mesék és alakok kiegészítik egymást.

A napló és a levelek másik érdekes jelentősége, az események, emberek és helyszínek összekapcsolódása Amrita Sher-Gil életében, az a disszonánssá nem váló következtelenség, amelyre a Nehru-levélben utal. A gyermekkori naplóban szeretettel vagy haraggal említett szereplők, az Augustin-gyerekek vagy Baktay Ervin a levelekben más kontextusban ismét feltűnnek.

¹ Vivan SUNDARAM szerkesztette, vezette be és látta el jegyzetekkel: *Amrita Sher-Gil, a Self-portrait in Letters & Writings*, Tulika Books, New Delhi, 2010, 419. A könyv címét a tanulmányban magyarul idézem *Amrita Sher-Gil, önarckép levelekben és írásokban*, illetve rövidítve *Önarckép* címmel. Az eredetileg magyarul írt leveleket magyarul, eredeti helyesírásban, az angolul írt leveleket saját fordításban közlöm. A gyermekkori rajzok és festmények közzétételének engedélyezéséért köszönet illeti Amrita Sher-Gil örököseit, Navina és Vivan Sundaramot.

² I. m., 2.

A levelek és naplók hangja

Amrita második naplóját édesanyjától kapta 1924 januárjában ezzel az ajánlással: „Drága gyönyörű kis Amritámnak születésnap emlékül és Napló jegyzésére adja szeretettel sírig imádó, hú és szerető anyuskája.”³ Amrita hasonló hangnemben ad címet az édesanyjáról készült portrénak: „A drága angyal Mucika a kényelmes karosszékében”. (I. kép)

Hasonló hangvételben írja le 1924-ben olaszországi útjuk előtt az édesapjától vett búcsút.⁴ A második napló 1926-ban helyenként már az ifjúsági irodalom stílusát idézi fel: „Most pedig kedves olvasó elmondom, hogy milyen baleset kényszerített ágyba...”⁵ 1929-ben leveleinek hangvétele bizonyítja, hogy képes önállóan intézni viszonyát a különböző családtagokkal. 1929-ben írja unokatestvérének, Amarjit Singhnek: „Igazán nem értem, hogy miért nem írtál eddig. Min sértődöttél meg?”⁶ Ezt az önállóságot érvényesíti a családban is. Amikor édesanyja a Yusuf Ali Khannal, egy gazdag *tálukdár* fiával kötendő házasságát sürgeti 1931-ben, így válaszol neki: „A Jusuf ügyet csak bízd rám, teljesen tisztán és józanul látom a dolgokat és ne félj, nem fogok semmit sem elhibázni, ami rám van bízva. Azt írod, hogy fájdalommal veszed tudomásul, hogy a Jusuf meg én már nem értjük meg olyan jól egymást. Egyáltalán, nem hangoztattam én mindég, hogy semmiben sem értünk egyet?”⁷ Ugyanebben a levélben munkájáról ír olyan hangnemben, ami művészi önbizalmának kialakulását mutatja: „Festettem egy pár nagyon jó képet és mindenki azt állítja, hogy rengeteget haladtam, az is, aki véleményemben legtöbbet számít kritika szempontjából; jómagam.”

Az önértékelés biztonsága mutatkozik meg abban a levélben, amit 1932-ben írt édesanyjának, amelyben beszámol a hat portréről, az aktról, amit Induról készít, és Notre Dame képéről, az intenzív munkáról, amelyet a festőművészeti pályára készülő végzett Lucien Simon mellett az École des Beaux Arts-ban.⁸ A Grand Salon kiállítására és pályázatára beadott képeiről írja: „Legnagyobb meglepetésemre és

I. kép. *Mucika* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

³ i. m., 16.

⁴ i. m., 17.

⁵ i. m., 36.

⁶ i. m., 55.

⁷ Amrita Sher-Gil magyar nyelven írt leveleit az eredeti levélből idézem magyarul, de a szövegben hi-
vatkozom az angol fordításra is.

⁸ i. m., 79–80.

mindenki csodálkozására nem én kaptam meg a díjat, ami a legmodernebb festőnek jár. De nem keseredtem el, mert tudom, hogy kitűnő képeket festettem.”⁹

Tizenkilenc éves, amikor szülei önmarcangoló töprengéséről ír édesanyjának: „Te mindig nagyon helyesen azt állítod, hogy nem szabad sötéten nézni a dolgokat, és hogy optimizmussal és reménnyel kell nézni előre, de azért az idegeidet mindig pont a töprengéssel teszed tönkre... főleg ne aggódjál, mert ezzel nem javítsz a helyzeten és csak az idegeidet teszed tönkre.”¹⁰

1934 decemberében huszonnégy éves, amikor a múltba visszatekintve anyja bánásmódját bírálja az alkalmazottakkal: „Valamikor réges-régen, mielőtt eljöttünk Európába, mindig borzasztóan fájt nekem a mód, ahogy a cselédekkel bántál. Nem voltál tetteben rossz hozzájuk (mert mindig jószívű voltál), de gyakran kegyetlen voltál velük szavakban. Örömmel láttam Párizsban (bár néha kissé a másik végletbe estél), de félttem, hogy Indiába megint visszaesel. (Bár ezek az indiai cselédek igazán megérdemlik, hogy az ember jól bánjon velük.) Tehát örülök, hogy megmaradtál emberi embernek.”¹¹

A korai napló (1920–1924) „az elme zabolátlan energiáját” és azt „a szégyenkezés nélküli nyíltságot” mutatja, amire Rushdie utal a *Önarckép levelekben és írásokban* bevezetésében,¹² és ami Rushdie 1995-ben kiadott regényében, *A mór utolsó sóhajában* a regény főszereplőjének, Aurora Zogoibynak Amrita Sher-Gilről formált alakját inspirálta.

Amrita Sher-Gilt a tündérmese vezette be az irodalomba, és gyerekkori naplója is tündérmesékkal indul. Az első naplóban a saskirály, árvák, tündérek és védelmezők szerepelnek a mesékben és gazdag színváltozatban a képeken. A mesék, a képek és a szöveg együtt formálják a napló textúráját.

Nyelv

Amrita Sher-Gil apjához, Umrao Singhhez hasonlóan (aki ugyan magyarul nem tanult meg, de számtalan nyelvet ismert), tehetséges volt a nyelvek tanulásában, és korán megtanult magyarul, angolul és franciául, és kreatívan fejezte ki magát ezeken a nyelveken. Első iskolai éveit Magyarországon töltötte, és itt alakultak ki magyar nyelvi alapjai. Édesanyja, Gottesman Mária Antónia szintén több nyelvet ismert, bár úgy tűnik, hogy nem mindenki beszélt több nyelven a Gottesman családban. Baktay Ervin, Amrita nagybátyja tanult hindiül, szanszkritul és több európai nyelvet ismert. Öcsi, Egan Viktor, Amrita unokatestvére, akihez 1938-ban ment feleségül, csak azután tanult meg angolul, hogy Indiába érkezett, és Blanka, Mária Antónia nővére, Egan Viktor édesanyja sohasem tanult meg angolul.

⁹ i. m., 79.

¹⁰ i. m., 63.

¹¹ i. m., 179.

¹² Salman RUSHDIE, Foreword, in: i. m. XI.

Amrita Sher-Gil kreatívan használta együtt a magyart és az angolt, és leveleiből az olvasónak az a benyomása, hogy hibátlan angol mondatait időnként a magyar hatására formálta. Egy angol nyelvű levélben például így számolt be egyik első kritikusanak, R. C. Tandonnak esztétikai nézeteiről: „Talán az általam modellként választott típusok szomorúsága, furcsa csúnyasága (amihez hasonlítva szerintem unalmas minden, ami a világ szabványai szerint megfelel a „szép” kategóriájának) összhangban van bennem valamivel, valami belső irányultsággal a természetemben, ami sokkal inkább követi a szomorú dolgokat, mint az élet túlaradóan boldog, vagy higgadtan elégedett dolgait.”¹³

Sher-Gil metaforákat és jelzőket használt, amelyek angolul meglepőbbek és drámaibban hangzanak, mint magyarul. Például Karl Khandelavalának, kritikusanak és jó barátjának így ír arról a kiállítási brosúráról, amely sok kínlódást okozott neki: „that beastly brochure”.¹⁴ Olyan kifejezéseket használt, amelyek a magyar szóhasználatra voltak jellemzőek. Például a „cordially detest the family”, „a család többi tagja szívélyes utálatomnak örvend” kifejezést. Bernard Show, aki Amrita egyik kedvelt írója volt, használta a „cordially dislike” kifejezést, de a „cordially detest” összetétellel Amrita Sher-Gil gazdagította az angol nyelvet.

Levéliírását a mellékmondatok halmozása jellemzi, ami a magyar nyelv sajátossága. Az alábbiakban idézett mondatot eredetileg angolul írta szüleinek, de mondat szerkesztése magyar jellegzetességeket mutat: „At present I am writing on the shore of the Danube sunning myself the while, i.e. killing two birds with one stone, with old Aaron bácsi (Baba’s father-in-law), who is the dearest, sweetest, darlingest old gentleman who ever lived, the more to his credit as he is a priest, by my side.”¹⁵ „Most éppen a Duna-parton napozom Áron bácsival (Baba apósával) az oldalamon, vagyis két legyet ütök egy csapásra, ő a legkedvesebb, legédesebb, legaranyosabb idős úriember, aki valaha élt, ami annál is inkább becsületére válik, mert pap.” A magyar mondatok jellemző élethelyzetekben meg-megszakítják az angol nyelvű leveleket. Például: „Befutok mint karácsonyi ajándék, szép kis karácsonyi ajándék, mi? És főleg drága?”¹⁶ Egy magyar megjegyzés Indunak, a húgának egy angolul írt levélben: „Indu, írjál, aljas gazember!”¹⁷ A közös magyar háttér az indiai angol nyelvű világban kettőjük által belakott világot jelentett, amelynek alapja nyilván sok megosztott ismeret, közös vélemény, bizalmas közösség volt.

1939-ben házasságkötése után, amikor megpróbálja Öcsit, Egan Viktort, unokatestvérét, akkor már férjét felmentetni a katonaságtól, és megszerezni az okmányokat, amelyekkel elhozhatja Indiába, az angol nyelvű levelekben számtalan adó, intézménynév és szabályzat szerepel magyarul. Például, „kivándorlási adó”, „kau-

¹³ i. m., 257.

¹⁴ i. m., 599.

¹⁵ i. m., 141.

¹⁶ i. m., 105.

¹⁷ i. m., 99.

ció”, „Belügyminisztérium”.¹⁸ Ezek a magyar kifejezések az angol nyelvű levelekben érzékeltetik a feszültséget és kétségbeesést, amellyel a háború küszöbén Amrita megpróbálja kivinni Viktort Magyarországról, és segítségért könyörög családjának. A magyar mondatok és kifejezések, amelyeket angol nyelvű leveleiben használ, nemcsak mint tárgyak és témák bővítik a leveleit, hanem nagyobb érzelmi skálát visznek a levelekbe.

Zenei és irodalmi modernitás

Marie-Antoinette amatőr énekes és zongorista volt, míg a Sher-Gil lányok, Indira és Amrita mindketten zongoráztak, és már kora gyermekkorukban megismerkedtek Chopin, Debussy és Palmgren zenéjével. Amrita csak akkor határozta el, hogy abbahagyja a zongorázást, amikor látta, hogy nem tudja a festéssel együtt folytatni.

Az a részlet, amelyet Jasha Heifetzről írt naplójába 1926-ban, azt mutatja, mennyire foglalkoztatta a zene és a művészek vizuális ábrázolása a fiatal Sher-Gilt: „Alig tudom elképzelni, hogy valaki, aki ilyen fiatal, ennyire intenzíven érezhet, ahogy erre az elbűvölő arcra nézek a fényképen, a falon a világoskék szemekre, amelyek egyenesen rád néznek, amelyeket beszédes szemnek nevezhetek, annyira kifejező a pillantása. Aranyszőke haja göndör fürtökben... elragadó kerek arca, szép ajkai és bájos gödrök az állán...”¹⁹

Míg Mária Antónia, Amrita Sher-Gil édesanyja Puccinit és Csajkovszkijt kedvelte, Amrita modern zeneszerzőket hallgatott, például Bartókot. 1934-ben írja édesanyjának: „Tegnap Kiss Ernővel csodálatos koncertre mentünk. Bartók és Waldbauer játszottak egy hegedű és zongora szonátát. Bartók nagyon érdekes jelenség és csodálatosan játszik.”²⁰

A zene szerepét nem kutatta senki Sher-Gil művészetében, de az a fajta modernitás, amit Bartók képviselt, valószínűleg inspirálta Sher-Gilt is. Amrita visszautasította „az olcsó, érzelmi hatást az indiai művészettel kapcsolatban”,²¹ és bírálta a „szentimentális miszticizmust”, ami szerinte Sass-Brunner Erzsébet festményeit jellemezte,²² mint ahogy Nandalal Bose-t sem szerette.²³ Tagore képeit Bose-szal ellentétben kitűnőnek ítélte.²⁴ 1936-ban írja kritikusanak, R. C. Tandannak: „Szürke síkság, ökrös szekerek, falvak sárga homokban”²⁵, ezek Sher-Gil szerint a szentimentális érdeklődés szintjén túl fejezik ki az indiai szegények életét.

¹⁸ i. m., 573–577.

¹⁹ i. m., 35–36.

²⁰ i. m., 119.

²¹ i. m., 423.

²² i. m., 399–400.

²³ i. m., 363.

²⁴ i. m., 395.

²⁵ i. m., 257.

A gyermekkori naplók bepillantást engednek Sher-Gil ismereteibe a magyar irodalom területén. Először a tündérmesékkal ismerkedett meg, majd a balladákkal, elsősorban Arany János és Kiss József balladáival, például a *Rabasszony*val. A *Rabasszony*ban Nemes Nagy Zsuzsanna férje szeretője (Alszegei Borbála) helyett férjét öli meg. A témaválasztást a női tettes, a drámai intenzitású szenvedélyek indokolják. (2. kép) A kép hátlapján Amrita idézi a ballada két sorát, a gyilkosság előtti pillanatban Zsuzsanna elé táruló látványt: „Csali partján ott alant, ott alant / párosan turbékol a galamb-vadgalamb.”²⁶

2. kép. *Rabasszony* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

A *szép Batóné* szintén Kiss József egyik balladája, amely a zabolátlan női szenvedélyt mutatja be. Bató Klára a férjét, Bató Pált arra bíztatja fel, hogy ölje meg szeretőjét, Hosszú Jónást, amikor Jónás nem akarja folytatni a viszonyt Klarával. Sher-Gil Bató Klára portréján Jónás szétfröccsenő vérért is ábrázolta.²⁷ (3.kép)

3. kép. *Batóné* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

Több kép is ábrázolja a fiatal Sher-Gil ismeretségét Jókai műveivel. Az egyik festményt, amelyről nincsen pontosabb információnk, az *Erdély aranykorával*, a két férfi és a női alakot Korzar Bég, Azrael és Balassa alakjával azonosítottam. (4. kép) A másik Jókai-műre vonatkozó kép *A szegény gazdagokhoz* kapcsolódik. A kép címe *Fatia Negra*, de itt nem Fatia Negra, hanem a női szereplő, Anica, Fatia Negra szeretője kerül a középpontba. (5. kép)

A női testek és testhelyzetek ábrázolásában intenzív szenzualitást látunk a gyermekkori képeken. A gyermekfeleség mint motívum és téma szerepel történeteiben és képein is, például „a gyönyörű kislány” „fáradtsága”, „csillogó sötét szemei”, „finoman formált rózsaszínű ajkai”.²⁸

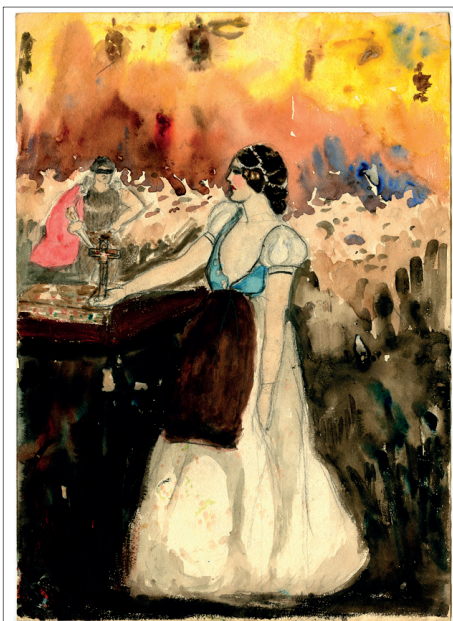
A második naplóban valószínűleg egy eseményt fikcionalizál, amikor ezt írja: „Szegény kis menyasszony, valószínűleg nem tudod még, hogy alig egy év maradt az életedből. Halálra vagy ítélve és nem tudsz róla...”²⁹

²⁶ diakszozalanta.qwqw.hu/?modul=oldal&tartalom=1178074, 2017. december 20.

²⁷ „Szétfreccsent a vére falra, gerendára, / Három csepp Batóné fehér homlokára!”

²⁸ i. m., 23.

²⁹ i. m., 29.

4. kép. *Erdély aranykora* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)5. kép. *Fatia Negra* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

Ady vonzásában

A Kiss József és Jókai iránti érdeklődés gyerekkori vonzalom maradt, későbbi irodalmi érdeklődése elvezette Sher-Gilt Adyhoz, és Ady elkísérte korszakokon és országokon át. Szüleihez írt leveleiben Ady állandó téma és motívum, Adyt bibliájának nevezi,³⁰ Karl Khandelavalának pedig a modern magyar irodalmat legnagyobb szenvedélyének: „Szenvedélyem a modern magyar irodalom és költészet.”³¹ Sher-Gil képein két szempontból érzem Ady hatását, egyrészt a melankólia, másrészt a modern alkotó szubjektum kialakítása szempontjából. Sher-Gil indiai képei Ady költői képeinek a melankóliájára emlékeztetnek, mint például a *Két asszony*, a *Hegyi emberek*, a *Hegyi asszonyok*, a *Három lány*, a *Banánárusok* vagy az *India anyja* című képe. Az indiai művészettörténészek Sher-Gilt a modern festőszubjektum szempontjából érzik korszakalkotónak, alkotó személyisége az új modern személyiség, amiben felismerhető az európai és indiai, a fehér és színes, többszörös identitású szubjektum kimunkálása. A többszörös identitás Ady költészetére is jellemző.³²

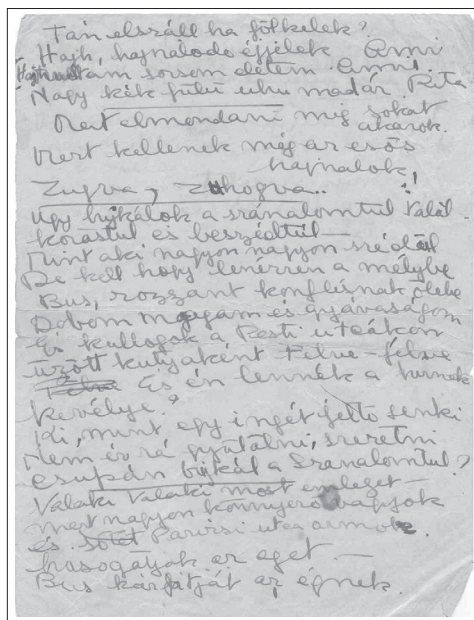
³⁰ i. m., 515.

³¹ i. m., 401.

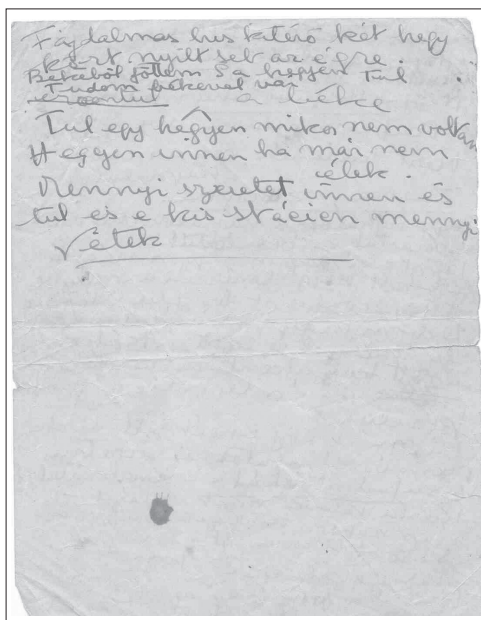
³² VERES András, „Ady szimbolizmusának kérdéséhez”, in: *Iskolakultúra*, 2006/7–8, 3–10, epa.oszk.hu/00000/00011/00106/pdf/iskolakultura_EPA00011_2006_07_08_003-010.pdf, 2017. december 20.

Ady iránti rajongását Indu is osztotta. 1937-ben Cochinból (ma Kochi) Amrita Ady *És sebogyse vagyok* című versét idézi születésnapja előtt Indunak: „Holnapután elmegyünk innen, ami azt jelenti, hogy a születésnapomat a vonaton fogom tölteni. (Ady) Harmincöt és azután harmincöt...”³³ Az eredeti Ady-verssorok („És gondolni évek számaira, / Hogy harmincöt és azután harminchat.”) kis változtatáson mentek keresztül, mivel Amrita a harmincnyedik születésnapját töltötte be.

Az a „vers-kollázs”, melyet 1934-ben írt, Ady-versek érdekes, eredetieként ható kombinációjával sajátos, posztmodern eljárást idéz fel, s az Ady- kultusz jegyében készült.³⁴ Sher-Gil modern személyiséget, alkotói ént a festő világa fölé emelő magatartása nagymértékben emlékeztet a lírai én kitüntetett szerepére Ady lírájában. Ady *Szeretném, ha szeretnének* és *A Minden-Titkok versei* című kötetéből Sher-Gil az idézet önálló stílusesszövekkénti használatával hozott létre egy verset, amely kéziratban maradt.³⁵ A szerzőt fel nem tüntető, öt különböző Ady-vers verssoraiból megalkotott, harmincegy soros „vers-kollázs”³⁶ integrált egységet mutató, önálló mű, egybefüggő lírai vallomás, Sher-Gil önstilizációja, sajátos új dinamikát teremtő alkotása.³⁷ (6–7. kép)

6. kép. Verskollázs (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

7. kép. Verskollázs (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

³³ SUNDARAM i. m., 311.

³⁴ MEKIS D. János, Ady-kultusz és Ady-hatás, arkadia.pte.hu/magyar/cikkek/mekis_ady_cikk, 2017. december 20.

³⁵ Angol fordítása: SUNDARAM i. m., 129–131.

³⁶ WERNITZER Julianna, *Idézetvilág, avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*, Jelenkor – Szépirodalmi Kiadó, 1994, 22.

³⁷ A verssorokat a jobb átláthatóság és az értelmezés kedvéért megszámoztam.

- 1 Tán elszáll ha fölkelek?
 2 Hajh, hajnalodó éjjelek Amri
 3 Hazudtam sorsom életem. Amri
 4 Nagy kék fülű uhu madár. Rita
 5 Mert elmondani még sokat akarok.
 6 Mert kellenek még az esős hajnalok,
 7 Zugva, zuhogva...
 8 Ugy bujkálok a szájalomtól találkozástul és beszédül –
 9 Mint aki nagyon-nagyon szédül
 10 De kell hogy lenézzen a mélybe
 11 Bus, rozzant konflisnak ölébe
 12 Dobom magam és gyávaságom
 13 És kullogok a Pesti utcákon
 14 Úzött kutyaként félve-félve
 15 És én lennék a hirnek kevélye
 16 Ki mint egy ingét féltő senki
 17 Nem ér rá gyűlölni, szeretni
 18 Csupán bujkál a szájalomtól?
 19 Valaki valaki most emleget –
 20 mert nagyon könnyező vagyok
 21 és sötét Parizsi utcaormok
 22 hasogatják az eget –
 23 Bus kárpitját az égnek.
 24 Fájdalmas bús kitérő két hegy közt
 25 Nyilt seb az égre
 26 Békéből jöttem s a hegyen túl
 27 Tudom békével van a béke
 28 Tul a hegyen mikor nem voltam
 29 Hegyen innen mikor már nem élek.
 30 Mennyi szeretet innen és túl
 31 És e kis stáción mennyi vétek.

Az első részt, a vers első hét sorát, amely Ady *A rémmesék ubuja* című versét s az *Életem apadó erét* idézi, négy, illetve három sorban egy-egy vonal választja el a vers további részétől. Ez az első hét sor összegző sor, amely a hajnalt és egyben az újradzúdést érzékelteti. A második, harmadik és a negyedik sor végén az Amri, Amri és Rita nevek két különböző Amri és Rita, Amri indiai és Rita európai azonosságára utalnak, egymásra vonatkoztatást és szembesülést jeleznek. Az Amrita név Amri és Rita névre bontása a második, harmadik és negyedik sor végén hasonló megket-tözödésről tanúskodik, mint amit Sher-Gil *Lányok* című,³⁸ 1932-ben készült képe mutat. A képen a barna és a szőke lány kontrasztjával hangsúlyozza az európai és

³⁸ KESERÜ Katalin, *Amrita Sher-Gil*, Kelet Kiadó, 2007, 33, 103.

az indiai lány másságát. A szőke lány teltsége, elforduló arca, hajból előbukkanó melle az indiai lány sötét színű ruhája, egyenes vonalú profilja, egy enigmatikus európai és egy indiai pólusra osztja fel a képet. Hasonló pólusok meglétét sejtethjük az Amri, Amri és Rita nevek feltüntetésében a második, harmadik és a negyedik sor után. Ez Amrita, a lírai alany európai és indiai kettősségét, összetettségét jelzi, és ezt a kettőséget vetíti ki a hajnali városképre a 8–23 sorban.

A szembesülés az európai és indiai összetett identitással hívja ki a vallomást, a szembesülést önmagával, múltjával és a környezetével. Az Ady-vers eredeti sorát „Hajh, multam, sorsom, életem” ennek megfelelően írta át „Hazudtam sorsom életem. Amri” sorra. A „hazudtam” a vers legsúlyosabb állítása, a szembenézés, az újrakezdés indoklása lesz. A „Mert...” szó az *Életem apadó ere* című Ady-vers átírt soraival összefüggő egységet, indoklást tartalmaz. A „Mert kellenek még az esős hajnalok” átvezet a vers lírai alanya bujdokolásának, sajnálatlól és sajnálatnyilvánítástól való menekülésének, rejtőzésének a történetére. Sher-Gil az Ady-vers megidézésével viszi színre magát a pesti utcákon, amelynek terébe belevetítődnek a párizsi utcaormok, a *Bujkálás a Szánalomtul* című Ady-vers segítségével, amelyet a 8–18. sorban átvesz egy kis változtatással, az Ady-vers első két sorának összevonásával.

Ady felfokozott életének és harcainak egyik aspektusa a magyarázatoktól és a sajnálkozástól való védekezés, rejtőzés az ellene indított támadásokkal szemben. Az eredeti két sor a három elemet, a szánalmat, találkozást és beszédet külön-külön hangsúlyozza: „Úgy bujkálok a Szánalomtul, / Találkozástul beszédtul”. Sher-Gil a vers-kollázs nyolcadik sorában összevonta a három elemet, egy hosszú sort formálva, melynek végén a „szédül” ige hangsúlyozott helyzetbe kerül. A lírai alany „bujkálása” itt is a „találkozást”, a „beszédet” és a „szánalmat” próbálja megelőzni. De Sher-Gil kollázsában a kilencedik sor „szédül” igéje és a tizedik sor „lenézzen a mélybe”, valamint a „bus, rozzant konflis” a verssorok együttesében magasságot és mélységet, emelkedést és zuhanást egyszerre idéz meg.

A kétféle, pesti és párizsi közeget összevonja a *Bujkálás a Szánalomtul* és a *Valaki, valaki emleget* egymás mellé állításával a 8–18. és a 19–23. sorban. A kétféle, pesti és párizsi közeg az odatartozást és szembesülést, a kívülállást erősíti meg, a szembefordulást a környezettel. A tizenötödik sorban, az „én lennék a hírnek kevélye” Sher-Gil alanyiségára vonatkozik, arra a személyiségre, aki a harmincas évek közepén már vitákat és szenvedélyeket váltott ki maga körül indiai és párizsi környezetében, ahogy ez az *Őnarckép* egyidejű leveleiben is olvasható. A *Valaki, valaki emleget* első öt sorát Sher-Gil átalakította a huszonegyedik és a huszonharmadik sorban, az „előttem” szót „sötét”-re, illetve a „Szelid” szót „Bus”-ra cserélte, szomorúbb tónust adva az eredeti versnek.

Sher-Gil intertextuális verskollázsa azokat a helyeket idézte meg a *Szeretném, ha szeretnének* és *A minden titkok versei* című kötetekből, amelyekkel azonosulni tudott, a várossal, Pesttel, Párizssal, „az eget hasogató” párizsi „utcaormokkal”, a „konflissal”, „az utca” élethelyzetével. A kívülálló szerepkörét megerősítik az „üzött kutya”

és „a bús kitérő” kifejezések, amelyeket Ady *Fájdalmas, bús kitérő* című verséből idézett. A rejtett idézetek közvetlenül beépülnek a vers hatásmechanizmusába. A *Fájdalmas, bús kitérő* című Ady-vers versszakainak felcserélése, az ötödik versszak előre helyezése, a versszakfelütés megváltoztatása és a második versszak verszárásként való felhasználása tudatos intertextuális átdolgozást mutat. Az Ady-vers ötödik versszakában a „Tudom, békével vár a béke” felcserélése „Tudom, békével van a béke”-re a lírai alany lehetőségeit változtatja meg. A „vár” szó az eredeti Ady-versben megteremti a kapcsolatot az ágens és a „hegyen túl” közötti hely között, Sher-Gil változatában a „béke” nem várja az alanyt, „van”. A „két hegy közti” tér, az élet tere „bus kitérő” és „vétek”, s egyben megpróbáltatások és újrakezdések tere. Sher-Gil szerzői alkotói részvétele olyan elemeket épített a szövegbe, melyek eredményekppen az olvasó a lírai alanyt Sher-Gillel azonosítja.

1934-ben, egy időben a vers-kollázs létrehozásával Budapestről írt levelében³⁹ Gáspár Margit íróval, drámaíróval történt találkozásáról tájékoztatja édesanyját, aki Amritát írásra biztatta. Amrita arról számol be, hogy nem szeretne közepszerű alkotó lenni. Ahogy írja, két kedvenc írója, Szabó Dezső és Karinthy sem nevezhető közepszerű írónak. Sher-Giléknek megvoltak Karinthy könyvei, és 1935 újévi levelében kéri,⁴⁰ hogy édesanyja küldje el a *Két hajó, az Így irtok ti* és a *Krisztus és Barrabás* című Karinthy-köteteket.

Az *Önarckép levelekben és írásokban* tanúsága szerint Sher-Gil ismerte és szerette a modern francia és angol irodalmat, Tennyson, Verlaine-t, Baudelaire-t, Proustot és Joyce-ot is, de leveleiben sokkal többet foglalkozik Adyval – az Ady-féle irodalmi nyelvvel és szubjektum-felfogással közvetlenebb a kapcsolata. Az Adyt foglalkoztató problémakörök közül⁴¹ a legtöbb összefüggést a szubjektivitással kapcsolatban látjuk az én belső élményeinek térbeli színrevitelében. Az Adytól kapott ösztönzés belső feszültségei, kettőssége térbeli kivetítésére inspirálta. Ady olvasása, verskollázsa művészi énjének kidolgozását erősítette. Ady és Bartók irodalmi-művészeti analógiaként szolgáltak számára ahhoz, hogy megteremtse saját művészi modernitását, a „tudatosabb festést, több megfigyelést és a természet erősebb stilizálását”,⁴² amelyről 1939 decemberében írt.

Rezümé

Amrita Sher-Gil (1913–1942), akit a modern indiai festészet egyik megalapítójának tartanak, kiválóan tudott magyarul, és a magyar irodalommal és zenei élettel is több kapcsolata volt. 2010-ben, angolul kiadott levelei és gyermekkori naplói a magyar kapcsolatok

³⁹ SUNDARAM, i. m., 123–129.

⁴⁰ i. m., 185.

⁴¹ EISEMANN György, *Modernitás, nyelv, szimbólum*, 1906. Ady Endre: *Új versek*, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, Gondolat, Budapest, 2007, 689–703.

⁴² Sundaram, i. m. 609.

mellett arról tanúskodnak, hogy többszörös, indiai, európai és magyar identitású művész volt. A tanulmány röviden beszámol Sher-Gil gyermekkori naplója, rajzai és festményei alapján a magyar tündérmesék és balladák kora gyermekkori ismeretéről, olvasmányairól. Sher-Gil a magyar irodalmat később is „szenvedélyének” tekintette, későbbi, „felnőtt” magyar irodalmi olvasmányai közül Ady a leglényegesebb. Ady verseinek melankóliáját Sher-Gil képein is felfedezhetjük (Hegyi emberek, Hegyi asszonyok, Három lány) és Ady magyar–európai–keleti identitása és ennek változó jelentése is meghatározó volt számára. Végül egy eddig ismeretlen Ady-verskollázsát mutatom be és értelmezem.

Kulcsszavak

Amrita Sher-Gil, modern indiai festészet, magyar irodalom, többszörös identitás, Ady, intertextualitás, költői kollázs

Abstract

Amrita Sher-Gil and Hungarian literature

Amrita Sher-Gil (1913–1942), who is considered to be the founder of modern Indian painting, spoke Hungarian and had many contacts with Hungarian literature and music. Her childhood diaries and letters published in 2010 in English display her Hungarian contacts and her multifaceted Indian-Hungarian-European identities. The study gives a brief insight into her early acquaintance with Hungarian fairy tales, ballads and novels. Sher-Gil called later Hungarian literature ‘her passion.’ The poetry of Ady was the most powerful influence on her painting, and the melancholy of Ady’s poems is reflected in some of her paintings, for example, Hill People, Hill Women or Group of Three Girls. Ady’s Hungarian-European-Eastern identities and their changing, multiple meanings was also important for Sher-Gil (Young Girls). In the final part of the paper, I present and interpret a hitherto unknown poem by Sher-Gil, a collage of Ady’s works.

Keywords

Amrita Sher-Gil, modern Indian painting, Hungarian literature, multiple identity, Endre Ady, poetic collage

MŰHELY

KELÉNYI BÉLA

Baktay Ervin londoni előadásairól

Egy évvel halála előtt, 1962-ben Baktay Ervin meghívást kapott a londoni Keleti és Afrikai Tudományok Intézetében (SOAS) tanító világhírű indológustól, Arthur Llewellyn Basham (1914–1986) professzortól, hogy májusban egy egyetemi előadás-sorozatot tartson India művészetéről.¹ A *Problems of Indian Art* címmel meghirdetett, hat részből álló sorozat első öt előadása egy átgondolt rendszerben mutatta be az indiai művészet „klasszikus” korszakának (4–7. század) legfontosabb kérdéseit, elő- és utóéletét, a hatodik rész pedig rendhagyó módon Baktay unokahúga, az időközben egyre híresebbé váló magyar–indiai festőnő, Amrita Sher-Gil (1913–1941) művészetét elemezte.²

A meghívás azért is fontos lehetett Baktay számára, mert 1958-ban kiadott fő műve, az *India művészete* magyar nyelven jelent meg,⁴ az előadások révén viszont a legautentikusabb nemzetközi közegben tudta ismertetni a könyvben kifejtett nézeteit. Egészen odáig csak kevés ilyen átfogó munkát publikáltak az indiai művészetéről.⁵ Bár Baktay törekedett arra, hogy a legújabb kutatási eredményeket is beépítse könyvébe, a kiadás óta eltelt időben nyilván volt ideje újragondolni a számára legfontosabbnak tartott kérdéseket. Ez abban is megmutatkozott, hogy a sorozat nyitó előadásában (az itt bemutatott *Mitológiai szimbolizmus az Indus-völgyi művészetben* című előadás) az Indus-völgyi civilizáció művészetének elemzésekor szokatlan és eredeti módon az asztrális szimbolikán keresztül való megközelítésre helyezte a hangsúlyt.⁶

¹ A meghívás előzményeiről és az előadásokról lásd Kelényi Béla: Baktay Ervin londoni előadásai. In *Amrita Sher-Gil művészete*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2015, 23–29.

² Baktay Ervin: Amrita Sher-Gil művészete. In *Amrita Sher-Gil művészete*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2015, 7–22.

³ Baktay Ervin: *India művészete. A történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1958.

⁴ Nem sokkal halála után jelent meg a keletnémet kiadás, lásd Ervin Baktay: *Die Kunst Indiens*. Akademie Verlag, Terra Verlag, Budapest, Berlin, 1963.

⁵ Könyvének irodalomjegyzékéből kiindulva Baktay a következő összegző műveket tarthatta a legfontosabbnak: E. B. Havell: *Indian Sculpture and Painting*. J. Murray, London, 1908; Vincent A. Smith: *A History of Fine Art in India and Ceylon*. Clarendon Press, Oxford, 1911; Ananda K. Coomaraswamy: *History of Indian and Indonesian Art*. E. Weyhe, New York, 1927; Heinrich Zimmer: *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*. Pantheon Books, New York, 1946; Stella Kramrisch: *The Art of India*. Phaidon Press, New York, 1955.

⁶ Baktay ekkor már régóta foglalkozott asztrológiával, lásd Baktay Ervin: *A csillagfejtés könyve. Az asztró-*

Nézőpontját már könyvében is volt alkalma bemutatni,⁷ ám a kiadást komoly vita előzte meg. 37 gépelt oldalt kitevő (!) lektori jelentésében Dobrovits Aladár ugyan az „állatövi szimbolikával” kapcsolatban nem kívánt állást foglalni, de véleménye szerint a fennmaradt tárganyag asztrológiai vonatkozásait bemutató fejtegetés eltúlzott volt, mivel „az indusvölgyi civilizáció írásos emlékeinek megfejtetlenségében nem támasztható alá kellőképen.”⁸ Másik lektora, Pálóczi-Horváth György lakonikusan csak ennyit jegyzett meg: „Történeti szempontból túl sok és bő az asztrális szimbolika tárgyalása. Nem volna általában elég megemlíteni, hogy mik az ősi indusvölgyi vallás elemei, s azok közül mik mentek át a brahmanizmusba?”⁹

Londoni előadásában Baktay a budapestinél tágabb értelemben vállalkozhatott arra, hogy az Indus-völgyi mitológia asztrális hátterével kapcsolatos álláspontját kifejtsse.¹⁰ Az itt közölt fordítás *India művészete* című könyvének vonatkozó részeit is árnyaltabb megvilágításba helyezi.

BAKTAY ERVIN

Mitológiai szimbolizmus az Indus-völgyi művészetben¹¹

Általánosan elfogadott nézet, hogy a valamilyen mitológiai valláson alapuló ősi civilizációk művészete szimbolikus volt. A szimbólumok célja e kultúrák világról alkotott elképzelésének, a *Weltanschauung*nak a kifejezése volt. Ugyanez mondható el az Indus-völgyi civilizáció művészetéről is. Amit ebből ismerünk, az főleg vésett pecsétnyomókból, olyan szobrokból, mint a jól ismert harappai *torzók*, az anya-istentnő ábrázolásaiból, néhány mellszoborból és fejből, állati és emberi szobrocskákból s hasonlókból áll. A legérdekesebbek a pecsételőkbe vésett ábrázolások. Amennyire tudom, nem létezik konkrét magyarázat arra, hogy ezek mit jelentenek. Nem szándékozom a pecsételők felirataival foglalkozni, mivel jelentésüket még nem fejtették meg. A kérdés megoldására történtek kísérletek. Waddell¹² sumér kapcsolato-

.....
lógia elmélete és gyakorlata. Magánkiadás, Budapest, 1942.

⁷ Baktay, 1958, 23–26. Lásd erről Renner Zsuzsanna: Baktay Ervin, mint művészettörténész és muzeológus. *Ars Decorativa* II., 1991, 8–10.

⁸ Dobrovits Aladár lektori véleménye Baktay Ervin „India művészete” című könyvéről, 1955 körül. Hopp Ferenc Művészeti Múzeum Adattára (HMA), Ad/5996-2016k, 8. Baktay széljegyzete: „Ezt a kérdés egész speciális tanulmányozásának alapján állítom és számtalan példával tudom alátámasztani!”

⁹ Pálóczi-Horváth György lektori jelentése, 1955 körül, HMA Ad/6011.1-2016, 19.

¹⁰ Az itt közlésre kerülő gépirat a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattárában található: *Mythological Symbolism in the Art of the Indus Valley*. Gépirat, 16 p., HMA A 4697.1.

¹¹ Ford.: Hegymegi Kiss Áron, szerk.: Frazer-Imregh Monika.

¹² Laurence Austine WADDELL (1854–1938), angol orvos, gyűjtő és amatőr archeológus, Tibetről írt könyvei a korszak alapművei közé tartoznak. A kérdéses mű: *Indo-Sumerian Seals Deciphered discovering*

kat vélt felfedezni. A cseh Hrozny¹³ professzor kidolgozott egy megoldást, és így tett a benáreszi Pran Nath professzor is, de elméleteiket nem fogadták el. Mindketten azt próbálták igazolni, hogy az Indus-völgyi írás egy indoeurópai jellegű nyelvhez tartozott. Heras¹⁴ úgy vélte, hogy az írás és a nyelv dravida eredetű. Nem vitás, hogy az Indus-völgyi pecsételők feliratainak megfejtése kulcsot adna a szimbolikus ábrázolások jelentéséhez is.

Mivel a problémát eddig még nem oldották meg, és mivel én nem vagyok nyelvész, más utat kellett keresnem az Indus-völgyi művészet megközelítésére.

Az ősi művészetek szimbolizmusa mindig közvetített valamit, célja bizonyos eszmék kifejezése volt. A szimbólumok nem véletlenszerűek voltak, nem cél nélkül, ötletszerűen alakították és használták őket. Rendszerre támaszkodó, meghatározott jelentéssel bírtak. Alapjuk egy mitológia volt, az élet és a világ jelenségei magyarázatának egy mitikus módja.

Általánosan elfogadott tény, hogy például az ősi mezopotámiai, sumér vagy kaldeus mitológia asztronómián, pontosabban szólva a világ asztrológiai felfogásán alapult. Valószínűleg az összes magasan fejlett mitológia hasonló alapokon nyugodott. Az asztronómiai folyamatok mégoly primitív megfigyelése is azonos törvényszerűségeket tárt fel, és az, hogy a bolygóknek, a tizenkét szakaszra osztott állatöveknek, valamint a legjellegzetesebb csillagoknak szimbolikus jelentőséget tulajdonítottak, a legrégebbi próbálkozásnak tűnik a világ jelenségeinek megmagyarázására.

Az asztrológiát a legtöbb tudós és tanult ember elavult, a minden biztos és reális alapot nélkülöző babonák tartományába sorolja. Senkitől sem várom el, hogy az asztrológiát tudománynak tartsa; azokkal a véleményekkel sem vitatkozom, amelyek üres babonaként vagy szélhámosságként ítélik el. Csupán azt kell elfogadnunk, hogy az ősi kultúrák, melyeknek alapjait a történelem előtti korokban rakták le, hittek abban, hogy az általuk ismert földi életet, akárcsak a Világmindenség életét, kozmikus erők befolyásolják, vagy akár ezek hozták azt létre; erők, melyeket a Napban, a Holdban és a bolygókban, ezeknek a konstellációkban elfoglalt helyzetében és a velük kapcsolatban megfigyelt folyamatokban vélték felismerni.

.....
Sumerians of Indus Valley as Phoenicians, Barats, Goths & famous Vedic Aryans 3100-2300 B.C., London, Luzac & Co., 1925. Kritikai: Review by: J. Charpentier in *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 4 (Oct., 1925), 797-799; Turner, R. L., „Indo-Sumerian Seals Deciphered by L. A. Waddell [Review]”. *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*. 1926, 4 (2), 376; BARTON, George A. „On the So-Called Sumero-Indian Seals”. *The Annual of the American Schools of Oriental Research*. (1926). 8: 79-95; BROWN, G., „The Indo-Sumerian Seals Deciphered by L. A. Waddell [Review]”. *Journal of the American Oriental Society*. (1927). 47: 284-285.

¹³ Bedřich HROZNY (1879-1952), cseh orientalista és nyelvész. Id. műve: *Über die älteste Völkerwanderung und über das Problem der proto-indischen Zivilisation: Ein Versuch, die proto-indischen Inschriften von Mohend-scho-Daro zu entziffern*. Praha, Melantrich, 1939. (A ford. és a szerk.)

¹⁴ Henry HERAS (1888-1955), spanyol jezsuita szerzetes, 1922-től indiai archeológiával és történelemmel foglalkozott. Az Indian Historical Research Institute alapítója. Id. műve: *Studies in Proto-Indo-Mediterranean Culture*, Studies in Indian History of the Indian Historical Research Institute, St. Xavier's College, Bombay. no. 19, 1953. (A ford. és a szerk.)

Jelenlegi ismereteink szerint ennek az asztronómiai vagy asztrológiai megközelítésnek a legősibb rendszerét Egyiptomban és Mezopotámiában dolgozták ki. Az állatövi konstellációk és a bolygók szimbólumai és nevei – amint azokat ma ismerjük – Mezopotámiából származnak, mert a használatos latin nevek csupán az eredeti nomenklatúra fordításai vagy változatai.

Aki eléggé járatos az ősi indiai mitológiában, el fogja ismerni, hogy azt teljes mértékben áthatja az asztrológia. Az indiai asztrológia lényegében azonos volt az ősi mezopotámiai asztrológiával.¹⁵ Ezek mellett létezett egy másik rendszer is, amely Kínában alakult ki. Ebben más szimbólumokat és elnevezéseket találunk, de jelentésük pontosan ugyanaz, mint a mezopotámiai asztrológiában. Meg fogom kísérelni, hogy állításomat konkrét bizonyítékokkal támasszam alá.

Eltöltöttem néhány évet Indiában, tanulmányoztam ősi kultúráját, különösen pedig művészetének történetét. Minden szakértő tudja, hogy lehetetlen megragadni az ősi indiai művészet lényegét anélkül, hogy annak alapjait, az ősi indiai mitológiát, vallást és filozófiát megismernénk. Hamar rájöttem, hogy az indiai mitológia és ennek szimbolizmusa nem választható el az asztrológiától, ellenkezőleg, szervesen kapcsolódik hozzá. Így hát úgy döntöttem, hogy az asztrológiát is tanulmányozni fogom. És minél előbbre haladtam tanulmányaimban, annál inkább meggyőződésemmé vált, hogy nem csak az indiai, de az összes ősi mitológia is ezen alapul. Ez a felismerés még fontosabbá tette számomra az indiai mitológiát. Mert amikor az ősi Egyiptommal vagy Mezopotámiával foglalkozunk, olyan kultúrákkal van dolgunk, amelyek már évezredekkel ezelőtt megszűntek létezni. Ősi forrásokat kell tanulmányoznunk ahhoz, hogy rekonstruálhassuk vallásaikat és mitológiáikat; minden igyekezetünk dacára sem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy helyesen értelmeztük őket, és nincs módunk régi egyiptomi vagy mezopotámiai bölcsekhez fordulni közvetlen információkért. Ezzel szemben az indiai mitológia és az ezen alapuló vallás nem sorvadt el, ma is eleven, irodalma, akárcsak gyakorlata, máig él. Ez olyan, mintha létezne a Földön olyan hely, melyen az ősi egyiptomi és mezopotámiai vallások eredeti, évezredekkel ezelőtti állapotukban maradtak volna fenn.

Abból az elvből kiindulva, hogy az ősi mitológiák asztrológiai alapja hasonló, vagy akár azonos volt, megpróbáltam az indiai tanulmányaim során nyert tapasztalatokat az Indus-völgyi művészetre alkalmazni. Az nem volt új felfedezés, hogy az ősi mitológiai szimbólumok bizonyos kapcsolatban álltak egy primitív asztronómia elemeivel. A tudósok megtalálták és bemutatták a Nap, a Hold, a bolygók kultuszának, a sarkalatos pontok stb. szerepének nyomait. A feladat az volt, hogy ezekből az elemekből egy teljes rendszert rekonstruáljunk, olyan rendszert, amelybe beilleszthető az ősi mitológiák szimbolizmusa.

Mi volt az oka, hogy a tudósok nem tettek további lépéseket egy ilyen rendszer felépítése vagy rekonstrukciója felé? Talán gátolta őket az a gondolat, hogy egy asztrológiai alap elfogadása majdnem azt jelentené, hogy általánosságban elfogadják

¹⁵ A témával kapcsolatban lásd kötetünkben a következő tanulmányt: VESZPRÉMY Márton, Baktay Ervin asztrológiájáról, *itt*, 18–41.

a tudománytalannak tekintett asztrológia érvényességét, ami *tabu* volt a modern tudományos kutatás számára.

Esetemben azonban elkerülhetetlen volt, hogy elvessem a szent félelmet mindattól, ami tudománytalannak tűnik. El kellett fogadnom az asztrológiát legalább úgy, mint a probléma megközelítésének eszközét. Kérem, ne felejtsek el, nem a modern asztrológiai gyakorlatról, jóvendőmondásról vagy csillagimádásról beszélek. Mindazonáltal rá kell mutatni, hogy e gyakorlati asztrológia elemei azonosak az ősi asztrológia elemeivel; hagyományosak és az ősi rendszerből származnak. A különbség alkalmazásuk módjának tekintetében van.

Azok számára, akik nem ismerik a tradicionális asztrológiát, a továbbiak érthetőségének érdekében meg kell magyaráznom néhány alapvető fogalmat.

Az ábrán látható ekliptika és tizenkét jegye szinte minden művelt ember előtt ismert. Nem állapítható meg, mikor és hol fedezték fel először ennek elemeit, de az biztos, hogy az ősi kultúrák már ténylegesen ismerték ezeket. Hadd hívjam fel a figyelmet az állatöv ősi egyiptomi ábrázolására a denderai domborművön. A jelképek az óramutató járásával ellentétes irányban követik egymást, és az Ariesszel vagyis a Kossal kezdődnek, a kiinduló pont pedig az évi tavaszi napéjegyenlőség. Nevezetes pont még az őszi napéjegyenlőség, valamint a nyári és a téli napforduló.

vilagbiztonsag.hu

1. kép. Állatöv. Az előadás itt közölt képei részben Baktay könyvének illusztrációi voltak: Baktay Ervin: *India művészete. A történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1958.

2. kép. A denderai zodiákus, homokkő. Hathor templom. Kr.e. 3–1. sz.

Mindazonáltal az a kép, amely az ősi mitológiák alapvető elemeit illusztrálhatná, némileg különbözik ettől. Ez az ekliptikát ábrázolja az állócsillagok alkotta tizenkét, nem változó konstellációjával. Ennek az ábrának a kardinális pontjai is különböznek a másiktól. Ezen az ábrán *Leo* – az Oroszlán – legfölül helyezkedik el. Ez az elrendezés nem véletlen. Szoros összhangban van a Naprendszernek azzal az ősi koncepciójával, amely egy magasabb rendű mitológiai szimbolizmus alapját képezte.

A hagyományos asztrológia szerint minden konstellációt egy bolygó uralt; a geocentrikus felfogás szerint ennek számított a Nap és a Hold is. A Nap és a Hold egy-egy csillagképen uralkodott, az öt bolygó mindegyike két-két különböző konstelláción. Mivel minden általunk ismert ősi magaskultúra a Föld északi féltekéjén alakult ki, a Nap legmagasabb, délben elért helyzete Dél felé mutatott. Ugyanezen felfogásnak megfelelően, minden bolygó teljes hatását saját „égi házában” fejtette ki, vagyis az általa uralt konstellációban. Az első és legerőteljesebb bolygónak tekintett Nap jellegzetes pozíciója a déli ponton volt, saját égi házában, az Oroszlánban, melyen uralkodott. Ha Délre nézünk, akkor Kelet *bal* felé esik és itt a Skorpiót találjuk; a Nyugat a Taurusszal, a Bikával egyezik; az észak az Aquariusszal, a Vízöntővel. E kardinális pontok uralkodói a következők voltak: az Oroszlánt a Nap, a Skorpiót a Mars, a Vízöntőt a Szaturnusz, a Bikát pedig a Vénusz uralta.

Aligha kell hangsúlyoznom, hogy a bolygók és a csillagképek nevei által kifejezett alapelemek minden ősi mitológiában azonosak voltak.

Minden kardinális pontot tengely köt össze a vele szemben lévővel. A függőleges tengely a zenitet és a nadírt¹⁶ kapcsolja össze; a vízszintes valójában a horizontot jelképezi. Ugyanakkor mindegyik tengely, a megfelelő konstellációk uralkodóival együtt, a poláris ellenlábásokat is képviseli, mint a Skorpió-Marsot, a férfi princípiumot szemben a Bika-Vénusszal, a női princípiummal; vagy az Oroszlán-Napot, a magasabb, égi princípiumot szemben a Vízöntő-Szturnusszal, az alsó, materiálisabb princípiummal. A többi konstelláció ebben a szimbolikában alárendeltebb szerepet játszik. A kardinális pontokon elhelyezkedő csillagképek minden fejlett mitológiában kiemelt helyen álltak. Olyan mélyen gyökereztek az ősi kultúrák elképzeléseiben, hogy még a Bibliában is megjelentek – pl. Ezékiel könyvének 1.10,¹⁷ vagy a Jelenések könyvének 4.7¹⁸ versében. E csillagképek szimbólumai a kereszténységet is megélték, és megtalálhatók a katolikus ikonográfiában, ahol a négy evangélistát, mint az egyház legfőbb oszlopait képviselik.

Ábránknak van egy különleges tulajdonsága. Volt egy jelenség, amelyet az ősi kultúrák is ismertek. Arról a körülményről van szó, hogy a Nap az éves körútját az óramutató járásával ellentétes irányban tette meg, de leírt egy másik, sokkal lassúbb pályát is, melyet az asztronómiában precesszióknak nevezünk. Már az igen távoli múltban felfedezték, hogy a Napnak a tavaszi napéjegyenlőség alkalmával elfoglalt helyzete évről-évre elmozdul: úgy tűnik, hogy a napéjegyenlőségi Nap visszafelé halad az ekliptikán, mert a tavaszpont az előző évi helyzetéhez képest mintegy 50 ívmásodperccel, azaz majdnem egy perccel lemarad. A káldeus csillagászok ki is számították a precesszió, a tavaszpont hátrafelé mozgásának idejét, és számításaik pontosnak bizonyultak: a precesszió 25 920 szoláris év alatt tesz meg egy teljes kört az ekliptikán, az óramutató járásával megegyező irányban. A káldeusok ezt „nagy évnék” hívták. Ennek megfelelően a precesszió 2160 év alatt halad át az állatöv 12 szakaszának valamelyikén, vagyis egy-egy konstelláción, vagy 72 év alatt a 360 fokosra osztott kör egy-egy fokán. Mindezt az egyiptomiak is tudták. Az ősi kultúrák különös jelentőséget tulajdonítottak annak az időszaknak, mely alatt a tavaszpont, vagyis a napéjegyenlőségi Nap átvándorol valamelyik állatövi jegyen. A tavaszi napéjegyenlőség valamennyi ősi civilizációban az év kezdetét is jelentette.

Azt az elméletet kívánom bizonyítani, hogy az ún. „Nagy Misztérium” alapja, minden magasan fejlett mitológia kiindulási pontja, a tavaszi napéjegyenlőség precessziója volt, éppen úgy, amint a Nap éves pályája képezte a „Kis Misztérium” alapját. A mitikus vallások szimbolizmusa ezekben a misztériumokban gyökerezett, melyeket a megfelelő mítoszok fogalmaztak meg.

¹⁶ Az ég alsó pontját. Vö. Baktay Ervin: *A csillagféjtés könyve: az asztrológia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989 (Kentaur Könyvek), 68–71; DUBRAVSZKY László – EÖRSSY János: *A tradicionális asztrológia tankönyve*. Budapest, Orient Press, 1992, 81–82.

¹⁷ „És orcájok formája vala emberi orca, továbbá oroszlán-orca mind a négynek jobb felől, és bika-orca mind a négynek bal felől, és sas-orca mind a négynek hátul.” (Károli Gáspár fordítása). (A ford.)

¹⁸ „És az első lelkes állat hasonló vala az oroszlánhoz, és a második lelkes állat hasonló a borjúhoz, és a harmadik lelkes állatnak olyan arca vala, mint egy embernek, és a negyedik lelkes állat hasonló vala a repülő sashoz.” (Károli Gáspár fordítása) (A ford.)

A Skorpiót és a Bikát összekötő vízszintes tengely mitikus jelentőségét és fontosságát a legszembeszökőbb kozmikus elem, a *Tejút* azaz a *Galaxis* emelte ki, mert íve majdnem pontosan a Skorpión és a Bikán halad át, csupán érintve a Nyilas és az Ikrék csillagképeinek szélét. Ennek tudható be, hogy a Tejút az univerzális mítosz legfeltűnőbb elemeinek egyikévé vált.

A Nap helyzete a mitikus zeniten és az ekliptikát két egyenlő félre osztó vízszintes tengely az ekliptikus szférát két részre: a felső és az alsó félgömbre osztotta. A vízszintes tengely feletti féltekét tekintették a világos vagy nappali félnek, azt pedig, amelyik a horizont alatt helyezkedett el, a mitikus világ sötét vagy éjszakai felének. A Napnak, amely a precessziónak megfelelően az óramutató járásával meg egyező irányba haladt a pályáján, mitikus értelemben a nyugati ponton, a Bikában *kell* lenyugodnia, a Vízöntőben érte el éjféli helyzetét, és a keleti ponton, a Skorpióban kelt fel ismét. Ezen a folyamaton alapult a „Nagy Misztérium”. Az ehhez tartozó szimbolizmus minden fejlett mitológiában megtalálható. Illusztrációként hadd említsek meg néhány példát az ősi Egyiptomból. A Bikában bekövetkező mitikus naplemente a Fény hanyatlását jelképezte, elsüllyedését a sötétségben, vagyis a lenti világ éjében. Ezt a fázist a Bika, a Taurusz szarvai közé zárt napkorong jelképezte. Szimbolikus ábrázolása Apis, a szent bika volt, mely szarvai között aranykorongot hordozott, a Napot. Másfelől a mitikus napkelte fázisának a Skorpióban kellett bekövetkeznie. Noha a Skorpió volt e konstelláció szokásos szimbóluma, de volt két másik speciális szimbóluma is: a Kígyó és a Sas. A kígyó a precessziós napnak a Skorpióban való tartózkodását jelképezte, de még a napkelte-pont alatt; a sas attól a pillanattól vált jelképévé, amikor a mitikus horizont fölé emelkedett. Ezeket az elemeket ábrázolja az ősi egyiptomi szimbólum: a napkorong sasszárnyakkal és a napkorong köré tekeredő Ureus kígyó. Ahol a Bibliában a Skorpió szerepelt, ott ugyancsak sas képében jelent meg.

Az Isteni Pár, Osiris és Isis voltak a vízszintes tengely princípiumának megtestesítői: Osiris alkotta a férfi, Isis a női pólusát, a Mars-Vénusz elv szerint. Ennek megfelelően Isist a Bika szimbóluma képviselte, fején a Napot körülölelő szarvakkal. Ugyanakkor Osiris a legfőbb Fényt képviselte, a Skorpióban felkelő Nap teremtményét; ez teszi érthetővé, hogy Osirisnek, a precesszió értelmében *le kell* süllyednie az alvilág éjszakájába a Bika fordulópontjánál. A Nap várt újra-megjelenését az Isteni Pár fiának, Horusznak a születése szimbolizálta. Mivel a Skorpióban kellett felemelkednie, Horuszt sólyomfejjel ábrázolták, ami itt a sasnak felelt meg.

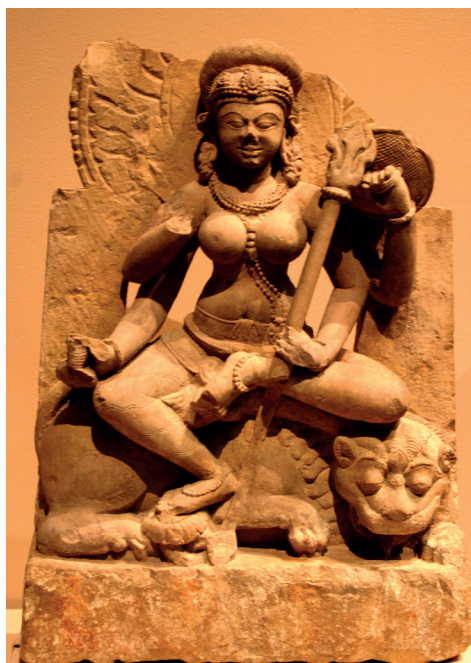
E néhány példa csupán arra szolgált, hogy rámutasson az asztrológiai koncepció alapvető szerepére Egyiptomban. A babiloni Istar-kapu jól ismert felvonulási útját a fő szimbólumok, a Bika és az Oroszlán szegélyezik; Istar a Venus genetrix (Vénusz özanyja), akit a Bika képvisel. Ennyit Mezopotámiáról.

3. kép. Bika az Istar-kapu felvonulási útján, kerámia. Babilon, Kr.e. 6–5. sz.

4. kép. Siva és Párvatí, homokkő. 11–12. sz.

5. kép. Oroszlánon lovagoló Durgá, homokkő. 13–14. sz.

Fordítsuk hát figyelmünket az ősi indiai mitológiára.

A vízszintes tengely pólusait, ugyanebben az értelemben, az Isteni Pár, Siva és Párvatí vagy másik nevén Durgá alkotta. Az indiai mitológia kihangsúlyozta, hogy ténylegesen a szervesen kapcsolódó férfi és női princípiumot jelenítették meg: Siva és Párvatí a „par excellence” házaspár volt, az egyetlen isteni pár ebben a mitológiában, amely természetes nemzést képviselt, mert nekik voltak gyermekeik, míg más isteni párok – például Visnu és Lakszí, Brahmá és Szaraszvatí, Indra és Szatí stb. – meg voltak fosztva az utódoktól. Siva fallikus kultusza is nemző erejére utal, ami elválaszthatatlan a Skorpió-Mars szimbolikától. Láttuk, hogy a Kígyó volt a Skorpió éjszakai szimbóluma; Siva a feje és nyaka körül kígyókat visel. Van egy másik igen jellemző megegyezés ugyanebben a mítoszban: Siva hordozója – *váhanája* – a Bika volt, a Skorpióval szemben lévő konstelláció szimbóluma, és amely így poláris kapcsolatban áll vele. A brahmanista mitológia egyes szakértői felvethetik, hogy Durgá hordozójának, az *oroszlánnak* semmi köze sincs a vízszintes tengely szimbólumaihoz. Durgát gyakran ábrázolják oroszlánon lovagolva, de az Oroszlán (Leo) a másik tengelyhez tartozik. Mégsincs botlás az ősi mitológiában! Az erről szóló mítosz elmondja, hogy az oroszlánt Visnu, a *Napisten* ajándékozta Durgának, az oroszlán pedig Visnu égi házának és hatalmának szimbóluma. Durgá az oroszlánt egy speciális célra kapta, hogy segítsen legyőzni egy veszélyes démont, aki olyan hatalmas volt, hogy elpusztításához az égi világ erőinek összefogására volt szükség. A történet világosan megmutatja, hogy az oroszlán eredetileg *nem* Durgá hordozója volt. Megemlítek még egy egybeesést. Szeretném kiemelni, hogy a zodiákus tizenkét szakaszát kapcsolatba hozták a négy ősi „elemmel”: a tűzzel, földdel, levegővel és vízzel. Az asztrológiai hagyomány szerint a Skorpió a Víz elemhez tartozott. Nos, Sivát gyakran nevezik *Dzsalamurtinak*, „víz alakjában megjelenő”-nek. Ugyanezen hagyomány szerint a Taurusz, melyen a Vénusz princípiuma uralkodik, a Föld elemhez tartozik. Siva felesége Ambá, az anya formájában tulajdonképpen *Venus Genetrix*, aki minden teremtés forrása, mint ahogyan a víz megtermékenyíti a földet. Még Párvatíként, „a hegyek leányaként” is eredetileg a földhöz kapcsolódik, lévén hogy atyja a Himálaja, a „világ szilárd oszlópa”.

Még egy igen fontos egyezés, hogy az Égi Folyónak tekintett Tejút ugyancsak kapcsolódik Siva mítoszához; Siva engedte meg, hogy alászálljon a Földre, ahol a szent folyó, a Gangá vagyis a Gangesz képében jelent meg. Sivát gyakran ábrázolják úgy, hogy a fejéből vízáram szökik elő. Jusson eszünkbe, hogy a Kozmikus Fa vagy Életfa motívumát minden mitológiában megtaláljuk. Ez ugyanebből a misztikus elgondolásból ered, mert a Tejutat vagy folyónak, vagy fának tekintették. Valóban, gyakran mindkét formájában megjelenik az ősi mítoszokban. A Tejút vizuális képe folyóra, vagy egy hatalmas fa törzsére emlékeztet bennünket. Az ősi mitológiákban az égi fák mindig a vízszintes tengelyhez tartozó szimbolikus elemekkel kapcsolatban jelennek meg. A „vízszintes” kifejezés ne tévesszen meg bennünket; mert a Tejút ritkán látható vízszintes helyzetben, és az évszaktól függően gyakran többé-

kevésbé függőlegesen helyezkedik el, s ilyenkor fára emlékeztet. A Rámajana 4. részében azt olvashatjuk, hogy Sivának mint Mahésvarának csodatévő fája van.

Az eddig elsorolt elemek további vizsgálódásaink során hasznosaknak fognak bizonyulni.

Mármost fordítsuk figyelmünket az Indus-völgyi civilizációra és annak művészetére. Általánosan elfogadott tény, hogy ennek kezdete a Kr.e. 4. évezred elejére vagy akár az 5. évezredre tehető, fejlődésének csúcát a 3. évezredben, hanyatlását és végét a 2. évezredben érte el. Ez azt jelenti, hogy fejlődése ugyanarra az időszakra esett, mint a sumér civilizációé Mezopotámiában és az egyiptomié a Nílus völgyében. Az is tudott dolog, hogy az Indus-völgy és Mezopotámia között szoros érintkezés állott fenn; itt [Mezopotámiában] Indus-völgyi típusú vésett pecsételőket találtak, míg némely Indus-völgyi mőtárgy kifejezetten sumér jelleget mutat. A kutatók még nem tudták megállapítani, mifajta vallás uralkodott az Indus-völgyben, sőt egyes szakértők azt állítják, hogy Harappa és Mohendzsó-daró romjai között nem találhatók vallásos tevékenység nyomai.

Az ilyen megállapítások ellenére megkockáztatom azt a kérdést, vajon az Indus-völgyi művészet nem éppen olyan jellegű mitológiai alapokra támaszkodott-e, mint a fent említett ősi kultúrák?

Először is szögezzük le, hogy minden magasban fejlett mitológiai vallás azokban az országokban és olyan időkben jött létre, melyekben bevezették az öntözéses mezőgazdálkodást. A már említett fejlettebb mitológiák egyik legfőbb jellemvonásának tűnik az, hogy az öntözéses gazdálkodáson alapuló letelepedett civilizációkkal együtt jelentek meg. A nomád népek vallásai különböznek ettől a magasabb mitológiától, noha koncepciójuk ugyancsak asztrológiai elemekre épült, melyek, ellentétben a precesszió szimbolikáján alapuló magasabb koncepcióval, a „kiseb-bik mítoszhoz”, azaz a Nap éves körforgásához tartoztak, és meg fogom kísérelni bebizonyítani, hogy kapcsolatban álltak a nomád indoárják vallási koncepcióival.

Az Indus-völgyi művészetnek és szimbolikájának vizsgálata során a leggazdagabb anyagot az ún. pecsételők nyújtják. Meglehetősen sok ilyen ismerünk, legtöbbjük bizonyos alapvető típusok, főleg állatábrázolások variációja. Véleményem szerint a szándék nem csupán az volt, hogy ezekhez az állatokhoz hasonlítsanak, hanem ugyanazon elemek és princípiumok szimbolikus ábrázolásai voltak, melyeket a magasabb ősi kultúrák is használtak. Mind a Bika, mind az Oroszlán kiemelkedő szimbólumként jelenik meg az Indus-völgyi pecsételőkön. A Bika gyakorisága az ábrázolások között a szimbólum fontosságát látszik hangsúlyozni.

Meg kell fontolnunk azt a körülményt, hogy a tavaszi napforduló precessziója nagyjából a Kr. e. 46. és 25. század között vándorolt át a Taurusz csillagképen. Ez volt az a kor, melyben azok az ősi kultúrák fejlődtek és virágoztak, melyeknek mitológiái a Bika kultuszához és a Skorpió-Bika tengelyhez kapcsolódtak, s így volt ez az Indus-völgyi civilizációval is. Ez a körülmény kellőképpen megindokolja a Bika kiemelkedő szerepét kultúráikban és művészi ábrázolásaikon. Olyan elemeket kell keresnünk, amelyek a Skorpió-Taurusz tengelyhez és szimbólumaihoz tartoznak.

6. kép. Pecsételő bika, zsírkő. Indus-völgy, Kr. e. 3. évezred.

Az Indus-völgyi pecsételők között van egy, melyen egy emberhez hasonló alak látható, aki jellegzetes jögi testtartásban ül: alighanem ez volt e testtartás első ábrázolása Indiában. Az alaknak három arca van, és ezért, a tudósok szerint, valamely istenséget kell ábrázolnia. Számos szakértő Siva prototípusát látja benne. Természetesen Siva nem tartozott az indoárja istenségek közé, és az India árja meghódítása előtti korszakban nem játszott szerepet a védikus mitológiában. Siva egy későbbi korban jelent meg, számos évszázaddal a hódítás és az

Indus-völgyi civilizáció hanyatlása után. A védikus mitológia eredeti formájában a nomád állapothoz tartozott, a „kisebbik mítosz” szimbolikáján alapult, a Napnak az Állatöv szakaszain a szokásos sorrendben megtett, szembetűnő éves útján. Az indoárják, mint isteneik legelőkelőbbjét, *Agnit*, a Tüzet imádták. Agni koston lovagolt; és a Kos, vagy Aries az eredeti koncepcióban ábrázolt állatöv *első* szakasza, tehát az első kardinális pontot és egyúttal az év kezdetét jelzi. Az Aries a *tűz* elemhez tartozott. Nyilvánvaló, hogy az indoárja istenek közül Agninak kellett az elsőnek lennie, megszemélyesítve a tüzet, Koston lovagolva, mely felett tüzes, aktív és agresszív aspektusában a Mars uralkodott. A Kos szimbólumát a Nyugat-Ázsiában a Kr.e. harmadik évezred vége

7. kép. Pecsételő, Pashupati („az állatok ura”), zsírkő. Mohendzsó-Daró, Kr. e. 3–2. évezred

felé megjelenő nomád népek többsége is magáévá tette, s ezek a népek a második évezred során fontos történelmi szerepet kezdtek játszani. Miután kapcsolatba kerültek azokkal a magasabb civilizációkkal, melyek mitikus vallásai a Skorpió-Bika tengely szimbolikáján alapultak, e népek mitológiája is átalakult. Átvették a fejlettebb kultúra egyes elemeit, világfelfogásuk tágabb és gazdagabb lett. Egy hasonló folyamat során a „Nagyobbik Mítosz” elemei, isteneikkel és szimbólumaikkal együtt átvándoroltak az ősi India meghódítóinak védikus mitológiájába. Természetesen Siva ősalakja még az indoárják megérkezése előtt kialakult Indiában; lehetséges, hogy az Indus-völgyi civilizáció révén ismerkedtek meg vele. A kulturális és vallási elemek túléltek magának a civilizációnak a tényleges lerombolását.

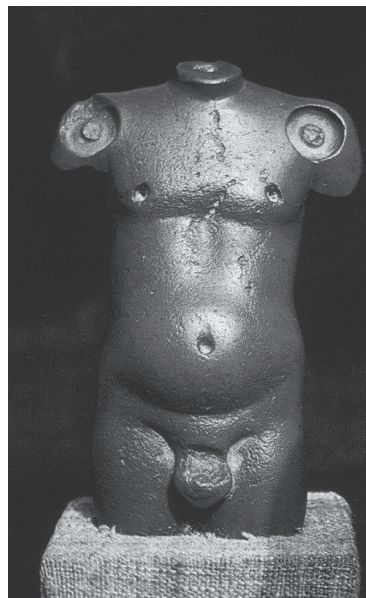
8. kép. Agni, bronz. Közép- vagy Észak-India, 9. sz.

Az istenséget ábrázoló Indus-völgyi pecsételő, melyet Siva prototípusával próbáltunk azonosítani, a brahmanizmus „Nagy Istenére” – *Mahésvarára* vagy *Mahádévára* – jellemző vonásokat mutat. Utaltunk a pecsételőn látható figura jógiszerű pozitívájára, és tudjuk, Siva egyik neve *Jógésvara*, a „Jóga Ura”. Ő az isteni jógi, akinek májá-ereje tartja mozgásban a világmindenséget. Ugyanezen a pecsételőn az ülő alakot különböző állatok veszik körül; nos, Siva egyik „epitheton ornans”-a *Pasupati*, az „Állatok Ura”. Mint említettem, az alaknak három arca van; Siva némelyik megjelenésében ugyancsak egynél több arccal bír: *Mahádévaként* a három isteni szerep egységét szimbolizálja: a teremtést, a megőrzést és a pusztítást; három arca van, mint az elefantái barlang híres szobrán.

Az Indus-völgyi istenségnek Sivával való azonosítását más egybeesések is alátámasztják. Itt van a harappai *torzó*, mely egy táncoló testhelyzetben lévő alakot ábrázol. A szakértők szerint a figurához eredetileg egynél több fej tartozott és egynél több pár karja is volt. A torzó kétségkívül férfialakot ábrázol, és ezt a *lingam* is hangsúlyozza: jól látható, hol volt a szoborhoz erősítve. Ugyanakkor ez a férfialak nőies benyomást is kelt; az érzékeny simaság, a test lágy hajlatai teljes mérték-

9. kép. A harappai torzó, szürke mészkő. Kr. e. kb. 2300–1750.

10. kép. A harappai férfi torzó, vörös homokkő. Kr. e. kb. 2000–1900.

ben különböznek a másik harappai torzótól, mely jellegzetesen férfialakot formáz. A táncoló figurán, a művész ügyességének köszönhetően, a férfi és női jellegek teljes egységbe olvadnak össze. Nos, Sivát, egyik aspektusában *Ardhanárinak*, azaz „fél-lig-nőnek” nevezik, a test egyik felét férfiként, másik felét nőként ábrázolják, utóbbi alkotja a test *bal* felét. Ardhanári a Mars és a Vénusz princípiumainak egységét szimbolizálta. Vessünk egy pillantást Siva jól ismert ábrázolására ahol mint *Natarádzsa*, a „Tánc Ura” szerepel. Véletlen lenne, hogy ugyanúgy a bal lábát emeli, mint a harappai figura? Az indiai szimbolikában, jellegüknek megfelelően, a bal oldalt tekintik nőinek, a jobbot férfinak. Az istenek feleségeit hagyományosan úgy ábrázolják, hogy isteni hitvesük bal oldalán állnak vagy ülnek. A nő szanszkrit megnevezése – *wámi* – szó szerint azt jelenti: „a bal oldali”. Képzeljük el Siva alakját megfelelő helyén, a Skorpióban, velünk szembenézve; ekkor a másik póluson elhelyezkedő Durgá – Párvatí – alakja Siva balján jelenik meg.

Amikor egész sor ilyen egyezéssel találkozunk, joggal érezzük úgy, hogy az összehasonlított mitológiák szimbolizmusa alapvetően azonos. Ám mielőtt végleges ítéletet hoznánk, vizsgáljuk meg az Indus-völgyi szimbolika néhány további példáját.

Léteznek pecsételők olyan ábrázolásokkal, melyeknek jelentőségét nem érthetjük meg a már megvilágított jelkulcsok nélkül, mint például annál a pecsételnél, melyen egy szarvasmarha szarvait, farkát és hasított patáit viselő emberi figura látható. A figura sajátos női jeleket mutat. A Bika – Taurusz – és Vénusz, a női princípium elemei összetett szimbólumának tűnik. Az alak egy tigrissel szemben hadonászik. Ne felejtjük el, hogy az indiai szimbolikában a tigris gyakran az oroszlánt helyettesíti; némelyik ábrázoláson Durgá tigrisen, és nem oroszlánon ül. A kínai állatövben az általunk Oroszlánnak ismert konstelláció neve: Tigris. Azonban a Taurusz és a Leo különböző ellentét-párokhoz tartoznak, lévén az Oroszlán a függőleges tengely egyik pólusa. Úgy tűnik, hogy a Bika-Vénusz figura egy mágikus gesztussal próbálja legyőzni a Tigrist. Az ábrán egy fa is látható, amely nem az alakok között, hanem a Bika-Vénusz mögött áll. Ez azt a tényt látszik hangsúlyozni, hogy a fának nincs köze az Oroszlán-Tigrishez, hanem szimbólumként a Bika-Vénuszhoz tartozik. Ebben a magyarázatban semmi meglepő sincs ha tudjuk, hogy a fa a Tejút két szokásos ábrázolásának egyike, és a Tejút ténylegesen a Bikával áll kapcsolatban, és semmiképpen sem az Oroszlánnal. Ez az ábrázolás valószínűleg a két különböző tengely és szimbólumaik alapvető ellentétére utal. Végül is az indiai mítosz, mely szerint az oroszlánt Durgá a szolgálataiért kapta Visnutól, Durgá mágikus felsőbbségét is magában foglalja, vagyis a Taurusz-Vénusz felsőbbségét a Nap hatalmát szimbolizáló Oroszlánnal szemben.

Ellenvetésként mondható, hogy ez meglehetősen önkényes magyarázat. Mindazonáltal el kell ismerni, hogy elfogadható megoldást nyújt egy olyan problémára, amely máskülönben megoldatlan maradna.

11. A táncoló Siva alakja az elefantjai sziklatemplom domborművén, bazalt. 5–8. sz.

Van egy másik pecsételő, amelyen egy leginkább szfinxre emlékeztető, különös lény látható. Egy tigris vagy oroszlán teste egy női alak testébe megy át, melynek lábai patákban látszanak végződni, és amelynek fejét szarvra emlékeztető dolgok díszítik. Nem azt szimbolizálja ez, hogy a Napnak az oroszlán által kifejezett teremtő erejét elnyeli a Bika-Vénusz teremtő princípiuma? Vagy e princípium mindent uraló felsőbbsege, melyet Goethe „das Ewig-Weibliche”-ként¹⁹ magasztalt? Ezt a magyarázatot ugyancsak lehet önkényesnek ítélni, de megint csak elfogadható megoldást kínál egy rejtélyre.

Nem vitás, számos pecsételőn más állatokat is látunk, nem csak bikát vagy oroszlánt. Ám meg kell ismételnem, hogy az általunk ismert pecsételők túlnyomó többsége bikát ábrázol; a többi különböző állatok képei díszítik, és viszonylag kevés darabon látható emberi vagy emberhez hasonló figura. Némelyik kép semmilyen valóban létező állatra sem emlékeztet; az egyiknek például elefántormánya van, de különben egyáltalán nem hasonlít elefántra. Nem tudom megmagyarázni jelentésüket, de az nyilvánvaló, hogy készítőjük nem valami-

12. kép. Siva, a tánc ura, bronz. 9–13. sz.

¹⁹ das Ewig-Weibliche – az örök nőies (német). (A szerk.)

13. kép. Pecsételő. Női alak, szarvakkal, zsírkő. Mohendzsó-Daró, Kr. e. kb. 2600–2300.

14. kép. Pecsételő, oroszlántestű női alak, zsírkő. Mohendzsó-Daró, Kr. e. kb. 2500–1500.

lyen, a természetben megtalálható dolgot kívánt megmutatni. Megoldást a pecsételőknél lévő feliratok megfejtése nyújthatna. Az ábrázolások között természetesen vannak valóságos állatok is, elefántok, őzek, orrszarvúak stb., de ezek jelentése is homályban marad. Azonban számos pecsételő különös jellegzetességet mutat: a legkülönbözőbb állatok viselnek szarvat – például az elefántormányos teremtményt is szarv díszíti, de találunk szarvas oroszlánt is. Ezek a bika-szimbólum kivételes fontosságát látszanak hangsúlyozni, bizonyos megszentelt jelentőséget adva a szarvakkal ábrázolt állatoknak.

15. kép. Pecsételő, egyszarvú, zsírkő. Indus-völgy, Kr. e. kb. 3000–1500.

Az Indus-völgyi leletek között kis agyagszobrocskák is akadnak. Stein Aurél számos állatfigurát ásott ki, és úgy találta, hogy ezek legnagyobb része bikákat ábrázol. Az emberi figurák között a legtöbb olyan, melyet a Termékenység Istennőjének vagy Anyaistennőnek ismerünk. E szobrocskák primitívsége és gyakorisága a szimbólum népszerűségét és fontosságát igazolja. Az Anyaistennő a világ mitikus felfogásának szerves eleme és a Taurusz-Vénusz által szimbolizált princípium reprezentációja. Némelyik figura a „Willendorfi Vénusz” jól ismert típusára emlékeztet, amely eltűzött arányokkal emeli ki az érett nőiség

legfeltűnőbb jellegzetességeit. Valószínűleg a matriarchátuson alapuló társadalmi rendre is utal, amely szerves tényező lehetett abban a nagyon ősi időben, amelyben

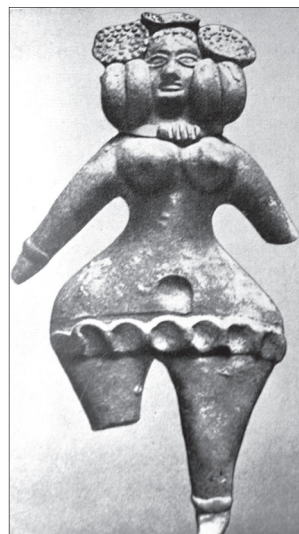
16. kép. Pecsételő, ormányos állat, zsirkő. Mohendzsó-Daró, Kr. e. kb. 2500–1500.

a Taurusz-Vénusznak mint Világanyának a szimbóluma létrejött. Az Anyaistennő vagy Termékenység Istennő ellentétpárja volt a férfias teremtő princípiumnak, amilyen a *lingam*, és amely ugyancsak megjelent az Indus-völgyi művészet jellegzetes elemei között. Mindkét szimbolikus ábrázolás túlélte az Indus-völgyi civilizáció hanyatlását és folytatódott, midőn a hódítók védikus vallása összevegyült a régi India még ősi és eredetibb örökségével, melyben a világ asztrológiai koncepciójára épülő alapvető kozmikus mitológia már jóval az indoárják megjelenése előtt ismert volt. E keveredés eredménye a bráhmaizmus lett, melynek mitológiájában az ősi szimbolizmus újjáéledt és ismét virágzásnak indult.

Van még egy bizonyíték arra, hogy a bráhmaizmusban feléledő kozmikus koncepció ténylegesen a precesszió alapult. A Bhágavata-puránában szerepel az Idő felosztásainak felsorolása, a jugák és egy kalpa éveinek száma; az utóbbi az összes rövidebb szakasz összegét jelenti. A precesszió 25 920 évről nem esik szó. Mivel azonban meg voltam győződve arról, hogy a világról alkotott bráhmaikus elgondolás ezen alapul, elvégeztem egy kísérletet. Egy kalpa, vagyis „Bráhma egy napja” 8 640 000 000 nap-évből áll. Ezt a számot elosztottam a precesszió 25 920 éves

17. kép. Pecsételő, szarvas tigris, zsirkő. Indus-völgy, Kr. e. kb. 3000–1500.

18. kép. Természet-Anya istennő, agyag. Észak-India, Kr. e. I. évezred.

értékével. A hányados 333 333,333 lett, *ad infinitum*,²⁰ azaz a szent 3-as szám a végtelenségig ismétlődik. Ez az eredmény nem egyszerű véletlen műve. Ennek megfelelően, a bráhmánikus rendszer minden más időfelosztása a precesszió alapuló teljes összeg valamilyen hányada. Legjobb tudomásom szerint ezt a tényt eddig még nem publikálták.

Keveset szóltam eddig az Oroszlánt és a Vízöntőt összekötő függőleges tengelyről. Szimbolikája ugyanolyan szerves volt, mint vízszintes tengelyé, melyet részletesebben próbáltam ismertetni. A Skorpió-Mars és Taurusz-Vénusz szimbolikának, mely a világunkban működő legnyilvánvalóbban aktív princípiumoknak felel meg, mélyebb gyökerei voltak a mitikus képzeletben. A Leo, az Oroszlán, vagyis az életadó, teremtő erő által képviselt princípium és a királyi pompában tündöklő Nap, mint világunk uralkodója és megtartója, ugyancsak megjelenik ebben a mitikus koncepcióban, ellentétpárjával, a Vízöntőt uraló Szaturnusz által képviselt alsó materiális világ sötétségének erejével és ellenséges szembenállásával, mely örökös küzdelmet vív a Fény erejével. Azt, hogy a Nap és háza, az Oroszlán e mitikus koncepciója a „Magasabb mítosz” elemeihez tartozik, az a tény is alátámasztani látszik, hogy ezek a Védákban alárendelt szerepet játszottak, és csak *Szavitár*, illetve az égbolton Héliosshoz hasonlóan kocsiban száguldó *Szúrja*, a napisten képviselte őket, s kettejüket nem tekintették a legnagyobbak közül valóknak. Visnu, aki a Védákban csupán a kisebb napistenségek egyike volt, abban az időben lépett elő az Oroszlán-Nap által szimbolizált legnagyobb hatalom képviselőjévé, amikor a védikus mitológia elvegyült a precesszió alapuló kultuszoktól örökölt ősi eszmével, amely már az indoárják Indiába érkezése előtt is uralkodónak számított.

Túl messzire vinne bennünket, ha ezeket a kérdéseket részletesebben kívánánk megtárgyalni. Szándékom csupán az volt, hogy rámutassak azokra a tényekre, amelyek igazolhatják, de legalábbis alátámaszthatják az ősi mitológiák alapvető elemeinek azonosságát. Megpróbáltam bebizonyítani, hogy a világ Indus-völgyi koncepciójának lényegét alkotó eszmék képezték az alapját annak a fejlődésnek, melyet e koncepciónak a bráhmánizmusban megvalósult újjáéledése idézett elő. Ha feltételezéseim megállják a helyüket, akkor az indiai mitológiai szimbolizmusnak kivételes fontossága lehet valamennyi magasan fejlett mitológia, és az őket létrehozó kultúrák közös alapjának tanulmányozása során. E tekintetben a bráhmánizmus vagy hinduizmus, hagyományos mitológiájával és szimbolikájával, értékes információk könnyen hozzáférhető tárházát nyújtja, mely igen hasznos lehet az ősi kultúrák és művészetük összehasonlító tanulmányozása során.

Mivel egy előadás ésszerű hossza természetesen korlátozott, csupán felvázolni tudtam a témát önök előtt.

Köszönöm türelmüket és még egyszer elnézést kérek előadásom hiányosságaiért.

Hegymegi Kiss Aron fordítása

²⁰ *ad infinitum* – a végtelenségig (latin). (A szerk.)

BANGHA IMRE

A Mogul India költészetéből: Bihári párversei

Az óhindi költő, Bihári Lál párversei a XVII. századi India legkiemelkedőbb alkotásai közé tartoznak. A költőről biztosan csak annyit tudni, hogy a Tádzs Mahalt építtető Sáh Dzsahán nagymogul (uralk. 1628–1658) legfőbb hindu hadvezérének, az ámbéri (dzsajpuri) maharadzsa Mirzá Dzsajszingnek (1611–1667) volt az udvari költője. Míg a mogulokat elsősorban perzsa források alapján ismerjük, e versekben a muszlim vezetésű birodalom hindu elitjének életérzését ismerhetjük meg a kor-újkori ind kultúra fénypontjának idején.

Bihári verseit korának három nagy, hindu hagyományokra épülő irodalmi témája ihleti: a szerelemé (*sringára*), melyben a földi és az égi egymástól elválaszthatatlanul fonódik egybe; a vallásé (*bhakti*), melyben a költő Krisna, azaz Fekete, más néven Hari pásztoristen iránti személyes odaadását fejezi ki; és a világi erkölcsé (*níti*), mely az egyént, beleértve az uralkodót is, a döntéseiért felelős magatartásra inti.

A szerelem és a vallásosság a kor udvari költészeti hagyományának megfelelően sok versben tudatosan egybeolvad, és a költemény egyszerre fejezi ki mind földi szerelmet, mind az istenség iránti odaadást. Az alábbi párversben a szerelmes nő barátnője igyekszik a férfit rávenni, hogy látogassa meg szerelmét. Ez a hagyományos szerelmi költészet egyik alaphelyzete. A szerető megszólítása viszont Hari, azaz Krisna, „a Fekete”, hiszen Bihári korára Krisna nevei és jelzői a földi szerető költői megjelölésére is szolgáltak. Ez azonban anélkül történik, hogy azok eredeti jelentésüket elveszítették volna. Ezáltal a Hari szó a szöveget a pásztorlányok és Krisna, azaz az emberi lélek és Isten transzcendentális szerelmének síkjára is kivetíti.

Ha, távol vagy tőle, Hari, mit mondjak állapotára?
Akkor a vágy tűzében ég, s áldás néki halála.

E hagyományos tematikánál sokkal fontosabb azonban a versek kimunkáltsága (*ríti*), mely Biharit már saját korában a legkiemelkedőbb költők közé emelte. A „klasszicista” *ríti*-költészet a szanszkrit formalista esztétika szabályait követő irodalmat hoz létre a köznép által is értett óhindi nyelven. Ez az esztétika egyfelől a hangzás és a jelentés retorikai alakzataira helyezi a hangsúlyt, másrészt pedig esztétikai élmény (*rasza*) létrehozására törekszik formalista eszközökkel. A versek nemcsak rövidségükkel, hanem alliterációikkal, szójátékaikkal rendkívül könnyed hatást keltenek. E hatás érdekében a hindi költő túllép a szanszkrit esztétika szabályain, és kiaknázza az addig még nyelvtanba soha nem kötött óhindiben rejlő lehetőségeket. Egyfelől megváltoztatja a szóalakokat a hangzás érdekében (Vö. Arany: „hogy nézni is *tereb*”; Mosonyi Aliz / Halász Judit: „jöhet utána palacsint”), másfelől

pedig nyitottá teszi az irodalmi nyelvet a közbeszédben már jelen levő perzsa szó-kincs felé (*tafóta!*). A magyar fordítás mindezeket csak részlegesen képes visszaadni.

A hangzás páratlan gazdagságát alább két példán mutatom be. A „Virágod gyümölcsöt terem...” kezdetű kétsorosban a *bári/bári* szóalak összesen háromszor fordul elő (*bári, bári apaní színcsi szubridatá-bári*), és mindegyik alkalommal két jelentésben: „kertész”, „virágágyás” és „víz”, illetve „fiatalasszony”, „alkalom (az együttlétre)” és „szavak” értelemben. Így az elsődleges jelentés („Kertész, kerted vonzalom vízával öntözzed!”) mellett a vers közvetlenül is jelenti, amit a fordítás csak sugall: „Fiatalasszony, használd ki az alkalmat, és beszélj férjedhez vonzalommal.” Az „Est e szem teste...” kezdetű vers abból az ind költői hagyományból táplálkozik, hogy a szemgolyó magában foglalja a három fősínt, a fehéret, a feketét és a vöröset (vörös barnát). A verset azonban játékos hangzása élteti. Alább idézem eredetiben a második sort („látva lankad a vízivirág, s hunyni a hal úszik messze.”): *lakhan dzsakhau dúri dzsáta dzsala, dzsadaladzsáta ladzsáta*.

A könnyedségen túl a versek túlzásaikkal gyakran humoros hatást keltenek, és mintegy paródiáját adják a hagyományos esztétikának, mely a költőn nem kérte számon a valószerűséget. Így történhet például, hogy a vágy tüzeiben gyötrődő nő valóban megégeti a levelet vagy pedig, hogy a nő dereka olyan karcsú, hogy azt már látni sem lehet. „Az irodalom végtelen világában a költő a teremtő”, tartotta a szanszkrit mondás. A hagyományos esztétikán túl, Bihári versei a Mogul Birodalom egy pillanatának, a tetőpontra érkezés megállapodottságnak arisztokrata érzésvilágát fejezik ki. A legtöbb vers csak egy-egy pillanat, gyakran csak egy mozdulat megörökítése, időtlen síkra való kivetítése.

Bihári verseskönyve, a *Bihári-szatszái*, „Bihári-hétszáz” mintegy kétszáz éven át kéziratot könyvekben terjedt. Az ámbér-dzsajpuri *kbászmoóhar*, „különleges pecsét alatt álló” királyi gyűjtemény, katalógusa szerint a *Szatszái* legrégebbi kéziratot könyve a költő életéből, 1657-ből származik. Bihári hatása óriási volt a későbbi hindi irodalomra. A verseket utánozták, kommentálták és illusztrálták. A legjobban sikerült utánpótlásokat a későbbi kéziratot hagyomány néha még a „Bihári-hétszáz”-ba is bevette. Alább idézek egy Bihári-ihlette verset a XVIII. századi Raszlín tollából, mely a szerető szemének fent említett három színét és hatását írja le.

Fehér, fekete, vörös. Benne nektár, méreg, s émelyítõn tele mézzel.
Élsz, meghalsz, és tántorogsz, ha egyszer is belenéz.

A gyűjtemény iránti csodálat ihlette az alábbi kétsorost:

A Hétszáz minden verse, mint fúvócsõ lövetje,
látásra kicsi ugyan, ám behatol szívedbe.

Mivel a *Bihári-szatszái* szövege rendkívül bonyolult, ezért hamar elterjedtek hozzá a kommentárok is, melyek az egyes versek hagyományos ind esztétikába való be-

ágyazottságát tárgyalják. A versek sikerének másik mutatója az illusztrációk sokasága az észak-indiai miniatúrafestészet szinte minden stílusában.

Kínoz, mint sebben a szilánk; a szívet úgy átjárta
a halforma füldísz, miként a Lélekgyötrő¹-dárda.

Együtt ragyog a holdfény, s e nő. Melyik ez, s melyik az, nincs jel.
De illatát érezve, húgom, véle megy a fekete méh el.

Virágod gyümölcsöt terem, haragos hőtől véd meg;
kertész, kerted vonzalom vizével öntözted!

Aki által ismert a világ, Istent nem ismerni:
ahogyan a szem sem látható, bár vele lát mindenki.

A haj-sűrűbe futó szem-őzet a ravasz vadász, íjas Káma
megtanította a városiak ügyes vadászatára.

Ha kedvese messze van, a nőt tűz égeti. Mily furcsa,
hogy felszítja a rózsavíz, s szerelme szava-szele oltja.

Est e szem teste: homályt hozó három színre színezve.
látva lankad a vízivirág, s hunyni a hal úszik messze.

Mit számít, hogy messze vagy, lelkeddel van a lelkem:
a sárkány is bármerre száll, fonala röptető kezében.

Nem megy az írás, remeg a kezem. Mással üzennem szégyen.
De megérzed szívem szavait a te szívedben mélyen.

Már benne ragyog az ifjúság, s még itt gyermeki fénye:
két fény összefonva csillog, miként a tafota szövénye.

Zeneszó, költészet, szerelem, érzelmek sűrűjébe
ki félig merül, veszve van, ám mentve ki lemerül egészbe².

Csillog száríjába takart izgő-mozgó füldísz.
Mint ahogyan hajnali naptól felragyog a Gangá vize.

Ha távol vagy tőle, Hari, mit mondjak állapotára?
Akkor a vágy tűzében ég, s áldás néki halála.

¹ Lélekgyötrő (*manmatha*), Káma szerelemisten egyik jelzője.

Nézd, milyen csodás a Fekete csábító szépsége!
Az elmében él benne bár, a világ a tükörképe.

„Mondd, mitől is lett vöröses, édesem, szemed sarka!”
„A te szemednek, kedvesem, van csak árnyéka rajta.”

Csavarosságom nem hagyom el, bárki bárhogy is szidna;
egyenes szívben szomorú lennél, hármashajlott Krisna.

Hozzá képest mi a virág, a hold és a tükrök fénye,
akinek felragyognak a szemek ily ragyogását nézve?

Társad szárnyas, mindig veled, tollad ruha, porszem étked;
egyedül csak tied, galamb, itt e földön boldog élet!

Elmúlt régen a kikelet, nincs már több virága.
A rózsának szirma nincs, csak csupasz, szúrós ága.

A méhet télidőn a remény a tövises ágnál tartja:
eljön egyszer a tavasz, s rózsák lesznek rajta.

Próbálta, hogy a vágyban égőre a rózsavizet ráöntse.
Mindhiába. Elpárolgott félúton. Testét nem érte csöpp se.

Tekintetük összekötni nem félnek a magasban,
s rajta mint egy kötél táncos, enyegésük surran.

Mint Isten, karcsú dereka olyan: önmagában láthatatlan.
Csak következtetni lehet rá, s könyv mondja, hogy van.

E világban meg nem maradt, a tél hidegét félte.
A melegség visszavonult a kebel-hegy erődjébe.

Alul égett, felül ázott, itt-ott szemfesték foltok.
Íratlan üzeni a levél: „kedvesed nem boldog”.

A hajnali vízben túlárad szívük gyönyör-pillantást lopva.
Ázott testük csakúgy remeg. Imájuk mintha mégsem fogyna.

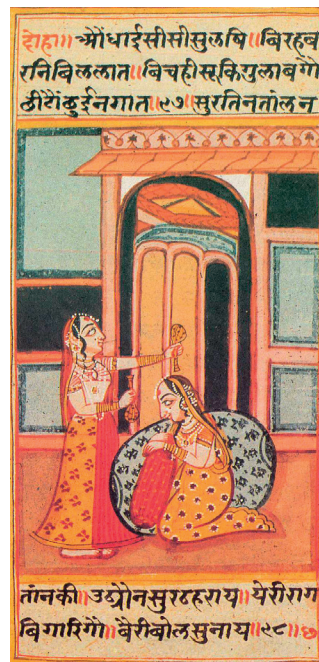
Dzsajszingh király parancsa volt, s az istenpár kegyelme,
Hogy elkészült hétszáz dalom – mind más ízzel telve.

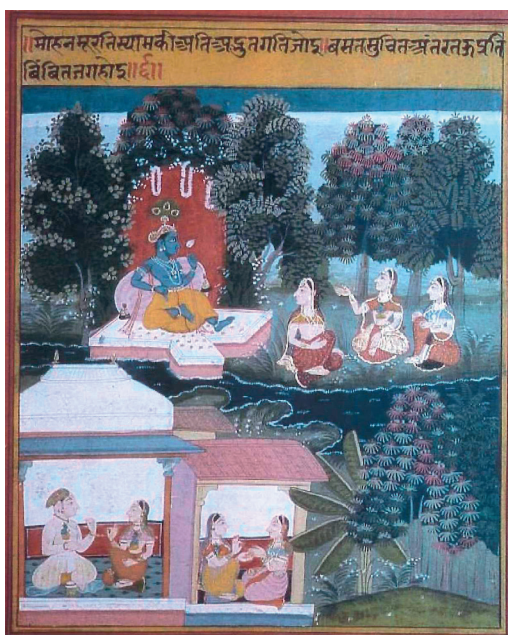
1. kép. A haj-sűrűbe futó...

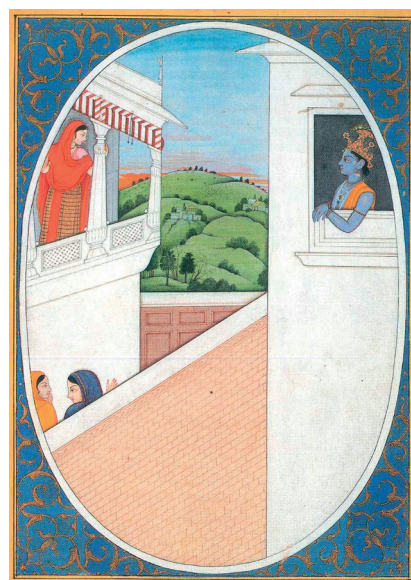
2. kép. Csillag száríjába takart...

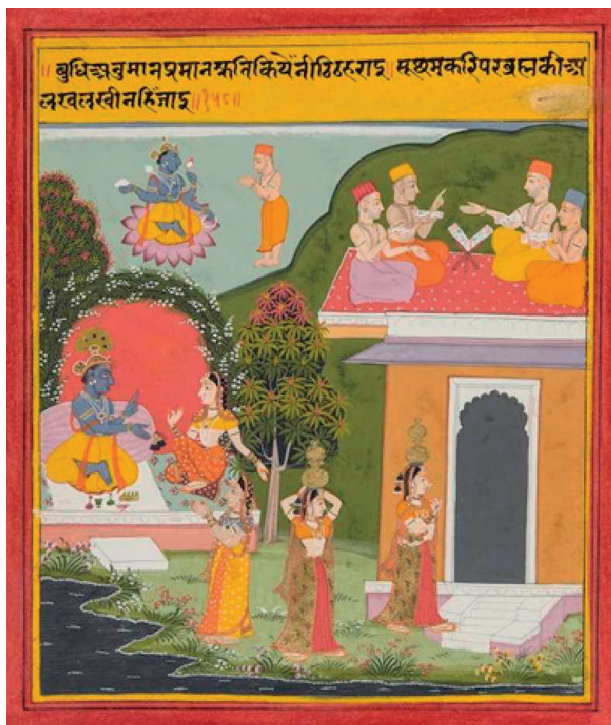
4. kép. Próbálta, hogy a vágyban égőre...

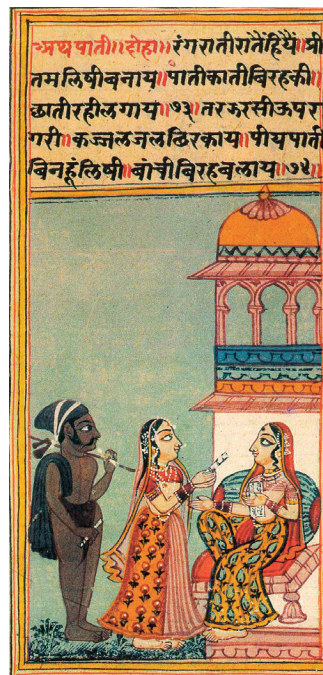
3. kép. Nézd, milyen csodás...

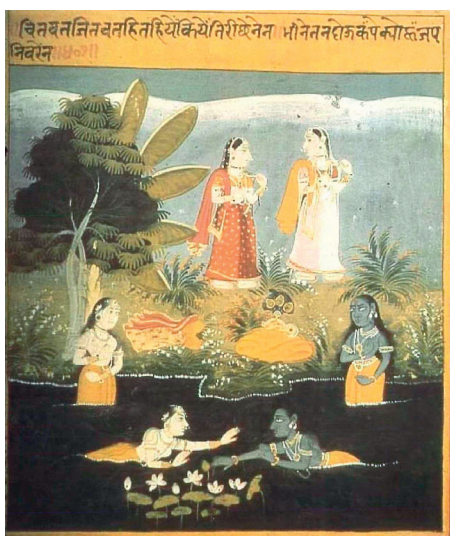
5. kép. Tekintetük összekötni...

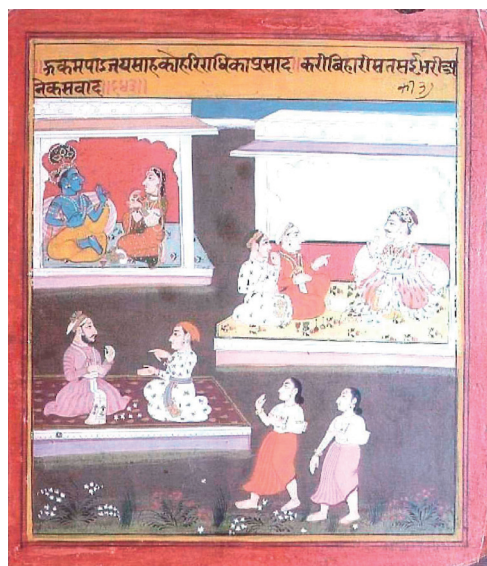
6. kép. Mint Isten, karcsú dereka olyan

7. kép. Alul égett, felül ázott...

8. kép. A hajnali vízben túlrad...

9. kép. Dzsajszingh király parancsa volt...

FÜLÖP JÓZSEF

Bevezetés a fordításhoz

A bengáli rendező, Satyajit Ray páratlan filmjei mellett kiváló író is volt. Az irodalom iránti vonzalmat és tehetséget a Tagore családdal régóta szoros barátságban álló felmenőitől örökölte. Nagypapja, Upendrakishore Ray Chowdhury (1863–1914) 1913 májusában adta ki az első indiai gyermekmagazin, a Sandesh első számát, *Tuntunir Boi* (*The Tailor Bird's Book*) című népmese gyűjteménye pedig a bengáli gyermekirodalom egyik klasszikusa.

Ray korán elhunyt apja, az egyik legismertebb ifjúsági író (valamint elsőrendű nyomdász és fotós), Sukumar Ray (1887–1923) rendszeresen közölt verseket, novellákat és ismeretterjesztő szövegeket a Sandesh-ben, népszerűek Tagore-paródiái, jelentősek Tagore-méltatásai. *The spirit of Rabindranath Tagore* című tanulmánya (1913) vélhetően az első indiai által írt és nyugaton közölt szöveg a Nobel-díj várományosáról. *Monday Club* néven irodalmi társaságot működtetett, melyet a kor legnevesebb értelmiségi szereplői látogattak (így a nyelvész Suniti Kumar Chatterji, a zeneszerző Atulprasad Sen, a történész Kalidas Nag, a statisztikus Prasanta Chandra Mahalanobis vagy az író Charu Chandra Bhattacharya).

Satyajit Ray 1961-ben újraindította az 1934-ben (másodsor) leállt Sandesh-t a kiváló bengáli költő, Subhash Mukhopadhyay segítségével. Első írásait két, halhatatlanná vált alakjáról, Feludáról, a magánnyomozóról és a 69 nyelven értő Shonku professzorról is a családi kiadású magazinban jelentette meg 1965-től. Mukhopadhyay mellett Bengália legismertebb írói csatlakoztak a Sandesh-hez. Így Leela Majumdar, aki még 1922-ben itt publikálta első történetét, és hosszú évtizedeken keresztül küldte elbeszéléseit, verseit és illusztrációit a Sandesh-be; vagy Sunil Gangopadhyay, akinek két művét Ray megfilmesítette. Ray filmesként és íróként több mint negyven kötetet adott ki, számos közülük rendkívül népszerűvé vált a bengáli olvasóközönség körében. Nemzedékek nőttek föl közel három évtizeden át írt, több tucat Feluda-történetén (1974-ben *Az arany erőd*, 1978-ban *Az elefántisten* címmel készített filmet Feludáról).

Ray-t a hazai olvasó néhány rövid elbeszélés erejéig már ismeri szépíróként. Angol fordításban több válogatás is megjelent kisprózájából, néhány történetét pedig – így az itt közölt *Indigót* is – maga a szerző fordította angolra.

SATYAJIT RAY

Indigó

A nevem Aniruddha Bose. Huszonkilenc éves vagyok, agglegény. Az elmúlt nyolc évben egy reklámügynökségnél dolgoztam Kalkuttában. Fizetésemből viszonylagos kényelemben élek egy lakásban a Sardar Shankar úton. Földszinti lakásomnak két délre néző ablaka van. Két évvel ezelőtt vettem egy Ambassador, melyet magam vezetek. Szabadidőmben néha írok. Három elbeszélésem megjelent folyóiratokban, és az ismerőseim nagyon jól fogadták őket, de tudom, hogy kizárólag az írásból nem tudnék megélni.

Az elmúlt néhány hónapban semmit sem írtam. Viszont sokat olvastam a 19. századi bengáli és bihári indigóültetvényekről. Afféle szakértője lettem a témának. Tudom, hogyan zsákmányolták ki a britek a szegény parasztokat; hogyan lázadtak fel a parasztok; és végül, a szintetikus indigó német felfedezésével, hogyan sorvasztották el az indigótermesztést országunkban – betéve tudom mindezt. Le kell írnom azt a szörnyű élményt, mely az indigó iránti érdeklődést belém csepegtette, és amelyért ma tollat ragadtam.

Ezen a ponton el kell mesélnem valamit a múltamról.

Apám jól ismert fizikus volt Mungerben, egy bihári városban. Ott születtem én is, oda jártam egy misszionárius iskolába. Van egy öt évvel idősebb bátyám. Orvostudományt tanult Angliában, és most egy Golders Green nevű kórházban dolgozik London elővárosában. Nem tervezi, hogy visszatér Indiába.

Apám tizenhat éves koromban meghalt. Röviddel a halála után anyámmal elhagytuk Mungert, és Kalkuttába költöztünk, ahol anyai nagybátyámmal éltem. A St. Xavier's College-ba jártam, ahol alapfokú diplomát szereztem. Nem sokkal ezután állást kaptam a reklámügynökségnél. Nagybátyám protekciója segített ugyan, de magam sem voltam méltatlan jelölt. Szorgalmasan tanultam, folyékonyan beszéltem angolul, főként pedig jól feltaláltam magamat az interjúkon.

Korai mungeri éveim alatt bizonyos szokásokat vettem fel, amelyekről nem tudtam lemondani. Egyike volt ezeknek az az ellenállhatatlan vágy, hogy időről időre messze elvonuljak a nyugtalan kalkuttai élettől. Több alkalommal is így tettem, mióta megvettem az autóm. Hétfégenként Diamond Harbourba, Port Canningbe és Hasszanabádba kirándultam a Dum Dum Road mentén. Mindig egyedül keltem útra, mert őszintén szólva, nem igazán vannak közeli barátaim Kalkuttában. Ezért is örültem annyira Promode levelének. Promode osztálytársam volt Mungerben. Miután eljöttem Kalkuttába, három vagy négy évig még tartottuk a kapcsolatot. Aztán talán én nem írtam neki többé. Néhány nappal ezelőtt, hazatérvén a munkából, Promode levele várt az asztalomon. Dumkából írt: „Az Erdészeti Igazgatóságon dolgozom. Saját lakásom van. Miért nem veszel ki egy hét szabadságot, és látogatsz meg...?”

Esedékes volt még némi szabadságom, úgyhogy beszéltem a főnökömmel, és április huszonhetedikén – amíg élek, emlékezni fogok erre a dátumra – bepakoltam a bőröndömet, és elindultam Dumkába.

Nem Promode javasolta, hogy autóval menjek; én vettem a fejembe. Dumka kétszáz mérföldre volt, legfeljebb öt vagy hat óra alatt ott vagyok. Elhatároztam, kiadósan reggelizem, és tízkor indulok, hogy még sötétedés előtt odaérjek.

Legalábbis így terveztem, de rögtön az elején akadályba ütköztem. Reggeliztem, és éppen egy pánt akartam a számba tenni, amikor váratlanul megjelent apám régi barátja, Mohit bácsi. Nagyon idős ember, akivel most tíz év után ismét találkoztam. Így szó sem lehetett arról, hogy kurtán elintézzem. Teával kellett kínálnom, és több mint egy órán át hallgatnom fecsegését.

Miután elbúcsúztam Mohit bácsitól, autóm hátsó ülésére raktam bőröndömet és ágyneműmet. Éppen ekkor jelent meg földszinti szomszédom, Bholá Bábú, négyéves fia, Pintu kíséretében.

– Hát hová utazik így, egyedül? – kérdezte Bholá Bábú.

Válaszomat némi aggodalommal nyugtázta. – De hiszen hosszú út lesz. Nem kellene sofőrt hívnia?

Azt feleltem, nagyon óvatosan szoktam vezetni, autómmal pedig olyan kíméletes vagyok, hogy olyan, mint új korában. – Tehát nincs miért aggódni.

Bholá Bábú szerencsés utat kívánt, és bement a házba. Mielőtt beindítottam a motort, rápillantottam a karórámra. Tíz perccel múlt tizenegy.

Bár elkerültem Haorát, és a Bally Bridge úton haladtam, másfél órába került eljutni Csándannagarba. Nyomorúságos városokon vezettem át, úgyhogy az első harminc mérföld olyan sivár volt, hogy az autózás öröme jószerivel elenyészett. De miután nyílt vidékre értem autómmal, az érzés varázslatossá vált. Hol látni a városban ilyen tiszta, a kémények füstjétől mentes kék eget; hol lehet belélegezni ilyen tiszta, a földtől illatozó levegőt?

Fél tizenkettő körül, Bardhamánhoz közel, érezni kezdtem a korai étkezés következményeit. Megálltam egy útba eső állomásnál, és betértem egy étterembe, ahol könnyű pirítóst, omlettet és kávéfogyasztottam. Ezután folytattam utamat. Még százharmincöt mérföldet kellett megtennem.

Bardhamántól húsz mérföldre egy Panagár nevű kisvárosnál kellett letérnem a Grand Trunk útról Ilambazár felé. Ilambazárból Surin és Masszandzsorén át vezetett az utam Dumkába.

Alig pillantottam meg a panagári katonai tábort, mikor durranást hallottam autóm hátsó része felől. Defektet kaptam.

Volt egy pótgumim, bizonyára jól illeszkedik. Nem volt kellemes arra gondolni, hogy más autók elsuhannak mellettem, utasaik pedig nevetnek kínos helyzetemen. Mindazonáltal kivettem az emelőt a csomagtartóból, és munkához láttam.

Mire feltettem az új autógumit, egészen megizzadtam. Órák fél kettőt mutatott. Közben párássá vált a levegő. A még egy órával korábban is fújó szél, mely meghajlította a bambuszfákat, elállt. Most minden mozdulatlan volt. Mikor vissza-

szálltam a kocsimba, észrevettem egy kék-fekete foltot nyugatra, a fák teteje fölött. Felhők. Vihar készülődött? Északnyugati? Hiábavaló volt találgatni. Gyorsabban kell haladnom. Kulacsomból némi forró teát kortyoltam, és folytattam utamat.

Mielőtt átautózhattam volna Ilambazáron, elkapott a vihar. Az ilyen északnyugati viharokat korábban mindig élveztem, a szobámban ülve, még Tagore verseit is elszavaltam magamnak az illő hangulatért. Sejtelmem sem volt róla, hogy egy ilyen vihar a nyílt vidéken autózva rémülettel tölthet el. A mennydörgéstől mindig nyugtalan leszek. Azt hiszem, a természet fenyegető oldalát mutatja meg; gonosz támadás a tehetetlen emberiség ellen. Úgy tűnt, mintha az összes villámcsapás az én szegény Ambassadoromat venné célba, és az egyik bizonyosan eltalálja előbb vagy utóbb.

E viszontagságok közepette hagytam el Surit, és rendben haladtam tovább Maszszandzsoré felé, amikor újabb durranás hallatszott, melyet nem lehetett mennydörgéssel összekeverni. Rájöttem, hogy még egy autógumim mondta fel a szolgálatot.

Feladtam a reményt. Mostanra szakadt az eső is. Az órám fél ötöt mutatott. Az utóbbi húsz mérföldön muszáj volt kevesebb mint tizenötlet hajtanom, különben már jócskán el kellett volna hagynom Masszandzsorét. Merre járhattam? Előre az úton semmit sem lehetett kivenni az esőverte szélvédőn keresztül. Az ablaktörő működött ugyan, de igyekezete inkább nevetséges volt, mint hatékony. Április lévén a napnak még fent kellett volna lennie, mégis inkább késő estének tűnt.

Kicsit kinyitottam a kocsiajtót a jobbomon, és kilestem. Amit láttam, nem egy városkára emlékeztetett, bár néhány épület kirajzolódott a fák között. Mindenképpen ki kellett szállnom az autóból, és felfedezni a helyet. Egy dolog biztos volt: ameddig a szem ellátott, az út mentén sehol egy bolt.

Nekem pedig nem volt több pótkerekem.

Negyedórás várakozás után a kocsimban rádöbbsentem, egyetlen jármű sem ment el mellettem. Jó úton jártam? Suriig még biztosan a helyes utat követtem, de lehet, hogy azután rossz helyen tértem le? Könnyen előfordulhatott a sűrű záporban.

De még ha el is hibáztam volna, azért mégsem egy afrikai vagy dél-amerikai dzsungelben bolyongtam. Bárhová is kerültem, kétség sem férhetett hozzá, hogy még mindig Birbhüm kerületében jártam, legfeljebb ötven mérföldre Sántinikétantól, és amint eláll az eső, viszontagságaimnak is vége – talán még autójavítót is találok egy mérföldön belül.

Zsebemből elővettem egy csomag Willst, és rágyújtottam. Eszembe ötlött Bholá Bábú figyelmeztetése. Biztosan ugyanilyen embert próbáló tapasztalatokat szerzett, máskülönben hogyan adhatott volna ilyen jó tanácsot? A jövőben...

Hirtelen erőteljes dudálást hallottam.

Hátrafordultam, és a kocsim mögött egy teherautót láttam. Miért dudált rám? Talán pont az út közepén álltam meg?

Az eső alábbhagyott. Kinyitottam az ajtót, kiszálltam, és kiderült, hogy nem a teherautó a hibás. Mikor defektet kaptam, autóm kifarolt, és most elállta az út nagy részét. A teherautó nem fért el mellettem.

– Húzódjon félre, uram!

A szikh sofőr már kiszállt a teherautójából.

– Mi történt? – kérdezte. – Durrdefekt?

Vállvonással jeleztem tehetetlenségemet. – Ha segítene, kérem – feleltem –, átolthatnánk a kocsimat az egyik oldalra, és akkor továbbmehetne.

A szikh sofőr utastársa is kiszállt. Hárman áttoltuk a kocsimat az út szélére. Majd megtudtam tőlük, hogy valóban rossz irányba haladtam Dumka felé. Az egyik leágazásnál rontottam el, és három mérföldet kellene visszamennem, hogy ismét irányban legyek. Azt is megtudtam, hogy nincs autójavító a közelben.

A teherautó folytatta útját. Már a hangját sem lehetett hallani, amikor belém nyilallt a felismerés.

Úttalan úton haladtam.

Kizártam tartottam, hogy aznap este elérjem Dumkát, és sejtelmem sem volt, hogyan és hol fogom tölteni az éjszakát.

Az országút menti pocsolják békakórusoktól voltak hangosak. Az eső most már csak finoman szitált.

Visszaszálltam a kocsiába, és rá akartam gyújtani egy második cigarettára, amikor valamilyen fényre lettem figyelmes autóm oldalsó ablakában. Ismét kinyitottam az ajtót. Egy fa ágain át narancssárga téglalapot pillantottam meg. Egy ház ablaka. Ahogyan a füst tűzről, a petróleumlámpa ember jelenlétéről tanúskodott. Egy ház volt a közelben, lakókkal.

Kiszálltam a kocsimból a zseblámpámmal. Az ablak nem volt nagyon messze. Oda kellett mennem és kinyomoznom. Vékony gyalogút ágazott le a főútról, mely láthatóan a ház felé vezetett.

Bezártam a kocsimat, és elindultam.

Amennyire tudtam, kikerültem a tócsákat. Egy tamarindusz mögül kibontakozott a ház. Vagyis háznak aligha nevezhető. Kis konyha volt hullámos ón tetővel. Nyitott ajtajában viharlámpát és egy ágylábat pillantottam meg.

– Van itt valaki? – kiáltottam.

Köpcös, középkorú, vastag bajuszú férfi jött ki bentről, belebandzsítva lámpámba. Elfordítottam arcától az erős fényt.

– Maga meg honnan került ide, uram? – kérdezte a férfi.

Röviden ismertettem helyzetemet. – Meghúzhatom magam valahol éjszakára? – kérdeztem. – Természetesen fizetek érte.

– Úgy érte, a pihenőházban?

Pihenőház? Semmilyen pihenőházat nem láttam.

De azonnal felismertem tévedésemet. A lámpa fényét követtem, így aztán nem néztem körül. Átvettem bal kezembe a lámpámat, és rögtön megpillantottam egy nagy bungalót. – Arra gondol? – kérdeztem.

– Igen, uram, de ágynemű nincs benne. És itt nem tud étkezni.

– Van nálam saját ágynemű – válaszoltam. – Remélem, így azért akad!

– Igen, uram. Egy csárpái.

– Látom, van egy tűzhely a szobájában. Bizonyára maga készíti az ételét. – A férfi elmosolyodott, és azt kérdezte, érdekelné-e általa készített csapáti és a felesége által készített urad ka dál. Azt feleltem, nagyon is. Mindenféle csapátit szeretek, az urad pedig a kedvenc dálom.

Nem tudom, milyen volt a bungaló fénykorában, de most aligha nevezhető pihenőháznak. Brit-India idejében építették, a hálószoba nagy, a mennyezet magas. Bútorzata a csárpáiból, az egyik falhoz állított asztalból és egy törött karosszékből állt.

A csaukidár vagy gondnok közben lámpást gyújtott nekem. Az asztalra tette.

– Hogy hívják? – kérdeztem.

– Sukhanrámnak, uram.

– Lakott valaki ebben a bungalóban korábban, vagy én vagyok az első?

– Ó, nem, uram, mások is jöttek. Volt egy úr, aki előző télen két éjszakát is itt töltött.

– Remélem, nincsenek szellemek – tréfálkoztam.

– Isten őrizz! – felelte. – Soha senki nem panaszkodott szellemekre.

Őszintén szólva, szavai azért megnyugtattak. Ha egy hely kísérteties, márpedig a régi pihenőházak ilyen hírben állnak, akkor mindig is az marad. – Mikor épült ez a bungaló? – tudakoltam.

Sukhan elkezdte kibontani az ágyneműmet, és azt felelte:

– Régen egy száhib bungalója volt, uram.

– Egy száhibé?

– Igen, uram. Egy indigótermelőé. A közelben volt egy indigógyár. Csak a kéme nye maradt meg.

Tudtam, hogy errefelé foglalkoztak indigóval. Gyerekkoromban Mungerben is láttam a romos gyárat.

Fél tizenegykor tértem nyugovóra, miután megettem a csapátit és az urad ka dált. Még Kalkuttából azt táviratoztam Promode-nak, hogy délután érkezem.

Biztos csodálkozik, hogy mi történhetett. De hasztalanul törném most ezen a fejem. Mindössze vállon veregethettem magamat, hogy viszonylag könnyedén menedéket találtam. A jövőben követni fogom Bholá Bábú tanácsát. Megtanultam a leckét, és az ilyen nehezen szerzett tapasztalatot nem felejtí el az ember egyhamar.

A lámpát a szomszédos fürdőszobába tettem. A résnyire nyitva hagyott ajtón elegendő fény szűrődött be. Általában nehezen alszom el lámpafényénél, mégsem oltottam el, pedig nagy szükségem volt most alvásra. Aggódtam az autómért, melyet kint hagytam az úton, de persze nagyobb biztonságban van egy faluban, mint a városban.

A szemerkélő eső elállt. Helyette békabrekegés és éles tücsökciripelés töltötte meg a levegőt. E távoli falu régi pihenőházának ágyából a város mintha egy másik bolygóhoz tartozna. Indigó... Dinabandhu Mitra drámája jutott eszembe, a *Nil-darpan*, azaz *Indigó-tükkör*. Egyetemistaként láttam egy előadását a Cornwallis Street egyik színházában.

Nem tudom, mennyit aludhattam, amikor zajra riadtam. Valami az elreteszelt ajtót kapargatta. Biztos kutya vagy sakál, gondoltam, de alig egy perc múlva megszűnt a zaj.

Behunytam a szemem, hátha sikerül ismét elaludnom, de egy kutya ugatása megghiúsította szándékomat. Nem egy kóbor falusi kutya ugatása volt, hanem egy vadászkutya összetéveszthetetlen csaholása. Ismertem az ilyet. Két házzal odébb Mungerben élt Martin úr. A vadászkutyája pont így csaholt. Mégis ki tart erre felé vadászkutyát? Arra gondoltam, kinyitom az ajtót, hogy megtudjam, ügyis elég közelinek tűnt a hang. Majd arra gondoltam, minek. Inkább alszom még egy kicsit. Mennyi idő lehet?

Halvány holdfény áradt be az ablakon. Felemeltem a bal kezemet, hogy megnézzem a karórám, és megijedtem. A karórám eltűnt.

Pedig automata óra lévén az ágyban is mindig hordtam. Hová tűnhetett? És hogyan? Tolvajok járnak erre? Akkor a kocsimmal mi fog történni?

Elkezdtem tapogatózni a lámpámért a párnám mellett, de az is eltűnt.

Kiugrottam az ágyból, letérdeltem a padlóra, és benéztem az ágy alá. A bőröndömnek is nyoma veszett.

Szédülni kezdtem. Valamit csak kellett tennem.

– Csaukídár! – kiáltottam.

Nem érkezett válasz.

Az ajtóhoz mentem, amely még mindig el volt reteszelve. Az ablakon rácsok voltak. Akkor hogy jutott be a tolvaj?

Kireteszelés közben a kezemre meredtem, és különös érzésem támadt.

Mész került a falról a kezemre? Vagy valamilyen fehér por? Miért tűnt olyan sápadtnak?

Trikóban feküdtem le; akkor miért viseltem most hosszú ujjú selyeminget? Lükettő fájdalmat éreztem a fejemben. Kinyitottam az ajtót, és kiléptem a tornácra.

– Csaukídár!

A szót félreismerhetetlen brit akcentussal ejtettem ki. És hová tűnt a csaukídár, hová tűnt a kis kunyhója? A bungaló előtt most egy széles, nyílt mező húzódott. A távolban egy épületet láttam magas kéménnyel. A környezet szokatlanul csendes volt. Minden megváltozott.

Én is.

Visszaléptem a szobába, egészen megizzadva. Szemem hozzászokott a sötétséghez. Most jól ki tudtam venni a részleteket.

Az ágy megvolt, de moszkítóháló fedte. Az enyémet nem. A párna sem hasonlított arra, amit magammal hoztam. Ez fodros szélű volt, az enyémet nem. Az asztal és a szék az eredeti helyükön álltak, de már nem tűntek réginek. A lakkozott fa még csillogott is a lágy fényben. Az asztalon nem egy lámpa állt, hanem egy petróleumlámpa díszes lámpaernyővel.

A szoba többi tárgya lassanként bontakozott ki: két acélkoffer az egyik sarokban, egy összecsucskozható falikar, melyen egy kabát lógott, valamilyen szokatlan fejfedő meg egy lovaglópálca. A falikar alatt a falhoz állítva egy pár kalocsni.

Elfordultam a tárgyaktól, és újra szemügyre vettem magamat. Eddig csak a se-lyemingre lettem figyelmes; most megláttam a szűk nadrágot és a zoknikat. Nem volt rajtam cipő, de az ágy mellett láttam egy pár fekete csizmát a padlón.

Jobb kezemmel végigsimítottam az arcomat, és ráeszméltem, hogy nem csupán az arcszínem, de a vonásaim is megváltoztak. Az orrom kevésbé volt hegyes, a szám kevésbé vékony, az állam kevésbé keskeny. Éreztem a hajamat a fejemen, és hullámosnak találtam, sőt oldalszakállam is volt, mely egészen a fülemig ért.

Meglepetésem és rémületem ellenére hirtelen erős késztetést éreztem, hogy megtudjam, miként festek. De hol találok tükrozt?

Öles léptekkel a fürdőhöz mentem, betaszítottam az ajtaját, és beléptem.

Tudtam, nincs más bent, csak egy vödör. Most egy fém fürdőkádat láttam, mellette pedig egy széket, melyre bögrét raktak. Amit kerestem, éppen szemben volt velem: egy toalettszálhoz rögzített, ovális tükör. Belenéztem a tükörbe, de aki visszanézett, nem én voltam. Valamilyen ördögi fortély hatására tizenkilencedik századi angollá változtam, arcszínem sápadt, hajam szóke, szemem világos volt, tekintetem pedig keménység és szenvedés különös egyvelegével csillogott. Menynyi idő lehetett ez az angol? Legfeljebb harminc, de úgy tűnt, sem betegség, sem munka nem öregítették idejekorán.

Közelebb léptem, és alaposan megnéztem az „arcomat”. Szívemből mély sóhaj szakadt fel.

A hangom sem az enyém volt. A sóhaj sem az én érzéseimet tükrözte, hanem az angolét.

Ami ezután történt, világossá tette, hogy tagjaim saját akaratauk szerint cselekednek. És mégis, meglepő volt, hogy én – Aniruddha Bose – tökéletesen tisztában voltam megváltozott identitásommal. Csak azt nem tudtam, vajon így maradok-e, vagy valamilyen módon visszanyerhetem elveszített önmagam.

Visszamentem a hálóba.

Most az asztalra meredtem. A lámpa alatt egy bőrbe kötött noteszt pillantottam meg. Nyitva állt üres oldalánál. Mellette tintatartó és lúdtoll.

Az asztalhoz mentem. Egy láthatatlan erő a székbe ültetett, jobb kezemmel pedig megfogtam a tollat. A kezem most a notesz bal oldala fölé került, és a toll sercegése az üres jegyzetpapíron megtöltötte a csendes szobát. A következőket írtam:

1868. április 27.

Azok a pokoli moszkítókat megint a fülemben zümmögnek. Így éri el egy hatalmas birodalom fiát végszete – egy apró rovar képében. Milyen különös akarata ez Istennek? Eric megúszta. Percy és Tony is korán elmentek. Talán kapcsibb voltam náluk. A malária ismétlődő támadásai dacára sem tudtam ellenállni az indigó csábításának. De nem csak erről van szó. Az ember ne hazudjon a naplójának. Honfitársaim túl jól ismernek. Otthoni életem sem volt feddhe-

tetlen; bizonyosan nem feledkeztek meg róla. Így aztán nem merek hazamenni. Tudom, hogy itt kell maradnom, és idegen föld oltárán kell feláldoznom az életemet. Feleségem, Mary és drága kisfiam, Toby mellett lesz a sírom. Olyan rosszul bántam a helyiekkel, hogy senki sem fog könnyeket hullatni halálomkor. Talán Mirjannak hiányozni fogok – bússéges, megbízható bordárom, Mirjan.

És Rex? Érte igazán aggódom. Jaj, bússéges Rex! Amikor meghalok, ezek az emberek nem fognak megkímélni téged. Vagy megköveznek, vagy agyonvernek. Bár tebetnék érted valamit!

Nem tudtam többet írni. Remegtek a kezeim. Nem az enyémekek, hanem a naplóíróé.

Letettem a tollat.

Jobb kezem elengedett, és jobbra, a fiók fogantyúja után nyúlt.

Kinyitottam.

Túpárna, réz papírnehezék, egy pipa és néhány papír volt benne.

A fiókot még egy kicsivel ki lehetett húzni. Fémtárgy csillant meg a félhomályban.

Pisztoly, elefántcsont berakásos markolattal.

Kezem előhúzta a pisztolyt. Már nem remegett.

Felvonított egy csapat sakál. Mintha csak erre válaszul, a vadászkutya ismét csaholni kezdett.

Felkeltem a székéből, és az ajtóhoz mentem. Kiléptem a tornácra. A ház előtti mező holdfényben fürdött.

Nagyjából tíz yardnyira a tornáctól egy nagy agár állt. Csóválni kezdte a farkát, amikor meglátott.

– Rex!

Ugyanazt a mély, angol hangot hallottam. A kiáltás a távoli gyártól és a bambuszligettől visszhangzott.

– Rex! Rex!

Rex elindult a tornác felé.

Mikor a fűről fellépett a cementre, jobb kezem a derekamig emelkedett, a pisztoly pedig a vadászkutyára mutatott. Rex megállt, szeme a pisztolyon. Mély morgást hallatott.

Jobb mutatóujjam meghúzta a ravaszt. Amint a fegyver egy vakító villanással elsült, füst és lőpor szaga töltötte meg a levegőt.

Rex élettelen, véráztatta teste félig a tornácra, félig a fűvön hevert.

A pisztolydörrenésre felriadtak a varjak a közeli fákra. Hangzavar támadt a gyár irányából.

Visszamentem a hálószobába, beretesztem az ajtót, és az ágyra ültem. A kiáltás közeledett.

A pisztoly még mindig forró csövét a jobb fülem mellé nyomtam.

Ennyire emlékszem.

Kopogásra ébredtem.

– Meghoztam a teáját, uram.

*

Napfény áradt be az ablakon. Pusztá megszokásból tekintetem bal csuklómra tévedt. Tizenhárom perccel múlt hat. Közelebb emeltem az órát a szememhez, hogy leolvassam a dátumot, április huszonnyolc.

Kinyitottam az ajtót, és beengedtem Sukhanrámot.

– Van egy autójavító félórányira az úton, uram – mondta. – Hétkor nyit.

– Nagyon jó – feleltem, és tovább kortyoltam a teámat. Hisz majd nekem bárki, amikor meghallja, milyen élményeim voltak egy birbhumi angol indigóültetvényes halálának századik évfordulója éjszakáján?

Fülöp József fordítása

SZAÁDAT HASZAN MANTÓ¹

A mártírgyáros

A gudzsaráti Káthijávárból jöttem. Kasztomra nézve kereskedő vagyok. Tavaly, amikor Hindusztán felosztása miatt kitört a ribillió, munka nélkül voltam. Elnézést, hogy a „ribillió” szót használom, ebben nincs semmilyen bántó él. Mindössze arról van szó, hogy az urdú már csak olyan nyelv, amely gyakran vesz át idegen szavakat.

Szóval, semmilyen munkám nem volt. Csak egy kis kokainnal üzleteltem, ami a bevétel látszatát keltette. Amikor megtörtént az ország felosztása, és az emberek ezerszámra kezdtek innen oda, onnan pedig ide vándorolni, azt gondoltam: miért is ne? Gyerünk Pakisztánba! A kokainüzlet úgysem megy jól, belekezek valami másba. Ezért hát nekiindultam, és út közben különféle üzleteket bonyolítva eljuttattam Pakisztánba.

Mivel azzal a szándékkal indultam el, hogy amint megérkezem, valamilyen zsíros üzletbe fogok, alaposan felmértem a helyzetet, és ingatlant igényeltem. Tudtam, hogyan járjak mások kedvében. Hízelegtem, barátságot kötöttem egy-két emberrel, míg végül kiutaltak egy kis házat. Az abból befolyt pénz csinos összeg volt. Azután más városokban is igényeltem boltokat és házakat, amelyeket azonnal eladtam, amint a kezemben voltak a papírjaik.

Bármilyen munkáról legyen szó, az embernek keményen kell dolgoznia. Nekem is rengeteg energiát kellett fektetnem az ingatlanigénylésekbe. Volt, akinek hízelegtem, másokat megvesztegettem. Volt, akit ebédre hívtam meg, mást zenés-táncos mulatságra hívtam. Egyszóval sok volt a macera. Egész álló nap keresgéltem, házakat válogattam, és tűvé tettem a várost olyan jóféle ingatlanok után, amelyek kiutalásából jelentős haszonhoz juthattam.

A kemény munka sosem vész kárba. Egy év leforgása alatt több százezer rúpiát kerestem. Isten mindent megadott. Mesés házban laktam, a bankban temérdek sükám volt. Elnézést, hogy megint egy káthijávári szót használok, de mint mondtam, az urdú nyelv már csak ilyen.

Igen, Isten mindent megadott. Mesés házat, szolgálókat, Packard autót, a bankban kétszázötvenezer rúpiát, valamint gyárat és boltokat is. Mindenem megvolt, lelkem békéje mégis elszállt, ki tudja, hová. Már akkor is nyomta néha valami a szívem, amikor kokainnal üzleteltem, de most mintha egyáltalán nem is lett volna a szívem. Vagy úgy is mondhatnám, hogy a ránehezülő teher teljesen összenyomta. De vajon mi volt ez a teher?

Éles eszű ember vagyok. Bármilyen kérdés vetődjön fel elmémbe, kiderítem a választ. Ezért hát nyugodt szívvel (bár nem tudtam, merre van) töprengeni kezdtem, hogy mi lehet e zavarodottság oka.

¹ Szül.: 1918 Szamrala, Pandzsáb, Brit India. Megh.: 1955 Lahór, Pakisztán.

Nő? Meglehet. Nem volt senkim. A feleségemet még a gudzsaráti Káthijávarban magához szólította Allah. Mások asszonyai azonban ott voltak körülöttem, például a kertészemé. Ízlesek és pofonok különböznek. Az igazat megvallva egy nő legyen fiatal, de egyáltalán nem fontos, hogy tudjon írni-olvasni vagy táncolni. Nekem minden fiatal nő „bejön”. Mifelénk ezt már csak így mondják.

A nőket kizártam, a gazdagság kérdése pedig fel sem merülhetett, hiszen nem vagyok kapzsi ember. Beérem azzal, amim van. De akkor miért nyomta ez a teher a szívem?

Eszes ember vagyok. Bármilyen probléma merüljön fel, megpróbálok a végére járni. A gyárak működtek, a boltok is jól mentek, a rúpiák pedig szinte maguktól szaporodtak.

Gondolkodni kezdtem, és idővel arra a következtetésre jutottam, a szívemet csak az gyötörheti, hogy semmilyen kiváló cselekedetet nem hajtottam végre.

A gudzsaráti Káthijávarban számtalan nemes lelkű tett fűződött a nevemhez. Például amikor a barátom, Pándó meghalt, özvegyét a házamba fogadtam, és így két egész éven át nem kellett üznie az ipart. Amikor Vinájak falába eltörött, vettem neki egy újat, amire csaknem negyven rúpiát költöttem. Amikor pedig Dzsamanábái nemi betegséget kapott – amiről az a buta liba, már elnézést, mit sem tudott –, elvittem orvoshoz, és hat hónap alatt kikezelttem. De Pakisztánban még semmilyen nemes cselekedetet nem vittem véghez. Ez gyötörte a szívemet, egyébként minden rendben volt.

Azon gondolkodtam, mit tehetnék. Eszembe jutott, hogy alamizsnát kellene osztanom. Amikor azonban a városban kószáltam, láttam, hogy szinte mindenki koldus. Az egyik éhezett, a másik ruhátlan volt. Mégis kinek a hasát töltssem meg, kit takarjak be? Arra gondoltam, nyithatnék egy ingyenkonyhát, de hát min változtatna egyetlen ingyenkonyha, és honnan vinnék ételt? Arra gondoltam, hogy majd veszek a feketepiacon, de hát annak mi értelme volna? Egyszerre hajtsak végre jó cselekedetet és vétkezzem is?

Órákon át hallgattam az emberek panaszait. Az az igazság, hogy mindenki boldogtalan volt. Azok is, akik az üzletek előtti járdán aludtak, és azok is, akik hatalmas házakban laktak. A gyalogosok azon bánkódtak, hogy nincs tisztességes cipőjük, az autósok pedig azon, hogy nem a legújabb típusban ülnek. A maga nemében minden panasz jogos és érthető volt.

Valaha hallottam a sólápuri Amínábái Csitlékartól (Allah nyugosztalja!) Gálib egyik gazalját. Egy sorára emlékszem: „Ki tudja a másik vágyát teljesíteni?”... Jaj, elnézést, ez a második sor. Vagy lehet, hogy mégis az első? Igen, tehát kinek is teljesíthettem a vágyát, amikor százból száz volt a rászoruló.

Megint csak arra jutottam, hogy az alamizsnaosztás nem a megfelelő jócselekedet. Talán nem értenek egyet velem, de miután a menekülttáborokban alaposan felmértem a helyzetet, rájöttem, hogy az alamizsna számos menekültet mihasznává tesz. Egész nap ölbe tett kézzel ülnek a földön, vagy kártyáznak. Svindlernek lesznek. Elnézést, a „svindler” azt jelenti, hogy hamiskártyás. Káromkodnak, és ingyen

koszton élnek. Ezek az emberek ugyan miféle segítséget tudnának nyújtani Pakisztán felépítésében? Így hát arra a következtetésre jutottam, hogy az alamizsnaosztás semmi esetre sem érényes cselekedet. Ismét azon tanakodtam, milyen módot találhatnék rá, hogy valami nemes lelkű dolgot vigyek véghez.

A táborokban élők úgy hullottak, mint a legyek. Olykor kolera-, máskor vérhas-járvány tört ki. A kórházakban talpalatnyi hely sem volt. Mérhetetlen szánalmat éreztem. Tudják, már-már azon voltam, hogy építtetek egy kórházat. Ám némi tűnődés után meggondoltam magam. Pedig már készen volt a terv. Ajánlatokat kértem volna az épületre, és pénzt kértem volna a pályázásért. Alapítottam volna egy saját céget, és a pályázaton annak a nevét hoztam volna ki győztesnek. Százezer rúpia helyett csak hetvenezret költöttem volna el az épületre, harmincezer rúpiát megspórolva. De az egész terv hamvába holt, amikor eszembe jutott: ha a haldoklókat megmentem, hogyan lesz kisebb ez a hatalmas tömeg.

Ha jól meggondoljuk, akkor ez az egész macera a túlnépesedés miatt van. (A „macera” szó gyötrelmes kint jelent nálunk, de még ez sem pontosan fedi a jelentését.) Tehát ha jól meggondoljuk, az egész macera a fölös népesség miatt van. Attól, hogy az emberek száma növekszik, nem lesz több föld, nem tágul ki az ég, nem hull gyakrabban az eső, nem terem bőségesebben a gabona. Ezért hát arra a következtetésre jutottam, hogy a kórházépítés se nemes cselekedet.

Aztán arra gondoltam, hogy mecsetet kellene építtetnem, de eszembe jutott egy sor, amelyet a sólápuri Amínábái Csitlékar (Allah áldja meg) így énekel: „Ha ismert a neved, tégy nagylelkű dolgokat.” Az „ismert” helyett azt mondta, „ismért”, a „nagylelkű” helyett pedig azt, hogy „nágylelkű”. Tehát ha ismert a neved, tégy nagylelkű dolgokat, építs hidat, kutat, templomot, fürdőt.

Mégis micsoda gazfickó az, aki csak a hírnévre vágyik? Vajon tisztességesen cselekszenek-e, akik hidat építenek azért, hogy a nevüket népszerűsítsék? Hülyeség! Nem, ez a mecsetépítés teljesen elhibázott ötlet. Ha több mecset lenne, az nem szolgálná a nemzet javát, mert csak megosztaná az embereket.

Fáradtan és a kudarc érzésével hozzáálltam a haddzs előkészületeihez, s akkor váratlanul maga a dicsőséges Allah mutatott nekem utat. Tartottak a városban egy gyűlést. Miután véget ért, az embereken pánik lett úrrá. Olyan fejvesztetten menekültek, hogy harmincan meghaltak a tömegben. Ám amikor a szerencsétlenség híre másnap megjelent az újságokban, megtudtam, hogy az emberek nem meghaltak, hanem mártírok lettek.

Elgondolkodtam. És találkoztam néhány hittudóssal is. Megtudtam, hogy akik baleset áldozatai lesznek, a mártírok rangjára emelkednek, aminél dicsőségesebb dolog nem létezik. Arra gondoltam, milyen jó is lenne, ha az emberek ahelyett, hogy meghalának, mártírokká válnának. Nyilvánvaló, hogy akik átlagos halált halnak, azoknak hiábavaló a haláluk. De ha mártírokká lehetne őket tenni, na, az már valami!

Nekiláttam, hogy alaposabban eltűnődjem ezen a kényes dolgon. Bármerre néztem, megtört embereket láttam. Sápadt, az aggodalomtól, a nyugtalanságtól,

a bánattól és a robottól elgyötört arcokat. Szemük beesett, léptük nehéz, ruhájuk rongyos volt. Úgy festettek, mint a vonatból kihajigált szemét, heverték kidőlt-be-dőlt falú konyhájukban, vagy gazdátlan jószágként, leszegett fejjel, céltalanul kóboroltak a bazárban. Hogy mi végre éltek, nem tudom. Amikor valamilyen járvány tört ki, ezrek haltak meg. Ha más nem, akkor az éhség vagy a szomjúság végzett velük. Télen megfagytak, nyáron kiszáradtak. Némelyikük halála után ejtett valaki egy-két könnycseppet, de a többség halálakor szárazak maradtak a szemek.

„Nem értem az életet, rendben van... az is rendben van, hogy nem lelek benne örömet.” Ez kinek is a verse? A sólápuri Amínábái Csitlékar (Allah fogadja kegyébe) micsoda fájdalommal teli hangon énekelte ezt! „Ha a halálban sem lesz nyugodal-mam, hová menjek?” Ez azt jelenti, hogy ha a halál után sem lesz jobb, akkor az egész élet egy elátkozott nyomorúság!

Arra gondoltam, miért ne legyen a másvilágon ezeknek az elesett, szerencsétlen, kitaszított embereknek – akiknek ebben a világban minden jóért meg kell szenvedniük – olyan dicsőség a jussuk, hogy még azok is irigykedjenek rájuk, akik itt feléjük se nagyon néznek. Ennek pedig egyetlen módja van: ha nem átlagos halált halnak, hanem mártírokká lesznek.

Már csak az volt a kérdés, hogy vajon ezek az emberek beleegyeznek-e abba, hogy mártírrá váljanak. Miért is ne, gondoltam. Milyen muszlim az, akiben nincs meg a mártíromság utáni vágy? A muszlimok hatására ma már a hinduk és a szikhek is mártíromságra törekednek.

Nagyon elkeseredtem azonban, amikor egy szinte félholt férfitől megkérdeztem:

– Akarsz-e mártír lenni?

Mire ő azt válaszolta:

– Nem.

Fel nem foghattam, mihez akar kezdeni ez az ember az életével, ezért megpróbáltam alaposabban elmagyarázni neki a dolgot:

– Nézd, testvérem, legfeljebb másfél hónapig élhetsz még. Már jártányi erőd sincs. Ha rád tör a köhögés, az olyan, mintha az utolsókat lehelnéd. Nincs egy nyomorult vasad sem. Sosem volt részed a boldogságban. A jövőd aligha kérdéses, akkor hát mi értelme tovább élned? Nem fognak besorozni katonának, így az is lehetetlen, hogy a fronton áldozd életed a hazáért. Akkor hát nem lenne-e jobb, ha itt, a bazárban vagy éjszakai hajlékodban gondoskodnál a mártíromságodról?

– Hogyan lehet arról gondoskodni? – kérdezte.

– Ott hever szemben az a banánhéj. Mit szólnál hozzá, ha megcsúsznál rajta? Nyilvánvaló, hogy meg fogsz halni, és el fogod érni a mártíromságot – válaszoltam.

Nem értette a dolgot.

– Miért lépnék rá egy olyan banánhéjra, amit a saját szememmel látok? Talán nekem nem kedves az életem? – kérdezte.

Allah, Allah, micsoda fickó volt! Csupa csont és bőr. Nagyon sajnáltam, és csak rosszabb lett, amikor megtudtam, hogy a szegény szerencsétlen, aki oly könnyen

elérhette volna a mártírságot, egy szeretetkórház vaságyán halt meg köhögve-krákogva, fulladozva.

Volt egy öregasszony is. Fogatlan és csontsovány. Egész életét búban és bánatban töltötte. Nagyon megszántam szegényt. Felemeltem, és a vaspályára fektettem. (Bocsássák meg, de nálunk a vasúti sínt „pályának” nevezik.) De uraim, amint ez az öregasszony meghallotta a vonat hangját, rögtön magához tért, majd rugóként felpattant és elszaladt.

Elkeseredtem, de nem adtam fel; egy kereskedő fia véghezviszi, amit eltervezett. A jósnak azt a tiszta és nemes útját, amit megpillantottam, nem veszíthettem szem elől.

Üresen állt egy hatalmas, elkerített épület, amely még a mogulok idejéből maradt, benne százötvenegy apró szoba borzasztó állapotban. Hozzáértő szememmel észrevettem, hogy a legelső nagyobb esőzés során be fog omlani a teteje. Ezért hát megvettem az épületet tizenötezer rúpiáért, és beköltöztettem ezer szegény embert. Kéthavi lakbért kértem, mindössze két rúpiát. A harmadik hónapban, ahogy sejtettem, az első nagy zivatarnál minden szoba teteje beszakadt, és hétszáz ember mártírrá lett, köztük gyerekek és öregek is. A teher, ami a szívemet nyomta, valamelyest könnyebbedett. A lakosság hétszáz emberrel csökkent, akik cserébe a mártíromság rangjára emelkedtek.

Azóta is ezt csinálom. Ahogy erőmből telik, mindennap két-három embert megítatok a mártíromság serlegéből. Mint mondtam, bármi legyen a munka, az embernek keményen kell dolgoznia. A sólápuri Amínábái Csitlékar (Allah áldja meg!) énekelt egy dalt. Jaj, elnézést, az most nem illik ide. Csak azt szeretném mondani, hogy komoly erőfeszítéseket kellett tennem. Volt például egy férfi, akinek az élete értelmetlen és hasztalan volt, akár egy szekéren az ötödik kerék. Tíz napon át kellett az útjába banánhéjakat dobálnom, hogy végre megítassam a mártíromság serlegéből. De úgy gondolom, a halálhoz hasonlóan a mártíromságnak is megvan az előre elrendelt napja. A tizedik napon végre elcsúszott a banánhéjon, és mártírrá lett.

Mostanában egy hatalmas épületen dolgozom. A megbízás az én cégemé, kétszázezer rúpiás. Ebből hetvenhatezret tisztán a saját zsebembe rakok. Már a biztosítást is megkötöttem. Olyan csapnivaló anyagot használok, hogy az épület becslésem szerint a harmadik emelet felépítése után óriási robajjal össze fog omlani. Akkor vagy háromszáz munkás fog éppen dolgozni rajta. Bízom Allahban, hogy egytől egyig mártírrá válnak majd. Hiszen ha valaki megmenekül, az azt jelenti, hogy az illető olyan bűnös ember, akinek a mártíromságát még a könyörületes és irgalmas Allah sem fogadja el.

Harag Anita és Szanyi Szilvia fordítása

Mantó¹

Eddig is sokat írtak Mantóról: javára keveset, ellene sokat. Ha összerakjuk ezeket az írásokat, akkor nincs olyan épeszű ember, aki ezek alapján megfelelő véleményt tudna formálni. Belefogtam ebbe az esszébe, bár úgy gondolom, hogy nagyon nehéz megfogalmazni a véleményemet Mantóról. Bizonyos tekintetben azonban könnyű, hiszen abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy Mantót közelről ismerem. Ha szeretnék tudni az igazat, Mantó veleszületett alteregója vagyok.

Semmi ellenvetésem nincs az ellen, amit erről az emberről eddig írtak. Annyit azonban tudok, hogy amit ezekben a cikkekben papírra vetettek, túlmegy az igazságon. Vannak, akik ördögnek mondják, és van néhány elvetemült, aki angyalnak. Várjanak csak egy kicsit! Hadd nézzem meg, hogy nem hallgatózik-e az a nyomorult... Nem! Rendben van. Eszembe jutott, hogy ebben az órában inni szokott. Este hat után mindig keserű sörbetet iszik. Együtt születünk, és gondolom, hogy együtt is halunk meg, bár lehetséges, hogy Szaádat Haszan meghal, de Mantó nem. Ez a gondolat mindig nagyon elszomorít, és ezért aztán minden követ megmozgatok, hogy közeli barátságba kerüljek vele. Ha ő megmarad, én pedig meghalok, akkor az olyan lesz, mintha a tojásbéja teljesen épen megmaradna, de a sárgája és a fehérje eltűnne.

Nem akarom hosszan fűzni a szót. Világosan megmondom Önöknek, hogy soha nem láttam olyan „egy-kettő embert”, mint Mantó, akit ha összeadnak, három lesz belőle. A háromságokról egyébként is sokat tud, de azzal is tisztában vagyok, hogy nem szedték még szét három darabra. Ezeket a jelzéseket csak az értelmes hallgató képes felfogni.

Mantót a magam módján születése óta ismerem. Egyszerre, egy időben, 1912. május 11-én születünk. Ő azonban mindig arra törekedett, hogy olyan teknősbéka legyen, amelyik ha egyszer behúzza a fejét és a nyakát, semmi nyoma ne maradjon, még ha más ezerszer keresi is. De végül is én az alteregója vagyok, és kitanultam minden mozdulatát.

Most, kérem, elmondom Önöknek, hogyan lett író ebből a számból. A kritikusok hosszas tanulmányokat írnak róla, és Schopenhauert, Freudot, Nietzschét meg Marxot idézgetve bizonyítják mindentudásukat. Mégis mérföldekre járnak az igazságtól. Mantó írói vénája két, egymással kölcsönösen ellentétes elem ütközéséből ered. Apja, Isten nyugosztalja, rendkívül szigorú, anyja pedig rendkívül lágyszívű volt. Két ilyen kő között őrlődve, elképzelhetik, milyen formájúra alakul búzamazag.

Vessünk most egy pillantást a taníttatására. Nagyon okos és végtelenül rosszcsont fiú volt. Akkoriban legfeljebb egy méter magas lehetett. Apja legkisebb gyermeke volt. Szülei szeretete adott volt számára. De három, nála jóval idősebb báty-

¹ Eredeti: *Sarkandim ke piche*. Saqi Book Depot, Delhi, 1992, 185–192. (A szerző ironikus önreflexiója.)

jával, akik idegenben tanultak, soha nem sikerült találkoznia, mivelhogy ők a mostohatestvérei voltak. Szeretett volna együtt lenni velük, és szerette volna, hogy ők nagytestvérként viselkedjenek vele. De ez a kapcsolat csak akkor lett osztályrésze, amikor az irodalmi világ már jelentős novellistának könyvelte el.

Na már most halljanak valamit arról, hogy milyen író is ő. Elsőrendű imposztor. Első novelláját „Cirkusz” címmel írta, mely a Dzsaliánvála Bágban történt brit mézárjárásról szólt. Nem a saját neve alatt jelentette meg, és ezért megúszta a letartóztatást. Ezután hóbortos természete arra vitte, hogy továbbtanulásra adja a fejét. Itt nem érdektelen megemlíteni, hogy csak harmadszorra sikerült a felvételi vizsgán átmennie, és akkor is csak harmadosztályú jeggyel. Bizonyára csodálkoznak, ha megtudják, hogy urdúból meg is bukott.

Most nagy írónak tartják. Én azonban csak nevetek ezen, hiszen még most sem tud urdúul. Úgy fut a szavak után, mint ahogy a lepkevadász rohan hálójával a lepkei után. Mégsem tudja elkapni őket. Emiatt aztán írásaiból hiányoznak a szép szavak. Durván hadakozik. De bármennyi ütést mérjenek is rá, azokat a legnagyobb örömmel viseli.

A doronggal azonban nem úgy vagdalkozik, mint a közmondásbeli *dzsát* paraszt, hanem úgy, mint a hivatásos atléták. Olyan ember ő, aki nem tiszta és egyenes úton jár, hanem kifeszített kötélén. Az emberek azt hiszik, hogy még egy pillanat, és leesik... de ez a nyomorult mindmáig nem esett le. Lehet, hogy úgy zuhan majd arccal a földre, hogy soha többé nem kel fel. Én azonban tudom, halálakor azt fogja mondani, csak azért esett le, hogy véget vessen az esésére számító kielégítetlenségnek.

Már korábban megmondtam, hogy Mantó elsőrendű csaló. Ennek további bizonyítéka, hogy azt szokta mondani, nem ő gondolja ki a novellát, hanem maga a novella gondolja ki őt. Már ez is csalás. Noha tudom, hogy amikor novellát készül írni, pontosan olyan állapotban van, mint a tojni készülő tyúk – azzal a különbséggel, hogy nem valahova elbújva teszi ezt, hanem mindenki szeme láttára. Ott ülnek a barátai. Három kislánya körülötte lármázik. Ő pedig sajátos székén görnyedve tojja ki a tojásokat, amelyek idővel csipogó novellákká válnak. Felesége sokat panaszkozik rá, és gyakran mondja neki, hogy hagyjon fel a novellaírással, és nyisson inkább valami üzletet. Abban az üzletben azonban, amely Mantó agyában nyílik, sokkal több áru van holmi ékszereknél. Ő azért gyakran gondol arra, hogy ha valamilyen vállalkozást indít, akkor az ne nagykereskedelmi hűtőház legyen, ahol minden ötlete és elképzelése jéggé dermed.

Most, miközben írom ezt az esszét, félek, hogy Mantó megharagszik rám. Minden elviselhető tőle, de ha egyszer eluralkodik rajta a harag, akkor – még ha csak néhány percre is – valódi ördöggé válik. De Isten mentsen meg attól a néhány perctől...

Ami a novellaírást illeti, persze hogy a tudását fitogtatja. De mivel én a veleszületett alteregója vagyok, tudom, hogy mindez megtévesztés. Egyszer azt írta, hogy számtalan novellát rejt a zsebe. Az igazság azonban ennek az ellenkezője. Ha novellát kell írnia, akkor végiggondolkodja az egész éjszakát, de semmi értelmeset nem hoz ki belőle. Aztán felkel reggel ötkor azzal az elhatározással, hogy csak sikerül

valami érdekeset kiszippantania a reggeli újságokból. De hiába. Aztán kimegy a fürdőszobába, ahol megpróbálja lehűteni forró fejét, hogy képes legyen gondolkodni. Nem sok sikerrel. Aztán ideges lesz, és ok nélkül veszekedni kezd a feleségével. De ebben sem jár sikerrel, és kimegy, hogy vegyen magának rágszálnivaló bétellevelet. Aztán rá se néz, és az az asztalon marad. De még ekkor sem jut semmiféle novella-téma az eszébe. Végül tollat ragad, és mintegy revánsképpen felírja a papírra, hogy 786, és az ekkor eszébe ötlő gondolattal belefog a novellába.

„Bábú Gópínáth”, „Tóbá Ték Szingh”, „A megbecstelenítés”, „Mózil” – ezeket a novellákat mind ilyen imposztor módon írta. Érdekes, de az emberek rendkívül vallásellenesnek meg obszcénnek tartják, és szerintem is bizonyos mértékig annak vehető, hiszen nagyon gyakran nyúl különösen piszkos témákhoz, és írásai-ban kifogásolható szavakat használ. Ugyanakkor tudom, hogy bármilyen irodalmi szövegbe fog is, lefelől mindenképpen felírja, hogy 786, ami azt jelenti, hogy „Isten nevében”. És ez az ember, aki gyakran istentagadónak tűnik fel, pap lesz a papíron. De hát ez csak a papír-Mantó, akit – miként a papírkönnyű mogyorót – az ujjával szétszakíthatja az ember. Egyébként még vaskalapáccsal sem lehet megtörni.

Most néhány szóban megvizsgálom Mantó személyiségét. Ő tolvaj: plagizáló, csaló imposztor. Felesége figyelmetlenségét kihasználva gyakran eltüntet egy-egy számrúpiást. Odaadja neki a hazahozott nyolcszázat, aztán figyel, hogy az asszony hova teszi. Másnap már hiányzik is onnan egy zöldhasú bankó. Amikor aztán a szegény asszony felfedezi a veszteséget, elkezd szidni a bejárónőt és a többi szolgát.

Egyébként köztudott Mantóról, hogy igazmondó. De én ezt nem vagyok hajlandó megerősíteni. Ő elsőrendű szélhámós. Kezdetben otthon szélhámoskodott. Azt is azért, mert rendkívül jól értett hozzá. Idővel azonban a felesége rájött, hogy semmi sem igaz abból, amit bizonyos dolgokról elmond. Mantó csak annyit hazudik, amennyit szükségesnek tart, de az a baj, hogy a családja most már minden szavát hazugságnak veszi. Olyasminek, mint a kormos olajból arcra biggyesztett szépségflastromot.

Ő műveletlen fajankó, aki sohasem tanulmányozta Marxot. Freudnak pedig mindmáig egyetlen könyvét sem látta. Hegelnek csak a nevét ismeri, ugyanúgy, ahogy csak névről ismeri Havelock Ellist. Érdekes azonban, hogy az emberek, úgy értem, a kritikusok, azt mondják, mindezek a gondolkodók hatással voltak rá. Amennyire én ismerem, Mantóra senkinek az elképzelései nem képesek hatni. Ő úgy gondolja, hogy minden magyarázója nagyfejű számár: nem megmagyarázni kell őt a világnak, hanem megérteni.

Azzal, hogy állandóan megértetni próbálta magát, ő maga vált olyan dologgá, amely túl van minden ráción. Gyakran beszél olyan sületlenségeket, hogy nevetnem kell.

Bízvást mondhatom, hogy az a Mantó, akit többször is perbe fogtak obszcenitás vádjával, nagyon is rendszerető ember. Olyan lábtörlő, mely önmagát seprile és rázza ki.

Bangha Imre fordítása urdúból

BANGHA IMRE

Indiai napló 2016. Első rész

Goa

Az indiaiak gyakran kérdezik tőlem, hogy merre fordultam már meg Indiában. A legutóbbi időkig az volt a leggyakoribb válaszom, hogy Goa kivételével mindenütt. A külföldiek által engedély nélkül látogatható minden indiai államban voltam (a Madhja Pradésről egy-másfél évtizede levált Cshattisgarh kivételével, ám mikor Madhja Pradésben jártam, akkor Cshattisgarh még annak a része volt). A turistaparadicsom Goában azonban 2015 decemberéig semmi dolgom nem volt. Ekkor a Goai Irodalmi Fesztiválra kaptam meghívást, melyen Tagore nemzetközi fogadtatásának száz évét bemutató könyvemről beszéltem a társszerkesztő Martin Kämpchennel közösen. Családostul utaztam el az eseménynek otthont adó Goa Nemzetközi Központba. A fesztivál után majd egy hónapra meghosszabbított goai tartózkodásunk alatt aztán volt alkalmam felfedezni ennek az indiai léptékkal mérve apró államnak a kultúráját.

Goa központi része 1510-től egészen 1961-ig portugál gyarmat volt, és a portugál kultúra egészen más nyomot hagyott rajta, mint a szubkontinens többi részén a brit. A portugál-keresztény hatás történelmi mélységét mutatja, hogy Goában már 1556-ban, kétszáz évvel az első jelentős brit hódítás előtt, nyomda üzemelt, mely egyébként Ázsia első nyomdája is volt. Az állam őslakosságának mintegy negyede keresztény, és olyan portugál neveket visel, mint Fernandes, Gomes, Pereira, Dias, D'Souza, D'Costa. A goai táj egyik jellegzetessége a buja növényzetből kiemelkedő, fehérre meszelt, portugál stílusú templom. Emellett sokfelé található portugál kúriák és egyéb épületek, és a trópusokkal kombinált portugál építészet az általam csak képeken látott Brazíliát idézi.

Az indiai hadsereg 1961-ben számottevő portugál ellenállás nélkül foglalta el a túlsúlyos és részeges portugál katonaság által védett Goát. Az ind egységeket csak egy helyütt sikerült egy időre feltartóztatni, ahol a katonák kint felejtettek néhány láda bort, és a felszabadító zászlóalj lerészegedett. Annektálása után Goa sok vendégmunkást fogadott egész Indiából, de legfőképpen a környező Mahárástra és Karnátaka államokból.

A goai keresztények katolikusok, és miséiket vagy konkaniul, vagy angolul tartják. A portugál nyelv innét már szinte teljesen eltűnt. Csak egyszer, egy mise után hallottam, hogy néhány angolul társalgó hívő végül portugálul köszönt el egymástól. A konkani misék énekei nekem rendkívül lágynak tűntek, mígnem az utolsó vasárnapon részt vettünk egy gitárkíséretes, latin dallamvilágot idéző misén a dél-goai Palolem mellett. Karácsonykor azonban angol nyelvű, szabadtéri éjféli

misén voltunk. Ide a goai felsőbb osztályok képviselői jöttek el európai szabású, drága ruhákban. A nyelvtől eltekintve a sok kiöltözött kreolbarna ember között a hagyományos Szicíliában érezhette magát az idegen. Érdekes módon az ünnepi misén az angol mellett elhangzottak konkani énekek is. A legfurcsább azonban egy hindi vallásos ének volt – áldozásra. Ez a szentmise egyik legelmélyültebb pontja, és a hindi a többi indiai kereszténnyel való egységet, a hívők indiaiságát fejezte ki.

Én a legtöbbször a hindit használtam a goaiakkal való érintkezésben. Csak egyszer szólt vissza angolul egy utcai árus, hogy nem tud hindiül. Az állam hivatalos nyelve a mintegy hétmillió ember által beszélt konkani. Ezt a Mahárástra államtól délre fekvő Konkán partvidék több államában, így Karnátakában és Keralában is beszélik az Arab-tenger partján, és – helytől és vallási hovatartozástól függően – ötféle írással írják: az államilag támogatott északi dévanágarival, egy portugál alapokon kidolgozott latin betűs ábécével, valamint a karnátakai kannada, keralai malajálam, továbbá perzsa írással. Könyvkiadás ezek közül az első kettőn jelentős, és mintegy 60–40 százalékban oszlik meg.

Bár már a portugál hódítás előttről maradt fenn jó néhány indiai írású konkani felirat, a nyelvet évszázadokon át inkább latin betűvel írták. Az indiai irodalmak közül a konkániban mutatható ki legkorábban az európai irodalmak hatása, csak erre az irodalomra hatott a barokk, és ennek a nyelvnek született a legelőször európai típusú nyelvtana a keresztény inkulturáció élharcosának, a páratlan életművel bíró angol jezsuita Thomas Stephensnek (1549k.–1619) a tollából. A posztumusz megjelent kötet a következő hangzatos portugál címmel bírt: *Arte da lingua Canarim composta pelo Padre Thomaz Estevão da Companhia de IESUS & acrescentada pello Padre Diogo Ribeiro da mesma Cõpanhia e nouemente reuista & emendada por outros quatro Padres da mesma Companhia. 1640.* A huszadik században a latin betűs írás mellett felvirágzott a dévanágarí írásos konkani irodalom is. A nyelvet azonban sokan a maráthi egy dialektusának tartották, és csak 1987-ben ismerték el India egyik hivatalos nyelvének. A konkani fejlődését azonban nagyban akadályozza a hindu-keresztény törésvonal mentén húzódó latin-nágarí megosztottság.

Az irodalmi fesztiválon megismerkedtem néhány hindu íróval, többek között a nagyszakállú Ramés Bhagyant Véluszskarral. Egy vezető keresztény író is hozzánk sodródott, de miután elmondott néhány adatot, továbbállt. Láthatólag nem sok kedve volt beszélgetni hindu író társaival. Egy Goában élő maráthi fizikus úgy tudta, hogy a goai nyelvnek 1961 előtt alig volt irodalma. A konkáninak ugyanis kifelé is meg kell küzdenie az elismerésért. Indiai mértékkel egy hat-hétmillió nyelv túlságosan kicsiny. 1987 előtt az államnyelv, beleértve az állami iskolák nyelvét, a maráthi volt. Sőt, anektálása után Goát sokan túl kicsinynek tartották ahhoz, hogy önálló államot alkothasson, és a hatalmas Mahárástra államba akarták beolvasztani. Az önálló Goa azonban turizmusa miatt sikerállam lett. Manapság nem elsősorban a maráthi felől fenyegeti veszély a konkani nyelvet, hanem az angol felől. Ott-tartózkodásunk alatt arról cikkeztek az újságok, hogy a keresztény goaiak egy csoportja kiterjeszteni az állami támogatást az angol nyelvű iskolákra is, szélesebb

utat nyitva ezzel gyermekeik összindiai és nemzetközi karrierje előtt, és precedenst teremtve rá, hogy Indiában nemcsak a magán-, hanem a közoktatás nyelve is az angol legyen.

A Nemzetközi Központ vendégházának takarítónője kedvesen mosolygott. Szóba elegyedtem vele hindiül, és megkérdeztem, hogy van konkaniul a „hogyan van?” és „hogyan hívják?”. Az újind nyelvek alapján mindkettőt könnyen megjegyeztem. Az utóbbit például úgy mondják, hogy *tumcsé nāō kité?* A *tum* a „ti” vagy „ön” megfelelője hindiül is, a *-csé* a maráthiból is ismert birtokos rag, a nazalizált *nāō* a szanszkrit *nāma*, „név” megfelelője, gyönyörű indoeurópai szó, ugyanebben az alakban a hindi nyelvjárásaiban is szerepel; a *kité* kérdőszót nem ismertem, de az újind nyelvekben a kérdőszavak általában *k* hanggal kezdődnek. A takarítónő nevét elfelejtettem, de az általa tanított mondat megmaradt. Mivel gyakran összefutottam vele a folyosókon, újra meg újra kérdeztem tőle egy-egy rövid mondatot. Az irodalmi fesztivál konkani standján vettem egy kis angol nyelvű konkani nyelvkönyvet és egy konkaniul írt, már eladáskor szétesőben levő filléres nyelvtant, aztán szabad óráimban végig is tanultam a bennük levő, viszonylag kis anyagot. Később, a Vasco da Gama város temploma melletti ajándékboltban beszereztem a konkani Újszövetséget is. A nyelvkönyvek dévanágarí írásosak, az Újszövetség latin betűs. Hosszú időbe telik, míg minden latin betűs karaktert sikerül beazonosítanom dévanágarí megfelelőjével. Idővel a nagy fővárosi könyvesboltban vettem még két további vékonyka nyelvkönyvet is, és ezzel beszereztem minden szélesebb körben elérhető anyagot. Ezekben a nyelvkönyvekben olyan erős volt a portugál alapú latin betűs átírással szembeni ellenállás, hogy annak létezését meg sem említik, hanem egy angol alapú átírást vezetnek be, amelyet a külföldiek számára könnyebben hozzáférhetőnek gondolnak. Ennél sokkal szerencsésebb a konkani mondásokat tartalmazó naptár, mely előbb nágarí, aztán hagyományos latin ábécével, majd pedig előbb szó szerinti, aztán magyarázó angol fordításban közli a mondásokat. Karácsonyi ajándékként óriási sikerem van vele Goában élő, konkaniul nem tudó barátaimnál.

A latin betűs konkani írás számomra nehézkesnek tűnik, mivel nem jelöli sem a hosszú és rövid magánhangzók, sem az *a* és *o* hang közötti különbséget. A nyelv neve ezzel az írással a torzszülöttnek látszó *konkenni* alak. Egy keresztény barátom azonban felvilágosít, hogy ezek az ind nyelvekben fontos különbségek – ugyanúgy mint a keleti rokonnyelv, a bengáli esetében – nem léteznek a köznyelvben. A konkani újind nyelv, ezért struktúrájának megértésével nincs nagy gondom. Érdekes, hogy drávida hatásra megjelenik benne az idézett beszéd végét jelölő szócska, a szanszkrit *iti* és a telugu *anu* megfelelője, a *mbon* „úgymond”. Mivel az újind nyelvek délnyugati ága viszonylag messze esik az északi és a keleti ágaktól, melyeket jól ismerek, ezért a szókincs nagyban eltér az általam ismerttől. Egyhónapos tartózkodásom végére azonban már konkaniul társalogtam a sofőrrel. Utolsó goai napjaimon legjobb nyelvkönyvem elajándékoztam, egy másikat pedig a jegyzeteimmel együtt elveszítettem. Mikor aztán végiggondoltam, hogy a keresztény goaiak általában tudnak angolul, a hinduk pedig hindiül, és hogy a nyelvnek jelentős középkori

kézírtas irodalma nincs, rájöttem, hogy mind emberi, mind tudományos szinten felesleges erőfeszítés több időt fordítanom a konkanira. Hogy eddigi próbálkozásaimnak mégis gyümölcse legyen, nekifogtam megtanulni a hozzá közeli maráthit.

Uttarájana

Vadódará, január 15.

Uttarájana, „északra jövés” ünnepe van Gudzsarátban. Ez a *makar szankranti*, „a makara csillagjegyre való átmenet” ünnepével esik egybe. Mindkét név asztrológiai jelenségre utal. A *makar szankranti* a háromévente tartott *Kumbha mélá*-ünnep időpontja, melyet sokmillió látogatottságával a világ legnagyobb fesztiváljaként hirdetnek. A négy meghatározott hely közül az idén Uddzsainban tartják. Az *uttarájana* a nap északra indulását, a napok hosszabbodását ünnepli. Itt Gudzsarátban ez a papírsárkányok ünnepe. Már napokkal előtte megtelnek az utcák papírsárkányárusokkal, akik húszasával árulják az egyszerű pálcikavázás sárkányokat, és hatalmas orsókon festik hozzájuk a zsinegeket. Daksának is kétnapos szünete van, így remélem, hogy lesz majd időnk együtt dolgozni.

A kétnapos ünnep első napján reggel hét tájban olyan fülsüketítő zene ébreszt a szomszédból, hogy szinte beleremegnek a falak. Megfázással küzdök, és szívesen aludtam volna még. Olyan erővel jön, hogy sokáig azt hiszem, hogy valamelyik közeli iskola bérelt nagyteljesítményű hangfalakat. Idővel más irányból is felhangzik a zene. Mikor kimegyek, látom, hogy az ég tele van papírsárkánnyal, és hogy minden ház lapos tetejéről sárkányt eregetnek felnöttek és gyerekek egyaránt. Reggeli után Dzsajéssel én is felmegyek a tetőre. Dzsajés lánya, Harsruti már rég fent van, és sárkánya messze lebeg az égen. Én is próbálkozom, de alig van szél. Ráadásul kicsi a háztető, és villanyvezetékek húzódnak felette. Tíz-húsz perc után feladom, és Dzsajés segítségét kérem, de neki sem megy most. Pedig a sárkány feleresztése csak az első lépés lett volna. Utána következhet a küzdelem a többi sárkánnyal. A zsinagunkkal meg kell próbálni elvágni egy másik sárkány zsinagét. Az ilyesmi most szóba sem jön. Dzsajés elmondja, látta, hogy a szomszédék minden nap gyakorolták a sárkányeregetést, és mostanra már nagyon ügyesek. Én a tető kicsiségével küzdöttem, pedig vannak emberek, akik egy helyben állva is a legmagasabbra tudják eresztetni a sárkányt. Vannak persze balesetek is. Tavaly például egy gyermeket megfojtott a zsinag.

Fentről látni, hogy nem intézmények, hanem családok tették ki a hangfalakat a házuk tetejére, és igyekeznek hangerővel túlllicitálni a szomszédot. Amennyire gyönyörű a sok sárkány a város felett, annyira őrjítő az egész napos hangzavar. Nehéz így szövegkiadáson dolgozni. Délutánra annyira elfáradok, hogy a sokfajta dübörgés között is sikerül elbóbiskolnom.

India a háztetőről egészen más, mint letről. A középosztálybeli családok nem az utca, hanem a belső udvar felé élnek az életüket, és a tetőről belátni a közeli udvarokba. Az, ami letről zárt világnak tűnt, innét fentről kitárulkozik.

Estefelé fákat öntözök Daksával és Anítával lakóparkbeli új házuk közös kertjében. A füvesebb helyeken dobogunk a lábunkkal, nehogy kígyóra lépjünk. A kert tele lepottyant sárkánnyal. Helyrehozok néhányat, és megint megpróbálok röptetni, de nincs szél. Nem értem, hogy ilyen szélcsendben hogy lehet a város ege tele sárkánnyal.

Amint besötétedik, kínai lampionok lepik el az eget, és hullócsillagként úsznak felettünk. Lélegzetelállító látvány, és még az sem rontja el, hogy mindenfelől tűzijátékozni kezdtek, s a zenét felváltotta a durrogás. Ahogy megyünk haza, úton-útfelel lepottyant lampionokat látunk. Egy kigyulladt lampion az út közepe fölött megakadt a villanyvezetékben. Igyekszünk áthaladni alatta, mielőtt lepottyanna.

Az útszéli szabó

Az útszéli szabónál megvarrattam néhány dolgot. Harminc rúpiát, azaz százötven forintot kért a tíz-tizenöt perces munkáért. Ötvenest akarok neki adni, mert szegény, és jó munkát végzett, de visszautasítja. Végül negyvenben egyezünk ki.

Az Indiában utazó külföldinek általában az az érzése, hogy mindenki pénzt szeretne róla leszedni, és nagyon is várják a borraivalót. Különösen igaz ez olyan helyekre, ahol turisták fordulnak meg. Egy-egy ilyen eset aztán emlékeztet rá, hogy mennyire felszínes ez az elképzelés. Indiában nagyobb a szakadék a vásárló és a szolgáltató között, és a vásárló általában rendkívül gyanakvó. A gyanakvás aztán fenntartja ezt a szakadékot, és nem hagyja, hogy észrevegyük az embert abban, aki kiszolgál minket. Egyszer egy buszon egy ember ülőhelyet szorított nekem, s mikor beszédbe elegyedtem vele, elmondta, hogy hivatalos. Ez olyan munka, ahol mindenki csak parancsolgat neki. Itt a buszon azonban, hála a figyelmességének, én emberként találkoztam vele. Néhány hete Goában volt hasonló élményem. Az irodalmi fesztiválon a szünetekben libériás inasok szolgálták fel a teát. A családommal a tengerpartra mentünk kirándulni. Mikor egy ideje nem jött a busz, és már riksába akartunk ülni, egy ember elmagyarázta, hogy mindjárt itt van a közvetlen járat, érdemes várni. Egyébként ő is arra megy a társával együtt. Mondja, hogy felismert az irodalmi fesztiválról, ugyanis ők voltak a libériás inasok. Bengálból jöttek, idegenforgalmi technikumot végeztek, de ennél magasabb állásra nem futotta még ezzel a képzettséggel sem.

A hercegnő riksása

A sivatagos Bíkánér a függetlenség 1947-es elnyerése előtt majd ötszáz évig az egyik legnagyobb kiterjedésű rádzsput állam volt egy maharadzsza-dinasztia uralma alatt. Bár alig ezer hindi művet tartalmaz, régisége révén a királyi Anup Sanskrit Library az egyik legjobb kéziratos könyvtár Indiában. Emellett még két

kiemelkedő gyűjtemény van a városban, a néhai tudós Agarcsand Náhtá száz-
ezres magánkönyvtára, és a néhány különleges magánadományból és vásárolt
anyagból összeálló, mintegy huszonkilencezres állami gyűjtemény a Rádzsasz-
tháni Keletkutató Intézetben. Ezelőtt már kétszer is jártam Bíkánérben, de csak
a Náhtá könyvtárban tudtam dolgozni. A másik kettőbe előzetes bejelentkezés
nélkül nem engedtek be. Most jobban felkészültem: az állami gyűjteménybe és
az Anup Könyvtárba is küldtem levelet. Mivel az Anup Könyvtár továbbra is a
maharadzsa-dinasztia tulajdona, ezért az egyik bíkánéri hercegnőnek, Rádzsjasrí
Kumárínak írtam a levelet, akinek címét egy amerikai kollégám adta meg. Egy
londoni kutató-kolléga szintén megüzente, hogy majd értesíti a hercegnőt. Az
amerikai tudós nem volt túl derűlátó a királyi családot illetően. Gondolom, mi-
kor ott járt, nem sikerült megkapnia a kívánt kéziratokat.

Hat-hétórás taxizás végén, éjfél után ködben és hidegben érkezünk meg a bíká-
néri Kalinga szállodába. Másnap reggel meleg sapkával a fején, pokrócba burkolva,
megfázással küzdve, de hatalmas mosollyal megjelenik a szállodában régi autórík-
sás barátom, Ghansjám. Öt vagy húsz éve ismertem meg, mikor doktori kutatásom
először vetett Bíkánérbe. Akkor vonattal érkeztem, és látva, hogy külföldi vagyok,
az állomáson indiai szokás szerint megrohmozta a riksások, hogy felajánlják szol-
gálatukat. Bár egyre idegesebben, de visszavertem a rohamot, és úgy jutottam ki
az állomásról, hogy mindenkit visszautasítottam. Jobban szeretem a kint békésen
várakozó sofőröket. Ezúttal azonban megjártam, mert kint nem volt senki. Ekkor
szólított meg Ghansjám, aki megértette, hogy mi a helyzet. Meglepetésemre azt
mondta, hogy mivel nem lenézően és idegesen utasítottam vissza, ezért hajlan-
dó elvinni. Az egész napot végigriksázta velem, egyik gyűjteményből a másikba.
Hatalmas csodálkozásomra rendkívül sokat tudott a gyűjteményekről és a királyi
családról. A legjobb idegenvezetőnek bizonyult. Elutazásom után, bár elvesztet-
tük a kapcsolatot, gyakran eszembe jutott, hogy ilyen tájékozott riksással soha nem
találkoztam. Második utamon, 2008-ban már nyugodtabban utasítottam vissza
a riksás próbálkozásokat az állomáson. Kiérve az egyik riksástól megkérdeztem,
hogy ismeri-e Ghansjámot, és nagy szerencsémre nemcsak ismerte, hanem az azóta
elterjedt mobiltelefonok segítségével pár perc alatt össze is hozott vele. Ugyanolyan
segítőképz volt, mint egy évtizeddel azelőtt. Most már okultam a dolgokból, és el-
kértem minden elérhetőségét.

A bíkánéri kéziratvadászatra elkísért vadódarái kollégám, Daksá is, aki jelenleg
az ottani egyetem hindi tanszékének vezetője. Megfázásom miatt egy héttel elha-
lasztottuk az utat Indiának ebbe a viszonylag hideg részébe, ahol ráadásul nem is
ismerik a fűtést. Első utunk az állami gyűjteménybe vezetett, ahol levelem hatására
már elő is készítették a szükséges kéziratok elektronikus képeit. Az utóbbi években
digitalizálták szinte az egész állami gyűjteményt, és eredeti kéziratot a kezünkbe
sem adnak. A fényképek általában jó minőségűek, és a marginália is szerepel rajtuk
annak rendje-módja szerint. Így aztán sokat nem veszítek az új rendszerrel, mivel
engem elsősorban a szöveg érdekel. Egy-két órás társalgás, adminisztráció és infor-

matikai körülményeskedés után már kezünkben is van a kért kéziratot tartalmazó CD. Így aztán délután már át is mehetünk az óvárosi Náhtá-gyűjteménybe.

Az óváros tele van szorosan egymás mellé épült régi és új kereskedőpalotákkal, *havélikkel*. Sok közülük javításra szorul, mások romosak. Igazi patriarchális világ: a férfiak az utcára kitett hatalmas faágyakon kártyáznak, vagy egy-egy teaárusnál cseverésznek. Nőt alig látni idekint. Ghansjám a keskeny síkátorokban kerülgeti a kóbor teheneket a riksával. A legtöbb ember itt gyalog vagy motorbiciklin közlekedik. Az egyik síkátorban azonban egy pótkocsis traktor jön velünk szembe, és mi visszahúzódunk, míg valahogy el nem férünk egymás mellett. A dzsaina templommal szemközti Náhtá-gyűjtemény zárva, de a szomszédok mondják, hogy a könyvtáros ebédelni van, és nemsokára visszajön. A gazdag Náhtá kereskedőcsalád már nem itt lakik, és egy könyvtárost foglalkoztat a kölcsönzések lebonyolítására, s a kéziratok további katalogizálására. 2008-ban még viszonylag új volt ez a rendszer. A gyűjtemény mintegy felét még régebben katalogizálták nagy kéziratok füzetekben. A katalógusokhoz mutató nincs, úgyhogy akkor mind az ötvenezer bejegyzést végignéztem. Most reméltem, hogy az elmúlt nyolc évben sikerült előrehaladni. Sajnos nem sokat. További három, sokkal kisebb méretű füzet készült el egy-két ezer új bejegyzéssel. A könyvelő végzettségű új könyvtáros nem nagyon ért a katalogizáláshoz. Csak a kéziratok katalógusszámát, címét és nyelvét jegyzi le. A szerző, a másolási hely és idő, az írásmód és a beszerzési hely homályban marad. Míg 2008-ban hatalmas „zsákmánnyal” tértem vissza, most semmi számomra fontos új anyagot nem találok. Daksá a rend kedvéért másolatot rendel egy-két kevésbé fontos könyvről.

A legfontosabb munka az Anup Könyvtárban vár. Levelem hatására valószínűleg engednek majd olvasni, de ha nem akarok heteket itt tölteni, akkor másolatokat kell szereznem a kívánt, legfontosabb kéziratokról. Erre azonban a viszonylag nyitott Keletkutató Intézetrel és a Náhtá-gyűjteménnyel ellentétben nem a könyvtárostól, hanem csakis a tulajdonostól, azaz valamelyik hercegnőtől kaphatok engedélyt. Indiában a legtöbb királyi család tagjai évtizedekig húzódo pereskedésekben veszekednek a vagyonon. Bíkánérben két hercegnő áll haragban egymással, a fiatal Sziddhi Kumári, és nagynénje, Rádzsjasrí Kumári. Ghansjám, mint sok más helyi, járatos a királyi család dolgaiban, és elmondja, hogy jól ismeri Sziddhi Kumárit, aki a helyi parlamenti képviselő a kormányzó hinduista párt színeiben. Mielőtt politikára adta volna a fejét, ő is történelmet és muzeológiát tanult, és továbbra is érdeklik a tudományos kérdések. Felajánlja, hogy összehoz velem. Én eredetileg a nagynéninek írtam levelet, de fogalmam sincs, hogy kinek a kezében a döntés, és most ez tűnik járható útnak.

A hercegnőt angolul *princess*nek címzik. Hindiül *máharadzskumári* lenne, de ezt sosem hallottam. A helyiek rádzsaszthániul *bái-szá*, azaz „kedves úrnő”-ként hivatkoznak rá. Később megtudom, hogy a rádzsasztháni nagyon is kedveskedő nyelv. Állítólag még szitkozódás közben is kedveskednek: „Ragyogjon a cipóm a kedves fejednen!” Én a levelemet valószínűleg elhibáztam, mikor Rádzsjasrí Kumárit „Fel-

séged”-nek szólítottam. A dzsajpuri maharadszát H.H.-nak, azaz *His Highness*-nek, „Őfelségének” szólították. Ennek a mintájára írtam. De itt egyik hercegnőt sem szólítják őfelségének. Gondolom azért sem, mert nem koronázták meg őket.

Ghansjám elmondja, hogy a hercegnő esténként a *Dzsúnágarh*, azaz Óvár nevű palota irodájában szokta intézni a paloták adminisztrációját. Erről nem sokan tudnak, és a legtöbben a képviselői irodájában keresik fel. Uralkodása ötszáz éve alatt a dinasztia öt-hat új királyi lakhelyet épített, és ezek közül a Dzsúnágarh az egyik legszebb. Napközben hatalmas turista-tömeg látogatja, de négy óra után már nincsenek külföldiek. Most viszont, mivel szerda van, az egyik hatalmas kapu alatt megbúvó kis Ganésa-templomhoz igyekszik óriási tömeg. A szerda ugyanis az elefántfejű Ganésa-istenség tiszteletének a napja. Miután átkeveredünk a Ganésát megpillantani áhító hívek tömegén, szinte teljesen elhagyatott, hatalmas palotaudvarra érünk. Ghansjám elmondja, hogy mivel még nincs itt a hercegnő autója, várunk kell, és egy félreeső szögletben egy kerti kávézóba visz. Én két forró levest rendelek magamnak.

Várakozás közben Ghansjámot faggatjuk, aki végig hatalmas mosollyal, lelkesen beszél. Elmondja, hogy bátyja történelmet tanít egy egyetemen. Ő maga orvosanhallgató volt, de anyagi nehézségek miatt abba kellett hagynia tanulmányait. Ekkor egy bankban autóriksa-kölcsönért folyamodott, és úgy tűnik, képesítéseire való tekintettel rendkívül könnyen meg is kapta azt. Jól tud angolul, és gyakran fuvaroz külföldi turistákat. Az interneten honlapja is van. Idővel kiterjedt kapcsolatrendszerre tett szert, számos német és francia baráttal. Ma már sok nemzetközi utazási iroda ismeri, és küld hozzá magánturistákat. Elmondja, hogy több európai útikönyvben is név szerint szerepel. Ahogyan az írók írói álneveket vesznek fel, ő is használ munkanevet, amit a külföldiek könnyebben ki tudnak ejteni. Elmeséli egy német fiú esetét, aki szegényesen utazgatott Indiában. Egy nap Ghansjám riksáztatta, és megtudta, hogy otthon nincs munkája. Ghansjám beajánlotta egy német utazási irodánál, és már vagy nyolc éve idegenvezetőként dolgozik náluk. Hálából most meghívta Ghansjámot Németországba. Májusban utazik, és ellátogat Franciaországba is az ottani barátaihoz.

Ahogy várakozunk, a lemenő nap egyre változatosabb színekbe öltözteti a sárga és vörös kőpalotát és a körülötte levő épületeket. Én körüljárók fényképezni. Ahogy sötétedik, nemcsak a színek lesznek egyre változatosabbak, hanem hatalmas galambrajok kezdenek röpködni az épületek fölött. Ghansjám elmondja, hogy a legjobb a palotát esős évszakban, eső után fényképezni, mert akkor nem borítja madárpiszok a hatalmas párkányokat. Egyik visszatérő vendége egy hivatásos francia fényképész. Mikor utaztatja, asszisztensként is működik mellette.

Bíkánér viszonylag messze esik a fő rádzsasztháni utaktól, és a repülőtere csak most készül. Gyakran taxival jönnek a turisták. Ám a személykocsik nem alkalmasak a városnézésre. Ilyenkor jön jól Ghansjám riksája. Elmondja, hogy óvárosi kiruccanásaira Sziddhi Kumári is riksával jár titkára kíséretében, és ilyenkor ő a sofőrje.

1. kép. Katedrális utcai betlehemmel

2. kép. Indiai barokk szomszék Goában

3. kép. Portugál partraszállás – dombormű az ó-goai székesegyházban

4. kép. Templom Goában

5. kép. Elefántfürdetés

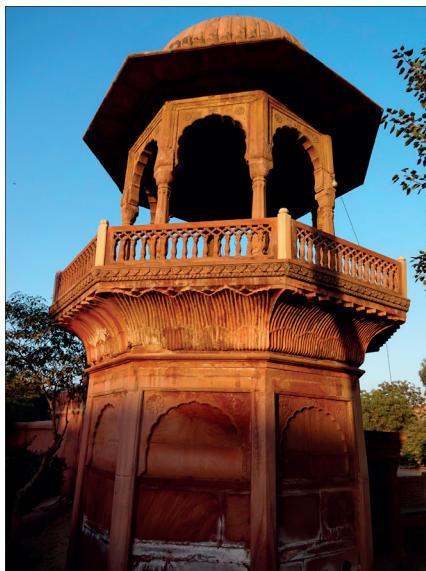
6. kép. A Goai Irodalmi Fesztiválon

7. kép. Papírsárkány-árusok

8. kép. Sárkányeregetők a háztetőkön

9. kép. Pavilon a Régi Palotában

10. kép. Lépcsők a Régi Palotában

11. kép. Kőcsipkés ablakok és galambok Dzsúnágarhban

12. kép. Ghanasjám és Daksá a Régi Palotában

13. kép. Bikanéri falfestmény

14. kép. Lálgarh – a Vörös Palota Bikanérben

15. kép. Asszonyok Bikanérben

16. kép. A bikanéri állami levéltárban

17. kép. Tagore-könyvünk bemutatója Sántinikétanban

18. kép. Vándorkovácsok Sántinikétanban

19. kép. Mosóemberek Sántinikétanban

20. kép. Land Art Sántinikétan határában

Szinte sötétedésig vártuk a hercegnőt, aztán, amikor láttuk, hogy ma már nem fog jönni, mi is továbbálltunk, és másnapra halasztottuk a találkozást. Ghansjám megbeszélte a helyiekkel, hogy másnap telefonálnak neki, ha megjött a hercegnő, és akkor átvisz majd hozzá.

Mindez oda vezetett, hogy még egy napot az Anup Könyvtáron kívüli gyűjtemények kutatásával töltünk. Először a Gangá Szingh Múzeumba mentem el, mert ennek is van egy gazdagon látogatott könyvtára. Amint kiderült, a könyvtár nem tartalmaz kéziratos anyagot, de azért az emeleten kiállított miniatúra-gyűjteményen végigvezetett a múzeumi alkalmazott. A Múzeum anyaga egykor maharadzsák magángyűjteménye volt, ezért nevezték el az intézményt a néhai Gangá Szingh maharadzsáról. Jórészt a rádzsasztháni iskolához tartozó, néha szöveges festmények láthatók benne. Különlegessége egy harminchat festményből álló teljes *rágamálá*-sorozat, mely az indiai zenei rágákat, hangulatokat vetíti ki képekbe. Egy-egy hangulat megjelenítése központi elképzelése a kora-újkori ind kultúrának. Nemcsak zenei művek és képek fejezhetnek ki rágát, hanem kéziratos versek is. Bár azokat elsősorban éneklésre szánták, el tudom képzelni, hogy néhányuk, ugyanúgy, mint a festmények, függetlenedett a zenétől. A miniatúrafestők másik kedvenc témája a szerelem érzelmi állapotainak megjelenítése nőalakokon, legyen az az együttlét öröme, a sértett önérzet vagy épp a szerető utáni vágyódás. Az ilyen általános érzelmeállapotokat aztán az irodalmat követve a képeken is ezernyi további lehetséges állapotra bontják.

Következő állomásunk a Rádzsasztháni Levéltár volt. Itt elsősorban történelmi anyagot őriznek, de reméltem, hogy irodalmi kéziratok is bekerültek a hivatalos dokumentumok közé. Nyolc éve csak Delhiből szerzett különleges engedéllyel engedtek ide be külföldieket. Az igazgató Khadgavat száhab azonnal fogad, és elmondja, hogy az anyag nagy része már fent van a neten, és minden további nélkül elérhető. A legfontosabb történelmi dokumentumokat *facsimile* is kiadták nemrégiben. A reprodukciókat a perzsa szöveg nágarí betűs átírása és hindi fordítás kíséri. Ezzel tovább is mehettünk volna, hiszen az anyagot otthon az íróasztal mellől is kutathatom. Az igazgató azonban felajánlotta, hogy végigvezetett a levéltáron. Mielőtt elindultunk volna, megkérdezte, hogy adnék-e interjút a szintén jelenlevő helyi hindi újságírónak, akivel akkor el is beszélgettem vagy tíz percet, és az egyik legjobb hindi interjút készítette. Nem ment bele tudományos részletekbe, hanem azt emelte ki, hogy milyen kapcsolatban vagyok Indiával és a hindi irodalommal. Címnek is azt a mondatomat adta, hogy „Hindiül beszélve segítő kezekre találok”.

A levéltár két kutatója vezet végig az intézeten. A levéltár egy része kiállítás a fontosabb dokumentumok másolataiból. Több perzsa nyelvű szultáni levél is van náluk, melyeket a szultánok a rádzsput uralkodókhöz intéztek. Itt őrzik Aurangzéb szultán azon levelét, melyben tudatja az ámbéri rádzsput uralkodóval, hogy testvérével szemben ő győzedelmeskedett a trónviszályban, és felajánlja, hogy csatlakozhat hozzá. A legmegindítóbb azonban egy rádzsput hercegnő hosszú, hindi nyelvű szerelmeslevele mintegy háromszáz évvel ezelőttről. A levél fejléce helyett

egy miniatúra áll. Utána a hercegnő vagy száz különféle imádó-kedveskedő megszólítással illeti az urát, és kéri, hogy látogasson el hozzá. Az utolsó mondat valahogy így hangzott: te úr vagy, én csak egy egyszerű nő. Mindegyikünk lelkesen olvassa a dokumentumokat, és tesz hozzá valamit a maga szakterületéről. Jó lenne, ha a tudományos kutatás mindig ilyen vidám együttműködésből állna.

Egy másik kiállítóterem a száz évvel ezelőtt Bíkánérben letelepedett olasz nyelvész, Tessitori munkásságát mutatja be. Ő a szanszkrittal és a nyugat-rádzsaszháni nyelvjárásokkal foglalkozva szerzett nemzetközi hírnevet magának. Külön termet szenteltek az indiai szabadságháború hőseinek. Azokat a még élő embereket, akik legalább fél évet töltöttek politikai fogolyként brit börtönben, néhány évtizede meginterjúválták, és képüket rövid életrajzzal együtt itt gyűjtötték össze. Az interjúkat pedig feltették az internetre.

Az igazi anyagot öt óriási csarnokban őrzik, ahol emeletnyi magasságig teletömött polcokon piros vászonba csomagolva, egykori maharadzsá-államok szerint csoportosítva állnak a dokumentumok. Egy kisebb teremben csak a földügyi dokumentumokat őrzik. Ezek a legkeresettebbek, hiszen ezeket nem annyira történések, mint jogászok kutatják a peres ügyek eldöntésére.

Az egyik teremben egy hatalmas könyv mögött apró emberke áll. Tudós kísérőm lekezeléssel vegeyes tisztelettel mondja el, hogy ez az ember rendkívül ritka írásmódokat is el tud olvasni. Meg is kérjük, hogy olvasson nekünk az előtte álló hatalmas könyvből. Folyékonyan olvassa a mindegyikünk számára ismeretlen rádzsaszháni adminisztratív írásmódot. Pénzügyi kiadások szerepelnek benne. Elmondja, hogy egy kisebb dél-rádzsaszháni állam költségvetését tartalmazza a könyv, mintegy százötven évvel ezelőttről. Elmondja továbbá azt is, hogy többen jöttek már hozzá, hogy tanítsa meg nekik az ilyesfajta dokumentumok olvasását. Eredetileg egy alacsonyrangú rádzsaszháni törzsből származik, de szakácsként dolgozott. Lelkesedésből tanulta meg a rádzsaszháni kereskedő-írásokat. A levéltár most könyvkötőként alkalmazza. Egy másik hatalmas könyv mögött egy szakállas öreg muszlim áll. Ő a perzsa dokumentumok szakértője. Megkérdezem tőle perzsául, hogy merrefelé járt Iránban. Ő elmondja, hogy érti, amit kérdezek, de beszélni nem tud perzsául. Míg sok száz éven át Indiában a perzsa volt a tudomány és az arisztokrácia nyelve, mára már alig van, aki érti. A muzulmánok, akik egykor a leginkább kötődtek hozzá, ma már arabul tanulnak, mert vallási jelentősége mellett e nyelv juttathatja jól fizető munkához az arab országokban a vállalkozó szelleműeket.

Mivel Ghansjámot kora délutánig nem értesítették, hogy megjött volna a hercegnő, most már elmegyek az Anup Könyvtárba. Az adminisztrációt a luxushotellé átalakított Lálgarh, „Vörösvár” palotában végzik. Leveletem annak rendje és módja szerint megkapták, és most elmondják, hogy semmi akadálya, hogy másnap reggel jöjjenek megnézni a kéziratosokat. Fényképeket azonban nem készíthetek róluk – félsiker. Mégiscsak beszélnem kell a hercegnővel.

Hazabandukolok a közeli szállodába, ahol fel sem megyek a szobámba. Csak az igazgatói iroda környékén van wifi. Mivel különleges vendég vagyok: Ghansjám ba-

rátja, ezért beengednek számítógépezni az üres irodába. Néhány kínai vendég, aki szintén be szeretne jönni, hevesen tiltakozik. A portásfiúk azzal csitítják őket, hogy én „családi vendég” vagyok. Közben berobog Ghansjám, hogy azonnal indulnunk kell, mert megjött a hercegnő. Amilyen gyorsan csak lehet, megyünk az Óvárba. Így is késő. Ghansjám csak a kifelé kocsikázó hercegnőnek tud integetni, aki vissza is int neki. Arról beszél, hogy néhány hete a családját vitte el hozzá, és készítették közös fényképet. Csak remélni tudom, hogy holnap több szerencsével járunk.

Másnap reggel annak rendje és módja szerint elmegyek az Anup Könyvtárba. A „Vörösvár” bejáratánál szembejön velem a hercegnő kocsija, de én ismeretlenül még csak nem is integethetek neki. Egész nap a könyvtárban dolgozom. Valóban nagyszerű anyaguk van. Ha nem engednek fényképezni, akkor egy-két hetet itt kell ülnöm, hogy az egészet feldolgozzam. Én a valószínűleg 1580 körül alkotó, hindu témákról író muzulmán költő, Álám néhány legrégebbi kéziratos könyvét bogarászom. Viszonylag szerencsés dolognak számít, hogy már 1660 környékéről származó kéziratban is maradt fenn verse. 1690 környékéről két nagyobb versgyűjteményét is őrzik a könyvtárban, továbbá egy antológiát, amelyben szintén számos verssel szerepel. Fehér szövetkesztyűt adnak, hogy érintésüinktől ne legyenek zsírfoltosak a kéziratok. Európában a kesztyű kötelező. Indiában most látom először. A nyilvánvalóan nem erre a célra készült, rendkívül vastag kesztyűvel azonban csak olyan ügyetlenül lehet megfogni egy-egy lapot, hogy annak széle minduntalan letörik. Leveszem a kesztyűt: legyen csak ott az ujjenyomatom a lap szélén, de maradjon is meg az a lapszél. Daksá datálatlan Bádzsíd-kézirata különösen pocsek állapotban van. Harminc egymástól független lap alkotja, sok közülük kettőbe-háromba törve. Néhánynak lyuk van a közepén, másoknak hiányzik a széle. Nagyon sok a hiányzó szövegrész. Mint egy puzzle-t, úgy állítjuk össze. A legnagyobb segítség, hogy számozva vannak a kétsoros versek, habár ez a számozás négy-öt laponként újraindul. Egy-egy ilyen összerakott laphoz nagyon elkelve a fénykép. Úgy belemerülünk a kéziratozásba, hogy pillanatok alatt elmegy az egész nap.

Öt órakor aztán ismét visszasétálok a szállodába, majd fogok egy riksát, és átmegek a hatig nyitva tartó Keletkutató Intézetbe. A sofőr magyarázza, hogy ő is Ghansjám barátja. Ghansjám ekkor telefonál, hogy megjött a hercegnő. Az intézetben félbehagyom az ügyintézését, és rohanok az Óvárba. Az Óvárnál még egyszer telefonálok Ghansjámnak, aki figyelmeztet, hogy nem ide, hanem a Vörösvárba kellett volna mennem. Ott van a képviselői iroda a kapu mellett. Keressem Vjász-dzsít. A kapuőröknek mondom, hogy Vjász-dzsít keresem. Unottan intenek a Vörösvár-szálloda felé. Ghansjám nem ezt mondta. „Hol van a hercegnő irodája?” Erre nem válaszolnak. Gondolom, hogy meg is van tiltva nekik. Bemegyek a szállodába, ahol Vjász-dzsí mintegy tíz perc várakozás után fogad is. Elmondom, hogy egyik könyvem szeretném a hercegnőnek ajándékozni, és bemehetek-e most hozzá. Felhív valakit telefonon, és mondja, hogy másnap fél tizenegykor jöjjenek.

Másnap reggel a szállodaportások lelkesen mutatják, hogy benne vagyunk az újságban. Ghansjám meghív bennünket a családjához teázni. Elmagyarázom neki, hogy tiztől mindenképpen szeretnénk a könyvtárban dolgozni, mert ez az utolsó napunk. Egy óvárosi ház emeletét bérlí feleségével és tizenhét éves fiával. A fiú beteges, de nagyon okos, és idő előtt befejezte a középiskolát. Most egy egyéves számítástechnikai felkészítő kurzust végez, mert szeretne bejutni az egyik legjobb egyetemláncba, az Indiai Technológiai Intézetbe. A család a külföldi vendégek képeit mutogatja. Sok közülük rendszeresen náluk száll meg. Tegnap esti vörösvári kalandomat Ghansjám először nem érti. Különösen Vjász-dzsi viselkedését furcsállja, míg rá nem jön, hogy egy másik Vjász-dzsihez küldtek az örök, a luxus-szálloda könyvelőjéhez, hiszen a legtöbb külföldinek a szállodával van dolga. A tea lassan készül, és hiába mozgolódom, végül csak fél tizenegy felé indulunk tovább. Ezt a találkozót is lekéstem. A kéziratokra is csak öt-hat óráam maradt. A Vadódarába visszainduló Daksának még kevesebb. A könyvtárnál is kérdezik, hogy tudjuk-e, hogy benne vagyunk az újságban?

Javában dolgozunk, mikor Ghansjám telefonál, hogy itt a hercegnő. A Vörösvár mellett a képviselői iroda van, és elkeseredek, mert jó pár politikai aktivista várokozik előttünk, többek között a körzeti elöljáró, ami a mi megyei polgármesterünk megfelelője. Ghansjám Vjász-dzsinak is megmutatja a rólunk szóló újságcikket. Hirtelen valamiért kijön az irodából a hercegnő, a politikusok és aktivisták rögtön körbeveszik. Egészen furcsa a két tucat fehérbe öltözött férfi között a rózsaszínruhás, aprótermetű nő. Egy perc alatt végez velük, és minket hív be az irodájába. Megköszönöm a lehetőséget a könyvtár használatára, és nekiajándékozom az egyik könyvemet. Mikor a kötet hátsó borítóján észreveszi Sheldon Pollock amerikai szanszkritprofesszor nevét, elmondja, hogy ő is ismeri, és amerikai tanulmányairól beszél: sajnálja, hogy nem tud tudománnyal foglalkozni. Megígéri, hogy segít a másolatok megszerzésében, de esti elutazásom előtt azok már nem lesznek meg. Valamikor vissza kell tehát jönnöm Bíkánérbe. De nem bánom, mert ez a munkám, és ezek a kéziratok megérnek még egy utat. Egyébként meg szép a város, és Ghansjám révén különösen megszerettem. Beszélgetés közben egy fényképész képeket készít rólunk. Később megtudom, hogy a másnapi újságoknak megy belőle.

Amartja Szén

Tavalyelőtt jelent meg egy sántinikétani német barátommal, Martin Kämpchennel közösen szerkesztett könyvem a Nobel-díjas bengáli költő, Tagore nemzetközi fogadtatásáról. 2011-ben ünnepelte India Tagore születésének 150. évfordulóját, és világszerte Tagore-konferenciákat szponzorált. Az ünnepi év ürügyén számos cikket kértek tőlem, négy nemzetközi konferenciára hívtak meg, és ezen kívül én is szerveztem egy konferenciát Budapesten, társszervezője voltam egy OSZK-kiállításnak,

és megjelent a bengáli irodalom magyar recepciójával foglalkozó könyvem. Annyit foglalkoztam Tagoréval, hogy a hindi kutatásaim jó időre háttérbe szorultak.

Legnagyobb figyelmet felkeltő művem a Martinnal közösen szerkesztett kötet, amelybe harmincöt tudományos cikket szerkesztettünk Tagore fogadtatásáról a világ egyes országaiban vagy egyes nyelvein. Vagy fél éven át kerestük a megfelelő Tagore-kutatókat. Egy részüket eleve ismertük, más részüket interneten kutattuk fel az alapján, hogy egy adott országban ki írt már cikket Tagoréről. A kötetben én a Közel- és Távols-Keletet, Kelet- és Közép-Európát, valamint Észak-Amerikát szerkesztettem. Martiné volt Dél-Ázsia, Nyugat-Európa és Latin-Amerika. Általában eddig nyugati vagy magyar tudósokkal dolgoztam együtt. A könyv révén azonban betekintést kaptam sok más ország tudományos életébe és tudományos színvonalába is. Az arab fogadtatásról, melyben Tagorét a szúfi misztikusokhoz hasonlították, és egyisten-hívőségét hangsúlyozták, a palesztin média vezetője írt arabul, és lefordíttatta angolra. Az egyik kínai szerző pedig egy nyolcvanas éveiben járó indológus volt, aki fiatalkorában találkozott Tagoréval. Voltak szerzők, akik gyenge angolsággal, logikai ellentmondásokkal vagy hiányosságokkal teli cikket adtak le. Több szerző hiányos lábjegyzetekkel ellátott írást küldött. Az üzbég, a nepáli és a dél-afrikai írás annyira nem felelt meg az általunk elvárt színvonalnak, hogy azokat visszautasítottuk. Az arab fogadtatás első angol fordítása érthetetlen volt, és a szerző egy újabb változatot készíttetett egy Angliában tanult természettudóssal. Az sem lett sokkal jobb, és szinte minden mondatát át kellett írnom. Volt szerző, aki egy bengáli kutató eddig publikálatlan cikkét lopta el. Voltak, akik nem értették, hogy miért nem jó a cikkük úgy, ahogy leadták. A kínai professzor például azt írta, hogy már fél az e-mailjeimtől, és átköltözik a túlvilágra, ha továbbra is javítgatni akarom a cikkét. Ettől én jédtem meg. Így sem Csang Kaj-sek szerepét, sem a kínai kommunista fogadtatás ellentmondásait nem sikerült a cikkben teljes egészében tisztázni. De aztán eszembe jutott, hogy Kínában ma sincs sajtószabadság, és a tudományos szókimondással a mi szerzőnk kerülhet bajba. Végül messze több munkával, mint azt kezdetben gondoltuk, sikerült egységes egészzé gyúrnunk a könyvet, mely bemutatja, hogy mit gondolt a világ India Nobel-díjas költőjéről az elmúlt száz évben.

Martin a kötetből adott egy példányt a telet Sántinikétanban töltő Nobel-díjas közgazdásznak, Amartja Szénnek, akinek az annyira megtetszett, hogy elvállalta, hogy nyilvánosan is beszéljen róla. A programra aztán bejelentkezett a német főkonzul és az egyetem rektora is.

Jómagam Sántinikétanban Amartja Szén házatól alig pár száz méterre laktam, de egészen az utóbbi évekig nem tudtam, hogy Sántinikétan második Nobel-díjasa lakik abban a különösen nagy házban. Mostanában naponta elbiciklizek előtte, és látom, hogy egyfajta turistalátványosság lett ez is. A riksások ide is elhosszabbítják a turistákat, akik mobiljukkal lefényképezik a házat, és bizonyára reménykednek, hogy előtűnik valahol a nagy közgazdász is.

Amartja Szén egyik központi tétele, hogy a szegénységet nemcsak a gazdasági mutatók jelzik, hanem az is, hogy az ember szabadsága mennyire teljesebb ki egy

adott környezetben. Sokat írt nemcsak India és a fejlődő világ gazdaságáról, hanem India kultúrtörténetéről is. Az indiai sokszínűséggel és a másikat tiszteletben tartó évezredek vitatkozó hagyománnyal magyarázza például, hogy míg a legtöbb volt gyarmati ország sokáig diktatúrában élt vagy él még most is, addig Indiában egy rövid szükségállapottól eltekintve működik a demokrácia. A *Bizonytalan dicsőség* című könyvében India mostani gazdasági növekedését vizsgálja, és egyben annak hiányosságaira hívja fel a figyelmet. Arról is ír benne, hogy Indiában a gazdasági növekedés csak a függetlenség elérése után indult lassan be. A gyarmati uralom alatt ugyanis nem volt jellemző. Manapság az újságok sóváran lesik minden megnyilatkozását, ő pedig magára vállalta a közéleti szereplő mivoltát. Mikor Kalkuttába érkeztem, az újságok azzal voltak tele, hogy Amartja Szén szerint a nemzetközi repülőjáratok megszűnése Kalkuttába a város gazdasági visszaesését mutatja. Ez teljes ellentétben áll a kalkuttai plakátkampánnyal, amely a kormányzó párt vezetőjének fényképével díszített grafikonokat ábrázolva mutatja be, hogy Bengál gyorsabban fejlődik, mint India egésze.

Az indiaiak odafigyelnek rá. Nemcsak Indiának, de az egész Keletnek, Japántól az arab világig az egyik sajátossága a tekintély tisztelete. A „Keletről” manapság nem lehet egységesen beszélni, hiszen az beláthatatlanul sokszínű. A tekintélytisztelet azonban mindenütt erősebb, mint „Nyugaton.” India Amartja Szénben megtalálta azt a tekintélyt, akire figyelhet.

A könyvbemutató programunkat nem nagyon hirdetik. Én még meghívót sem kapok. Az egyik főszervező az utolsó napig úgy tudja, hogy Szén lemondta a részvételt. Én csak arról tudok, hogy az egyetem az alkalmazottaknak kiküldött egy meghívót, amelyben megemlíti, hogy Amartja Szén „méltóságteljes jelenlétével” (*graceful presence*) fogja megtisztelni az eseményt. Angliában az ilyen kifejezésen elmosolyodnak. Nekem a program előtt az az egyik problémám, hogy milyen ruhát vegyek fel. Zakót az indiai úton nem hordok magammal. Sántinikétanban nem hiszem, hogy lehet venni vagy csináltatni. Kalkuttába nem akarok megint elmenni. Martin egy színes indiai kurtát ad kölcsön, mert ő is olyat fog viselni. Végül aztán egy jobbfajta európai ing mellett döntök.

Eddig csak egy Nobel-díjassal találkoztam, Teréz anyával Kalkuttában, aki a magyarországi nővérekre vonatkozó kérdésével annak idején zavarba hozott, mert alig tudtam róluk valamit. A programra biciklizve az jár a fejemben, hogy a legjobb lett volna, ha nincs is ez a program. Szén professzor mellett mindnyájan eltörpülünk, de leginkább én. Fél órával a program előtt már a helyszínen vagyunk. Csak most van időm a beszédem vázlatát papírra vetni. Aztán lassan szivárognak az emberek, köztük az előadók is megérkeznek. Martin annak rendje-módja szerint engem is bemutat mindegyiknek. Szén professzort fényképeznek és operatőrök hada veszi körül. Vele aztán csak egy mondatot tudok váltani. Azzal köszönt, hogy olyan a nevem, mint egy indiaié.

A színpadon megint megijedek. Nekem is jó lett volna olyan írott beszéddel készülnöm, mint az alapos német Martin. Ha elkezdek izgulni, belezavarodok. Iste-

nem, most segíts meg! Az ilyen félelmek és nyugalmak akaratomon kívül állnak. Nem törődöm velük. Látom, hogy Szén is ugyanolyan kicsi papíron tartja a jegyzeteit, mint én. A többieknek mind írott előadása van. Igyekszem rövid lenni. Én kissé provokatív szöveggel készültem. Arról beszélek, hogy éltem Sántinikétanban, és Tagorét a bengáliak szemével látom, akik őt „az egész világ költőjének”, *visvaka-
vinak* mondják, és Bengálban ma is páratlan tisztelet övezi. De szembe kell nézni a ténnyel, hogy a világ elfelejtette. Vezető értelmiségiek ma már nem beszélnek róla. Mai nemzetközi jelenléte egyrészt a világban szétszóródott bengáliaknak, az indiai állam által a Tagore ünneplésébe pumpált pénzeknek és a bengálival foglalkozó indológusoknak köszönhető. Tagore bengáli költészete gyönyörű, de ma alig jut el a világba. Amartja Szén is hasonló dolgokról beszél, és elmondja, hogy ideje, hogy Tagorét kritizáljuk, ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne tiszteljük többé.

Az utolsó szónok a rektor, aki beszéde elején egy eddig angolra le nem fordított visszaemlékezést olvas fel Tagorétól. Arról, hogy mennyire izgult, mikor Londonban egyik este egy híres szobrász meghívta, hogy T. S. Eliot és más vezető értelmiségiek előtt olvassa fel a verseit. Ő felolvasta a verseket, és az angolok csendben végighallgatták. Mikor hazament, az járt a fejében, hogy teljes kudarccal végződött az est. Másnap aztán elragadtatott levelek érkeztek. Eliot előszót írt a versek angol kiadásához, ami alapján a következő évben Nobel-díjat kapott a költő. Mivel őt beszélő van, mindegyikünknek rövidnek kellene lennie, de a rektor beszéde kissé hosszú. Szén professzor a mobilján matat közben. A programot a sántinikétani „himnusz”, az *Amádér Sántinikétan* zárja, amit mindenki állva énekel. Szén professzor azonban a himnusz kezdete előtt mond valamit Martinnak, és elmegy. Míg mindenki állva a himnuszt énekli, ő kamerák kereszttüzében kivonul az előadóteremből. Én azt gondolom, hogy a rektor elhúzódó beszéde irritálta, de a himnusz egy-két percét nyugodtan megvárhatta volna, hiszen ez sértés az egyetem felé. Martin később elmeséli, hogy azt mondta, hívást várt telefonon, és azért kellett elmenie. Ő az idős emberek idegességével magyarázza, hogy nem állta végig az éneket, ami egyébként sem nemzeti himnusz.

A másnapi sajtó Amartja Szénről ír. Rólunk alig esik szó. De ez várható volt, és nem is bánjuk.

Néhány nap múlva szantál barátném, Szumati kíséretében meglátogatom egy szobrász ismerősömet egy távoli faluban. Ő nem szantál ugyan, de mivel a faluban ő is szantál gyerekek között nőtt fel, Szumatival szantál nyelven vált néhány szót. Azután a kedvemért bengálira váltanak. Diákkoromban tanítottam neki egy kicsi angolt, amit azóta is emleget. Most elmondja, hogy Szén professzor az utóbbi napokban beteg volt, és pár napja el is utazott Delhibe. Valószínűleg az előadás napján is beteg volt, és azért ment ki annak vége előtt, mikor mindenki szoborrá változott a himnusz alatt, hogy a sajtó ne ostromolhassa kérdésekkel, mikor ő pihenni akar.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

RUZSA FERENC

A racionalitás Indiában

KELÉNYI BÉLA

„Abogy azt a régi mesterek tették” – a tibeti thangkafestés technikájának egy szóbeli hagyományja

KOUDELA PÁL

Észrevételek a kelet-ázsiai régió történeti-kulturális megközelítéséhez

MŰHELY

PAJOR SÁNDOR

Śāṅkarasvāmin Nyāyapraveśāja, avagy egy buddhista logikai kézikönyv a hatodik századból

SZÁLER PÉTER

Rávanárdzsunija – Bevezetés és fordítás (részlet)

BANGHA IMRE

Indiai napló 2016. Második rész

